

บทที่ 4

ผลการวิจัย

ผลิตภัณฑ์เครื่องสังคโลกของสุโขทัยนับวันจะหายากยิ่งขึ้น ราคาบางชิ้นซื้อขายกันนับสิบล้านบาท และมีแนวโน้มว่าไปอยู่ในต่างประเทศมากกว่าในประเทศไทย ในปัจจุบันได้ผู้สืบสานการทำเครื่องสังคโลกแบบโบราณหลายโรงงาน จนสามารถเรียกเป็นผลิตภัณฑ์วัฒนธรรมในพื้นที่มรดกโลกสุโขทัย อนาคตของเครื่องสังคโลกที่เคยรุ่งเรืองในอดีตจะกลับพลิกฟื้นทั้งในด้านรูปแบบ การผลิต การส่งออกหรือไม่นั้น ก่อนอื่นต้องอยู่ที่คนไทยเห็นคุณค่าของภูมิปัญญาไทยด้วยกัน ช่วยกันศึกษาค้นคว้า ถ่ายทอดทั้งความรู้ด้านวิชาการ สืบสานการผลิตในภาคปฏิบัติ ส่งเสริมการตลาดให้แพร่หลายทั้งในประเทศและต่างประเทศ ช่วยกันริเริ่มสนับสนุนใช้เครื่องสังคโลกของไทย การพลิกฟื้นชื่อเสียงและคุณค่าของเครื่องสังคโลกไทยย่อมเป็นจริงไปได้อย่างแน่นอน

ตอนที่ 1 การสืบค้นข้อมูลผลิตภัณฑ์วัฒนธรรมประเภทเครื่องสังคโลกของชุมชนในพื้นที่มรดกโลกสุโขทัย

จากการศึกษากรณีการเพิ่มมูลค่าแก่ผลิตภัณฑ์วัฒนธรรมประเภทเครื่องสังคโลกของชุมชนในพื้นที่มรดกโลกสุโขทัยนำเสนอคุณค่าของผลิตภัณฑ์ให้ถูกค่าเห็นเป็นเรื่องราวตั้งแต่ความเป็นมาของวัตถุดิบ กระบวนการผลิต ผลิตภัณฑ์ และภาพลักษณ์และจุดเด่นของผลิตภัณฑ์ เช่น เน้นภาพของรูปแบบของการอนุรักษ์ภูมิปัญญาในกระบวนการผลิตดั้งเดิม นำเสนอเสน่ห์แห่งเครื่องปั้นดินเผาในแง่มุมของการบริโภคคุณค่าแห่งภูมิปัญญาดั้งเดิมที่ผ่านการสร้างสรรค์ให้งดงาม สูงส่ง และทันสมัย โดยชุมชนในพื้นที่มรดกโลกสุโขทัย จะนำเสนอคุณค่าของเครื่องปั้นดินเผาทุกขั้นตอนการผลิตสร้างขึ้นโดยคน แต่จากกระบวนการผลิตแบบดั้งเดิมนี้ ผู้ผลิตได้ผสานเข้ากับกระบวนการออกแบบให้เกิดความงามแบบสมัยใหม่ให้กับผลิตภัณฑ์ ทำให้เกิดคุณค่าใหม่ที่เป็นเอกลักษณ์ให้กับเครื่องปั้นดินเผาของตนและเมื่อนำเครื่องปั้นดินเผาดังกล่าวมาแปรรูปจำหน่ายจะสามารถจำหน่ายได้ในราคาสูง นับว่าเป็นผู้ประกอบการที่มีเทคนิควิธีการเพิ่มมูลค่าให้แก่สินค้าได้อย่างประสบผลสำเร็จ

จุดเด่นของชุมชนในพื้นที่มรดกโลกสุโขทัย คือการเชื่อมโยงอดีตสู่ปัจจุบัน เชื่อมโยงคุณค่าแห่งความเป็นอัตลักษณ์และรากเหง้าดั้งเดิมสู่ความทันสมัยในมิติสากล การจำหน่ายผลิตภัณฑ์ที่ผสานแสดงให้เห็นสถานที่ผลิต กระบวนการผลิตทุกขั้นตอน จึงเกิดการชื่นชมในผลิตภัณฑ์ที่มีขึ้นเดียวในโลก จัดการให้กระบวนการขายและการเรียนรู้ภูมิปัญญาเป็นสิ่งเดียวกัน มีการออกแบบที่

เน้นความง่าย งาม ตามสไตล์ของบุคลิกแบบอนุรักษ์ แต่ต่างจากพื้นที่ภายนอกอย่างเห็นเด่นชัด บริบทภาพรวมทั้งหมดของผลิตภัณฑ์จึงเป็นองค์รวมที่สำคัญของผลิตภัณฑ์

คณะวิจัยได้เชื่อมโยงแนวคิดที่นำเอาลักษณะเฉพาะของบ้าน เพื่อการวางแผนให้เป็นบริบท แห่งบรรยากาศการเรียนรู้ควบคู่การจำหน่ายผลิตภัณฑ์ หรือแสดงให้เห็นลักษณะเฉพาะของภูมิปัญญา โดยเฉพาะกระบวนการทำเครื่องปั้นดินเผา กระบวนการผลิตที่สอดคล้องอยู่ เพื่อจะได้เกิดความชื่นชมไปพร้อมกัน

1. กลุ่มเครื่องปั้นดินเผาสังคโลกบ้านปากคลอง ตำบลเมืองเก่า อำเภอเมือง จังหวัดสุโขทัย

ชื่อกลุ่ม กลุ่มเครื่องปั้นดินเผาสังคโลกบ้านปากคลอง

ที่ตั้ง 72/1 หมู่ที่ 5 บ้านปากคลอง ตำบลเมืองเก่า อำเภอเมือง จังหวัดสุโขทัย

1. ลักษณะของชุมชน

1.1 ประวัติความเป็นมาของชุมชน

บ้านปากคลองเป็นหมู่บ้านที่อยู่มาแต่เดิมมากกว่า 100 ปี มีชื่อปรากฏมาพร้อมหมู่บ้าน ความหมายของชื่อคือ บริเวณนี้มีลำคลองสายน้อยไหลอ้อมไปบรรจบกับลำคลองแม่ลำ พันตรงกลางหมู่บ้านพอดี จึงเรียก บ้านปากคลอง ตั้งชื่อตามลักษณะแหล่งน้ำ

1.2 สภาพทางกายภาพของหมู่บ้าน

ทิศเหนือ ติดต่อกับบ้านวังทองแดง หมู่ที่ 1 ตำบลวังทองแดง

ทิศใต้ ติดต่อกับบ้านศรีชุม หมู่ที่ 10

ทิศตะวันออก ติดต่อกับบ้านเมืองเก่า หมู่ที่ 3

ทิศตะวันตก ติดต่อกับบ้านวังใหม่เจริญสุข หมู่ที่ 11

1.3 สภาพภูมิศาสตร์

ลักษณะภูมิประเทศเป็นที่ราบช่อ หุบวังแดง มีลำคลองไหลผ่านช่อ ลำคลองแม่ลำพัน พืชพันธุ์ที่สำคัญของหมู่บ้านคือมะม่วง ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำนา ทำไร่ นับถือศาสนาพุทธ พูดภาษาไทยถิ่นจังหวัดสุโขทัย ประเพณีหรือเทศกาลที่สำคัญคือ สงกรานต์ โบราณสถานสำคัญคือ วัดปากคลองผลิตภัณฑ์ที่สำคัญคือผ้าทอ และการทำเครื่องปั้นดินเผา

1.4 ลักษณะการตั้งถิ่นฐาน

ลักษณะพื้นที่หมู่บ้านปากคลองนั้นจะมีลักษณะดินเป็นดินเหนียว อุ่มน้ำได้ดี พื้นที่เป็นที่ราบเหมาะแก่การทำเกษตรเป็นอย่างมาก นอกจากนี้แล้วลักษณะอากาศภายในหมู่บ้านจะมีอากาศที่ค่อนข้างร้อนมากในช่วงของฤดูร้อน น้ำหลากในช่วงของฤดูฝน แต่ไม่มีปัญหาน้ำท่วมเกิดขึ้น ส่วนฤดูหนาวจะมีอากาศหนาวแค่เพียง 1-2 เดือนเท่านั้น จากนั้นก็จะเป็นอากาศเย็น ๆ ตลอดฤดูหนาว

ชุมชนบ้านปากคลอง อยู่ห่างจากตำบลเมืองเก่าสุโขทัยไปทางเหนือประมาณ 10 กิโลเมตร เส้นทางคมนาคมสะดวก มีทั้งทางคอนกรีตเสริมเหล็ก ส่วนใหญ่จะเป็นทางเข้าบ้านชุมชนนี้เป็นชุมชนที่ไม่ได้อพยพมาจากไหนเป็นชุมชนเก่าที่สืบทอดกันมาไม่น้อยกว่า 100 ปี ความเป็นอยู่จึงเป็นไปในแบบพึ่งพาอาศัยกัน เนื่องจากชาวบ้านส่วนใหญ่เป็นพี่น้องกัน เมื่อมีความจำเป็นก็มีการช่วยเหลือพึ่งพากัน เช่น เมื่อครอบครัวไหนขาดแคลนแรงงานก็จะมาแลกเปลี่ยนแรงงานซึ่งกันและกัน การผลิตยังเป็นแบบการพึ่งตนเองสูงเพราะที่ดินมีความอุดมสมบูรณ์ การดำรงชีวิตจึงไม่ยุ่งยาก เพียงแต่ปลูกข้าวให้เพียงพอกับการบริโภคตลอดทั้งปี ก็จะสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ในการทำอาหารและกับข้าวในแต่ละมือจะสามารถหาผักหาปลาได้ง่าย ว่างจากการทำนาจะทำเครื่องปั้นดินเผาทั้งหมู่บ้าน ทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัดของชาวบ้าน โดยเฉพาะดินที่นำมาปั้นซึ่งเป็นทรัพยากรที่ใช้ประโยชน์ในการดำรงชีพแบบดั้งเดิมมีการพึ่งพาตนเองโดยอาศัยทรัพยากรธรรมชาติร่วมกัน

ลักษณะการตั้งบ้านเรือนนั้น ชาวบ้านปากคลองส่วนมากนิยมตั้งบ้านเรือนริมถนนเข้าหมู่บ้านลักษณะเป็นแถบยาว บ้านเรือนโดยทั่วไปเป็นเรือน 2 ชั้น มุงด้วยสังกะสี กระเบื้อง และหญ้าแฝกปะปนกัน ยังคงมีบ้านดั้งเดิมที่ยังคงเหลืออยู่บ้าง ได้ดูสูงเนื่องจากบริเวณนี้น้ำจะท่วมถึงทุกปี เวลาหน้าแล้งชาวบ้านส่วนมากจะใช้บริเวณดังกล่าวเป็นที่ทำเครื่องปั้นดินเผาอยู่ได้จนแทบทุกหลังคาเรือน การตั้งบ้านเรือนจะเป็นกลุ่มเครือญาติเป็นส่วนใหญ่ในบริเวณพื้นที่เดียวกัน จากการสัมภาษณ์ชาวบ้านทำให้รู้ว่าบ้านแต่ละหลังจะมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องเป็นญาติพี่น้องกัน โดยเฉพาะลูกหลานพอสร้างครอบครัวแล้วก็จะสร้างบ้านเรือนในพื้นที่ ๆ พ่อแม่แบ่งให้ต่อไป

1.5 ความมั่นคงและการเรียนรู้ของชุมชนศิลปกรรมท้องถิ่น

ชาวบ้านในชุมชนบ้านปากคลอง ได้ทำการประกอบอาชีพเครื่องปั้นดินเผาเป็นอาชีพเลี้ยงครอบครัวตั้งแต่ ปี 2516 จนกระทั่งถึงปัจจุบัน อาชีพการทำเครื่องปั้นดินเผาก็ยังปรากฏให้เห็น ดังจะเห็นได้จากนางดอกไม้ พุ่มดี ซึ่งยังคงปั้นตุ๊กตาและสัตว์ในเทพนิยายด้วยความชำนาญ เนื่องจากบริเวณพื้นที่ในหมู่บ้านอยู่ใกล้กับอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ที่มีการขุดพบเครื่องปั้นดินเผาสังคโลกและเตาเผาเป็นจำนวนมาก รวมทั้งมีสภาพเป็นดินเหนียวที่ใช้ปั้นและสังคโลกเป็นจำนวนมากได้อย่างมีคุณภาพที่ดีเช่นเดิม นับว่าสภาพสิ่งแวดล้อมได้เอื้ออำนวยต่อชาวปากคลองในการประกอบอาชีพอย่างยิ่ง

สำหรับการเรียนรู้ของชุมชนศิลปกรรมท้องถิ่น พบว่าเป็นไปในลักษณะเรียนกับเครือญาติได้แก่ พี่ชายชื่อนายสุเทพ พรหมเพชร เจ้าของร้าน "สุเทพสังคโลก" ซึ่งในอดีตได้รับการว่าจ้างจากกรมศิลปากรที่ 3 ให้เข้าร่วมงานในตำแหน่งช่างซ่อมโบราณวัตถุ ทำให้มีความคิดจะทำเครื่องปั้นดินเผาสังคโลกเลียนแบบของโบราณโดยนางดอกไม้จะเป็นลูกมือ หน้าที่ของนางดอกไม้

คือการเตรียมดินให้กับพืชชาย เริ่มตั้งแต่การเตรียมดิน กระบวนการผลิต เช่น การขึ้นรูปและการเขียนสี การเผา สำหรับภาชนะเครื่องปั้นดินเผาแบบโคเล็กหรือใหญ่ รวมทั้งการผสมดินในสัดส่วนเท่าไร ความสัมพันธ์ระดับนี้นอกจากเป็นคนในครอบครัวแล้วก็ต้องเป็นเครือญาติกันเท่านั้น จะไม่มีการถ่ายทอดไปสู่บุคคล ภายนอก หากแนวคิดที่ได้มาจากการปฏิสัมพันธ์กับบุคคลอื่นจะเป็นไปในลักษณะกำหนดรูปแบบ งานปั้นตามความต้องการของลูกค้า หรือการใช้วิธีครุพักักจำในรูปแบบงานที่ไปเห็นมา

2. กระบวนการผลิตศิลปกรรมท้องถิ่น

ศิลปกรรมท้องถิ่นทั่วทั้งประเทศไทยมีความสัมพันธ์กับมนุษย์มาตั้งแต่สมัยโบราณ โดยเฉพาะเครื่องปั้นดินเผามนุษย์มีความสามารถในการผลิตภาชนะรูปทรงต่างๆด้วยการปั้นขึ้นรูปจากดินเหนียวแล้วนำไปเผาไฟช่วยให้เกิดความแข็งแรงทนทานและรู้จักนำมาใช้ประโยชน์ ดังจะเห็นได้จากชาวบ้านปากคลองการสืบทอดภูมิปัญญาการสร้างเครื่องปั้นดินเผาจากบรรพบุรุษชาวเมืองเก่าสุโขทัย ที่ได้รับอิทธิพลมาจากชาวสุโขทัยสมัยโบราณที่มีชื่อเสียงยาวนาน

2.1 ลักษณะของศิลปกรรมท้องถิ่น

ในปัจจุบันชาวบ้านปากคลองยังคงยึดอาชีพในการทำเครื่องปั้นดินเผาหลายครอบครัวโดยมีการประยุกต์รูปแบบผลิตภัณฑ์ให้ใช้ประโยชน์ได้หลากหลายและมีการพัฒนาสีสันลวดลาย สวยงามทันสมัยมากยิ่งขึ้น แต่ยังคงรักษารมณียัมปฏิบัติตามความเชื่อของบรรพบุรุษที่เกี่ยวข้องกับการทำงานของช่างปั้นซึ่งยังคงมีอิทธิพลต่อผลงานและจิตใจของผู้ปั้นเช่น “ การบวงสรวงแม่ย่านางเตา ” เป็นประจำทุกปี ลักษณะของศิลปกรรมท้องถิ่นเครื่องปั้นดินเผาของชุมชนบ้านปากคลอง พบ ได้ดังนี้

2.1.1 รูปแบบของเครื่องปั้นดินเผา

รูปแบบของเครื่องปั้นดินเผาในปัจจุบัน ได้มีการพัฒนารูปแบบที่หลากหลายเพื่อให้ได้ทันกับความต้องการของตลาด แหล่งเครื่องปั้นดินเผานี้คนทั่วไปได้เรียกขานว่า “บ้านปากคลอง” เนื่องจากนางดอกไม้ พุ่มดี ชาวบ้านปากคลองเป็นผู้ก่อตั้ง ชาวบ้านปากคลองมีฝีมือในการปั้นดินที่มีความละเอียดอ่อนและมีความชำนาญ จึงสามารถดิครูปแบบต่างๆ ออกมาจากความรู้สึก เป็นเอกลักษณ์ของคนบ้านปากคลอง รูปแบบการปั้นในสมัยปัจจุบันพบว่าส่วนมากจะขึ้นรูปด้วยการใช้แป้นหมุน ในลักษณะค่อยๆปั้นดินเหนียวให้เป็นรูปภาชนะที่ต้องการ หากภาชนะที่จะปั้นมีขนาดใหญ่ชาวบ้านปากคลองจะปั้น 2 ช่วงคือ ปั้นที่ฐานก่อน โดยเรียกว่า “การก่อพิมพ์” ซึ่งต้องรอให้ภาชนะที่ก่อพิมพ์เสียบก่อน จึงจะนำมาปั้นขึ้นรูปต่อขึ้นเป็นภาชนะที่สมบูรณ์ได้ โดยเรียกการปั้นครั้งนี้ว่า “ การต่อบน ” รอยที่ต่อกันนั้นจะต้องใช้น้ำดินรีดให้เรียบเสมอกัน เมื่อได้รูปทรงเรียบเนียนแล้วก็ยกแป้นวางภาชนะที่ปั้นลงจากแป้นหมุน หากต้องการเขียนลายหรือกดพิมพ์จะทำก่อนที่จะยกแป้นวางภาชนะลงจาก

เป็นพิมพ์แล้วต้องค่อยๆ หมุนแป้นเพื่อถอดพิมพ์หรือขีดเขียนลาย ส่วนการแปะพิมพ์นั้นจะลอกพิมพ์จากแม่พิมพ์แปะภาชนะในช่วงที่ขึ้นรูปภาชนะเสร็จสิ้นแล้วเช่นเดียวกันแต่ถ้าหากจะให้ผิวเรียบเงาเป็นมัน ก็ยกแป้นวางลงจากแป้นหมุน ปล่อยให้ผิวดินเหนียวหมาดเสียก่อนแล้วยกขึ้นเป็นหมุนอีกครั้ง ก่อนขัดรอบผิวภาชนะ

2.1.2 เนื้อหาที่ปรากฏในเครื่องปั้นดินเผา

เนื้อหาที่ปรากฏในเครื่องปั้นดินเผา เนื้อหาศิลปะที่ปรากฏในเครื่องปั้นดินเผาชุมชนบ้านปากคลอง จะเป็นเนื้อหาที่ปรากฏอยู่ในโครงสร้างของภาชนะเครื่องปั้นดินเผาโดยตรง ซึ่งประกอบด้วย 2 ประเภท คือ 1. ประเภทของที่ระลึก เครื่องปั้นดินเผาในประเภทนี้เป็นจำพวก ช้างทรงเครื่อง ช้างยืนชูงวง ช้างนั่งจิว ช้างยืนจิว โคมไฟดินเผาช้างคู่ ช้างคู่ (ช้างหมอบ) สิงห์หน้าตรงจิว สิงห์จันจิว สิงห์คู่ (สิงห์หัวโลน) ม้าทรงเครื่อง หงส์ กิณรี มังกร กาหงส์ สิงห์คู่ (สิงห์กำบัง) และตุ๊กตาเด็ก 2. ประเภทรูปเคารพ ได้แก่ พระพิฆเนศที่รูปแบบต่างๆ กันไปหลากหลายตามแต่ผู้ปั้นและผู้ซื้อจะมีการตอบสนองในเรื่องความเชื่อและความศรัทธา

นอกจากนั้นยังมีเนื้อหาที่เกิดจากผู้อ่าจ้างเป็นผู้กำหนดให้เช่น ลายดอกไม้ ลายสัตว์ที่ติดลงไปบนโครงสร้างของภาชนะดินเผา ที่สร้างความแปลกใหม่ให้แก่ชุมชนอีกด้วย รวมทั้งได้นำศิลปะเข้าสู่ชุมชนและเป็นส่วนหนึ่งในการประกอบกิจการดินเผาด้วย ซึ่งการที่เรื่องราวดังกล่าวปรากฏเป็นผลจากความพยายามเปลี่ยนแปลงบทบาทจากเครื่องปั้นดินเผาแบบดั้งเดิมที่มีเป้าหมายรับใช้เพียงประโยชน์ใช้สอยมาสู่การทำหน้าที่ทั้งใช้สอยและกึ่งประดับตกแต่ง รวมทั้งทำหน้าที่ด้านศิลปะมากขึ้น

2.1.3 กลวิธีการผลิตเครื่องปั้นดินเผา

กลวิธีการผลิตเครื่องปั้นดินเผาชุมชนบ้านปากคลอง นับว่าเป็นผลิตภัณฑ์เพื่อประโยชน์ใช้สอยหรือเพิ่มความสะดวกในการดำรงชีวิตด้วยสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ตลอดจนถึงความเชื่อถือทางศาสนา ประเพณี ท้องถิ่น สิ่งเหล่านี้เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้บรรพบุรุษได้ใช้ความคิดสังเกต และรวบรวมเอาประสบการณ์ความคิดสร้างสรรค์ถ่ายทอดออกมาเป็นงานศิลปะในรูปของเครื่องปั้นดินเผามีกลวิธีการผลิตเครื่องปั้นดินเผา สำหรับการนวดดินยังคงใช้แรงงานคนเช่นเดียวกับสมัยดั้งเดิม มีการใช้ปลั่วไปแฉะดินออกมานวดโดยผสมกับดินทรายในอัตรา 1 ใน 3 ส่วน นวดให้ดินเหนียวกับทรายเป็นเนื้อเดียวกันแล้วจึงนำมาตีกลอน

การตีกลอนขั้นตอนนี้เป็นขั้นตอนของการเตรียมดิน เพื่อนำไปขึ้นเครื่องปั้นดินเผาในรูปแบบต่างๆ ลักษณะของกลอน คือ เป็นดินเหนียวที่ถูกคลึงจนเป็นทรงกระบอกกลมยาว ในสมัยแรก การตีกลอนจะคลึงดินเหนียวผสมดินทรายเล็กน้อยโดยใช้ฝ่ามือสองด้านคลึงดินเหนียวให้ยาวลงมา ส่วนที่ยาวก็จะพาดไว้ที่หน้าตัก จนได้ขนาดที่ต้องการแล้ว ก็วางไว้ใกล้ๆ กับแป้นหมุนเพื่อเตรียม

ป็น นอกจากตีกลอนแล้ว ยังนิยมตบตีด้วยฝ่ามือทั้งสองข้างเพื่อให้ดินเนื้อละเอียดมีความเหนียวดี เข้ากับทราย แต่บางคนก็ตีกลอนด้วยการคลึงกับแผ่นกระดานอีกด้วย เมื่อเครื่องปั้นดินเผาเผาแล้ว ก็จะนำไปตกแต่ง จากนั้นก็จะนำไปเผาและจัดจำหน่ายต่อไป

2.2 วิธีการผลิตเครื่องปั้นดินเผา

เครื่องปั้นดินเผาที่มีมาแต่ดั้งเดิม ซึ่งถือเป็นจุดเริ่มต้น ได้แก่เครื่องปั้นดินเผาในประเพณีเป็นจำพวก ช้าง สิงห์ม้า หงส์ กิณี มังกร กา และหงส์ แต่ปัจจุบันได้มีการพัฒนาตามความต้องการของตลาดมากขึ้น ซึ่งมีวิธีการผลิตเครื่องปั้นดินเผาดังนี้

2.2.1 การเตรียมดิน

1. ดินเหนียว ผู้ผลิตไม่ต้องไปขุดดินเองเพราะจะมีรถขุดดินไปขุดดินมาขายให้กับผู้ผลิตถึงบ้านโดยคิดเป็นกิโลละ 450 - 650 บาท แต่ถ้าหากดินไม่เพียงพอในการปั้น ผู้ผลิตสามารถขอไปยังคณะกรรมการหมู่บ้านเพื่อขอดิน เมื่อทางคณะกรรมการส่งเรื่องไปยังองค์การบริหารส่วนตำบลเมืองเก่าอนุมัติ ก็สามารถว่าจ้างรถขุดดินไปขุดดินและขนดินมาให้ได้

2. ดินทราย สมัยนี้ว่าจ้างทรายจากท่าทรายบริเวณพื้นที่ของตำบลเมืองเก่าได้เลย ราคา กิโลละ 200-300 บาท ไม่ต้องเก็บทรายไว้ก็ได้เพราะสามารถซื้อหาได้ตลอดเวลาจึงจะเห็นว่าในสมัยนี้ทรายที่ซื้อจะกองไว้ข้างกองดิน

การเตรียมอุปกรณ์ในการปั้น

1. การนวดดินคนในชุมชนได้คิดค้นเครื่องนวดดินขึ้นมาจากการเข้าไปศึกษาวิธีการของเครื่องจักรที่ซื้อมาจากจังหวัดราชบุรีแล้วนำมาดัดแปลงใช้เอง โดยเริ่มแรกเป็นการตีดินนวดดิน มีการนวดดินผสมดินทรายเบ็ดเสร็จ ต่อมาก็จะเทคนิคการใส่มีช่องให้ดินที่นวดแล้วไหลออกมา เหมือนกับการตีกลอนจึงทำให้การนวดดินกลายเป็นเรื่องง่ายขึ้นและเขาก็ยังทำขายให้กับชาวบ้านด้วยราคาไม่แพงเพราะประดิษฐ์ขึ้นมาเอง

2. แป้นหมุน ถูกประดิษฐ์โดยการใส่เครื่องจักรมอเตอร์มีแกนหมุนอยู่ตรงกลาง เมื่อเปิดสวิทช์แป้นก็จะหมุน แป้นหมุนในระยะร่วมสมัยนี้มี 2 แบบคือ แป้นท่อม กับแป้นนิ้ว ซึ่งมีความแตกต่างกันคือแป้นท่อมนั้นความเร็วคงที่ ส่วนแป้นนิ้วจะมีการปรับระดับความเร็วได้ ชุมชนปากคลองแห่งนี้มีแป้นหมุนจากมอเตอร์ ซึ่งนอกจากสั่งทำ สั่งซื้อจากจังหวัดราชบุรีหรือที่เกาะเกร็ดจังหวัดนนทบุรีแล้ว นอกจากนี้แป้นหมุนมอเตอร์แล้ว ยังมีการประยุกต์ใช้เป็นแป้นหมุนพลาสติกสำหรับยื่นออกกำลังกายมาเป็นแป้นหมุนสำหรับเขียนลวดลายลงบนงานเครื่องปั้นดินเผาด้วย

3. แป้นวาง เป็นไม้กระดานสี่เหลี่ยมมีขนาดต่างๆ กันตามแต่ขนาดของภาชนะที่จะปั้น ใช้วางภาชนะดินเผาที่ขึ้นรูปแล้ว ผู้ปั้นจะแป้นวางทิ้งไว้ให้แห้งก่อนยกภาชนะที่ปั้นออกจากแป้นวาง ซึ่งใช้ของเดิมแบบดั้งเดิมที่ใช้งานได้ก็ใช้ต่อไป ที่ใช้ไม่ได้ก็ทำขึ้นใหม่โดยลอกเลียนของเดิม

4. ลวด ใช้ประโยชน์ในด้านการตัดแบ่งดินเหนียวหรือการตัดภาชนะที่ปั้นเสร็จแล้วออกจากเป็นวง
5. ฝ้าย เป็นอุปกรณ์ในการปรับผิวดินเผาให้เรียบขณะขึ้นรูป
6. ถังน้ำ สำหรับล้างเช็ดอุปกรณ์ต่างๆรวมถึงจุ่มฝ้ายในการปรับผิวดินด้วย
7. แบบพิมพ์รูปปลอกลายรูปแบบต่างๆเป็นแบบพิมพ์ที่ใช้ดินเหนียวกดลงไปพิมพ์แล้วแกะออกมาแปะไว้ที่งานปั้นเพื่อความสวยงาม
8. เครื่องมือแกะสลัก ใช้สำหรับแกะสลักงานเครื่องปั้นดินเผา บางครั้งใช้เหล็กแบนจากเครื่องมือแกะสลักกลุ่กลงบนเครื่องปั้นดินเผา บางคนก็ใช้ใบมีดตัดเตอร์เพียงใบเดียวก็สามารถแกะสลักลายบนภาชนะเครื่องปั้นดินเผาได้

2.2.2 การขึ้นรูป

ข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลหลักพบว่ารูปแบบการปั้น โดยการขึ้นรูปจากดินในปริมาณที่ถูกกำหนดมา เมื่อวางดินลงบนแป้นซึ่งหมุนอยู่จะใช้มือประคองดินเหนียวแล้วใช้นิ้วโป้งกดลงตรงกลางก่อนดินเหนียวก่อนจะรีดยกดินเหนียวขึ้นรูปตามต้องการ ซึ่งจะต้องใช้ความชำนาญในการปั้น จึงจะสามารถขึ้นรูปในการปั้นหุ้มได้ เมื่องานเครื่องปั้นดินเผาขึ้นรูปแล้วก็จะเป็นขั้นตอนในการปรับ แต่งผิวภาชนะ ว่าจะเป็ผิวเรียบ หรือเขียนลาย กดพิมพ์ ฉลุ แกะสลัก หรือกลิ้งลาย ซึ่งแล้วแต่ผู้ที่กำหนดงาน และในสมัยนี้ผู้ผลิตจะถูกกำหนดจากผู้สั่งซื้อหรือเจ้าแก่ แม้กระทั่งการห้ามหรือไม่ห้ามในการขัดมันเรียบ เพราะอาจต้องใช้งานเครื่องปั้นดินเผาที่ซื้อไปลงสี หรือตกแต่งเพิ่มเติมในที่อื่นเมื่อปั้นภาชนะดินเผาเสร็จเรียบร้อยแล้วก็จะวางไว้ให้ดินเหนียวแห้ง ปกติจะไม่ให้ถูกแดดเพราะจะทำให้ดินแห้งเกินไปจนแตก

2.2.3 การตกแต่ง

มีหลากหลายวิธีการ และมีการคิดค้นแบบแปลกๆ ใหม่ๆ ผสมผสานกันไปเรื่อยๆ ตามความคิดและจินตนาการของทั้ง ผู้ซื้อ ผู้สั่ง และผู้ผลิต ซึ่งภาชนะแต่ละชนิดนั้น บางอย่างใช้กรรมวิธีแบบเดียว เช่น การแกะ การเขียนลาย แต่บางอย่างจะผสมผสานเทคนิคการลงลวดลายบนผิวหลายแบบ ซึ่งแบบต่างๆ สามารถแยกประเภทได้ดังนี้

1. การขัดผิว ส่วนใหญ่แล้วการขัดผิวจะรวมอยู่กับงานเครื่องปั้นดินเผาที่มีผิวเรียบยกเว้นภาชนะที่ถูกระบุว่าจะซื้อเพื่อนำไปเพิ่มมูลค่าด้วยการทาสีก็จะไม่ทำการขัดผิวหรือแต่งผิว
2. การขูด-เขียนลาย เป็นการใช้ไม้แผ่นบางหรือเหล็กปลายแหลมขีดเขียนลายลงบนภาชนะที่ต้องการ ซึ่งมีทั้งการเขียนลายรูปทรงเลขาคณิต ลายเลียนแบบธรรมชาติ ทั้งดอกไม้ เถาวัลย์ ต้นไม้ ดอกบัว ซึ่งผู้เขียนลายอาจจะไม่ใช่ผู้ปั้นก็ได้ เพราะเริ่มมีการแยกหน้าที่กัน อีกคนหนึ่งปั้นและอีกคนเขียนลาย ในการเขียนลายจะไม่มีกรทาบลายก่อน นิยมเขียนกันสดๆ ตามความถนัด บางราย

อาจมีแบบเป็นตัวอย่างจากรูปภาพ หรือหนังสือ ก็เขียนตามที่เห็น และคัด แปลงออกไป ในการเขียนลายในสมัยนี้จะรอให้ดินเผาที่ปั้นหมาดก่อนจึงเริ่มเขียนลาย

3. การกดพิมพ์ จากเดิมที่เคยเป็นใช้อุปกรณ์ที่ทำจากไม้โดยทำลายไว้ที่ปลายไม้ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางไม่เกิน 1 เซนติเมตร ในสมัยนี้มีพิมพ์ที่ทำจากวัสดุอื่นๆ จำนวนมากทั้งจากแบบจริงที่เก็บจากธรรมชาติ และของที่ทำจากเหล็ก จากพลาสติก โดยผู้ใช้จะมุ่งเน้นในการใช้ประโยชน์ได้ โดยไม่ได้คำนึงถึงวัสดุอุปกรณ์ที่ใช้ ลักษณะของการใช้ คือ กดพิมพ์ลงไปบนผิวภาชนะ โดยจะกดพิมพ์หลังขึ้นรูปเสร็จแล้ว เช่น ลายปะการัง จะใช้เหล็กแหลม หรือปากกามัดเป็นก้ามแล้วทุ้มลงบนเนื้อดินเผา หลายๆ ครั้งจนกลายเป็นรูปพรุนคล้ายลายปะการัง

4. การแปะพิมพ์ จากเดิมที่มีเทคนิคการติดเคลือบ ก็จะเป็นการแปะลายชนิดหนึ่งซึ่งลายที่ว่าเป็นลายทรงกระบอกแนวยาว ลักษณะการทำ คือการตีกลอนแล้วทำกลอนไปติดที่ขอบผิวของภาชนะที่ขึ้นรูปเสร็จใหม่ๆ ผู้ปั้นจะรีดดินให้กลอนเชื่อมติดกับผิวภาชนะ เป็นรูปทรงนูนเป็นปล้องๆ ขึ้นๆ เรียกว่าการติดเคลือบ การติดเคลือบนี้จะใช้ในการทำกระถางและทำไหและแจกันทรงสูง และสิ่งๆ ที่เพิ่มขึ้นมาคือการแปะพิมพ์ลายที่เลียนแบบธรรมชาติ เช่น ลายใบไม้ ลายดอกบัว

5. การฉลุลาย นับเป็นรูปแบบใหม่ โดยเริ่มแรกนั้นมีการนำรูปแบบการฉลุลายจากสินค้าที่ซื้อมาจากด้านกวียนเป็น โคมไฟ ต่อมาก็เริ่มมีการลอกเลียนแบบและมีการปรับรูปแบบการฉลุลายไปในศิลปกรรมของตัวเองไปตามจินตนาการและความต้องการของลูกค้า

6. การทำผิวด้วยน้ำดินชั้น เป็นกรรมวิธีทางศิลปกรรมสมัยใหม่ที่เข้ามามีบทบาทในศิลปกรรมของปากคลองจากการศึกษาดูงานของคนในชุมชน กรรมวิธีตกแต่งลวดลายโดยการทำผิวด้วยน้ำดินชั้นจะมีลักษณะพิเศษคือ สีน้ำดิน เมื่อเผาแล้วจะแตกต่างไปกับเนื้อภาชนะแต่อยู่ในสีที่ใกล้เคียงกัน สามารถเห็นความแตกต่าง ถ้าต้องการให้มีสีอื่น ก็เติมสีจากดินธรรมชาติ น้ำดินนี้ทำได้ทั้งภายในและภายนอกภาชนะ หรืออาจจะใช้น้ำดินเขียนแทนสีก็ได้ และในบางครั้งอาจจะใช้วิธีการตกแต่งผิวผสมกับวิธีอื่นๆ เช่น ใช้น้ำดินนี้กับวิธีขีดหรือขีดโดยขีดขีดลงบนภาชนะที่ยังหมาดๆ แล้วทับด้วยน้ำดิน จะทำให้เกิดลวดลายขึ้น เพราะทำดินที่ลงไปอยู่ในร่องมีน้ำจำนวนมากว่าบนผิวจะทำให้เห็นสีเข้มกว่าบริเวณอื่น ทำให้เกิดลวดลายและสีต่างกัน สำหรับน้ำดินนี้ทางชุมชนปากคลองจะไปซื้อจากจังหวัดนนทบุรี จังหวัดราชบุรี และจังหวัดนครราชสีมา โดยเป็นดินสำเร็จรูปที่นำมาผสมน้ำแล้วสามารถใช้เป็นน้ำดินชั้นเพื่อการประกอบการศิลปกรรมได้เลย

เครื่องปั้นดินเผาของชาวปากคลอง นับเป็นศิลปะอันยอดเยี่ยมเป็นที่ยอมรับกันแพร่หลายทั้งภายในประเทศ และต่างประเทศ เพราะผลงานที่ปรากฏจะมีรูปทรง และลวดลายอันเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของท้องถิ่นปากคลอง พร้อมทั้งแสดงถึงความเป็นเลิศทางด้านภูมิปัญญาชาวบ้าน ไม่ว่าจะเป็นฝีมือการแกะสลักลวดลายอันสวยงามอ่อนช้อยยอดเยี่ยมของคนบ้านปากคลองที่ยังคงรักษาเอกลักษณ์

การปั้นดินเผาตั้งแต่บรรพบุรุษจนถึงปัจจุบัน มิให้สูญหายอีกทั้งยังมีการพัฒนาฝีมือเทคนิคให้ปรากฏถึงความประณีต สวยงามอันทรงคุณค่าของชุมชนปากคลองเป็นอย่างดี

2.3 ประเภทเครื่องปั้นดินเผา

1. ประเภทของที่ระลึก เครื่องปั้นดินเผาเพื่อใช้เป็นของที่ระลึกนั้นจะทำขนาดเล็ก ที่นิยมทำกันคือจำพวก ช่างทรงเครื่อง ช่างปั้นชวงวง ช่างนั่งจิว ช่างยืนจิว โคมไฟดินเผาช่างคู่ ช่างคู่ (ช่างหมอบ) สิงห์หน้าตรงจิว สิงห์จีนจิว สิงห์คู่ (สิงห์หัวโลน) ม้าทรงเครื่อง หงส์ กิณรี มังกร กางหงส์ สิงห์คู่ (สิงห์กำบัง) และตุ๊กตาเด็ก

2. ประเภทรูปเคารพ ได้แก่ พระพิฆเนศ ที่รูปแบบต่างๆ กันไปหลากหลายตามแต่ผู้ปั้นและผู้ซื้อจะมีการตอบสนองในเรื่องความเชื่อและความศรัทธา

2.4 ความมั่นคงทางด้านเศรษฐกิจ

2.4.1 การสร้างงาน

เครื่องปั้นดินเผาในสมัยนี้ยังคงคึกคักอยู่เหมือนเดิม แม้ว่าเครื่องปั้นดินเผาในประเภทความจำเป็นสำหรับครัวเรือนจะลดน้อยลงไป และมีหลายพื้นที่ที่ผลิตเครื่องปั้นดินเผาเช่นเดียวกัน แต่ที่ปากคลองแห่งนี้ยังได้รับความนิยมและมีการว่าจ้างงานอยู่ เนื่องจากแหล่งผลิตเครื่องปั้นดินเผาแห่งนี้ ผลิตงานที่มีขนาดใหญ่ทำให้มีความแตกต่างจากแหล่งผลิตอื่นๆ นอกจากนี้ยังมีการแลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างกันเพื่อสร้างความหลากหลาย เช่น ร้านค้าที่จำหน่ายสินค้าเครื่องปั้นดินเผาปากคลอง มีผลิตภัณฑ์เครื่องปั้นดินเผาจากแหล่งผลิตที่อื่นๆ ด้วย

ชุมชนบ้านปากคลอง ทำการผลิตภัณฑ์เครื่องปั้นดินเผาเป็นอาชีพหลักและอาชีพเสริม ชาวบ้านบางคนทำงานหลายด้าน เช่น ทำการเกษตรกรรม แล้วทำเครื่องปั้นดินเผาเป็นอาชีพเสริมด้วยการรับจ้างผลิตเองบ้างทำเองบ้าง บางคนทำเป็นอาชีพหลักโดยยืนยันในการทำงานของตนว่า “...อาชีพทำเครื่องปั้นดินเผาของเรา นับว่าเป็นอาชีพที่มั่นคงพอสมควร จะเห็นได้จากลูกหลานบ้านนี้ได้เรียนต่อกันสูงหลายคน บางรายก็สร้างบ้าน สร้างเรือนใหญ่กันหลายหลัง...” (นางดอกไม้ พุ่มดี สัมภาษณ์. 11 เดือนมิถุนายน 2553)

2.4.2 การมีรายได้

จากการสร้างงานดังกล่าวก่อให้เกิดรายได้ที่สามารถเลี้ยงชีพ เกื้อหนุนครอบครัว ซื้อเครื่องอำนวยความสะดวกได้ ดังที่ นางดอกไม้ พุ่มดี (สัมภาษณ์. 11 เดือนมิถุนายน 2553) เล่าว่า “ทำเครื่องปั้นดินเผาเนี่ยแหละซื้อรถได้ ทำไม่กี่เดือน รุ่นนั้นขายดี เหมมาเตาเลย บางช่วงได้หมื่นกว่า บางช่วงได้ 7 – 8 พัน...” การผลิตจะมากขึ้นในช่วงเทศกาลท่องเที่ยวและช่วงฤดูแล้งประมาณเดือนละ 1 – 2 ครั้ง ช่วงฤดูฝนจะทำงานได้น้อยลงประมาณ 3 เดือนจึงจะเผา 1 ครั้งก็มี ช่างปั้นส่วนใหญ่มีรายได้ต่อเดือนประมาณ 7,000 – 8,000 บาท ส่วนกลุ่มที่ทำเป็นอาชีพเสริมไม่ได้เผาบ่อยนักประมาณ 2 – 3

เดือน ต่อครั้ง ขายได้ประมาณ 6,000 – 7,000 บาท ต่อเตา ในขณะที่บางคน ทำเป็นอาชีพเสริมแต่มีผลงานมาก รายได้จึงสูงตามไปด้วยประมาณ 12,000 – 15,000 บาทต่อเตา

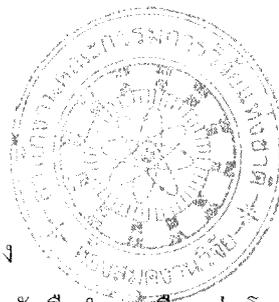
2.4.3 ความมั่นคงในอาชีพ

เมื่อสิ่งแวดล้อมของหมู่บ้านที่เปลี่ยนไป ทั้งเส้นทางคมนาคม การไฟฟ้า และประปา โทรศัพท์ อินเทอร์เน็ต ความเจริญต่างๆ ประกอบกับการผลักดันให้หมู่บ้านทดลองเป็นที่รู้จักในวงกว้าง ส่งผลให้ชุมชนแห่งนี้มีผู้คนเดินทางมาเยี่ยมชมและซื้อสินค้าเสมอ ขณะเดียวกัน โทรศัพท์และอินเทอร์เน็ตก็เป็นส่วนสำคัญในการช่วยขยายตลาดให้กว้างขวาง มีการส่งช่องทางโทรศัพท์ โทรสารและอินเทอร์เน็ตผ่านองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านเมืองเก่า ทั้งผู้ซื้อรายใหญ่และรายย่อย ทำให้เครื่องปั้นดินเผาปากคลองเป็นสินค้าที่หาซื้อไม่ยาก เพราะมีวางจำหน่ายอยู่โดยทั่วไป ในช่วงนี้มีการคิดรายได้เป็นตัวตั้ง ไม่น่าเชื่อว่าการปรับเปลี่ยนทัศนคติในการค้าในระยะร่วมสมัยนี้ จะทำให้งานเครื่องปั้นดินเผาที่คิดรูปแล้วถูกทิ้งขว้างเพราะขายไม่ได้ ไม่มีคนเอา จะกลายเป็นสินค้าที่มีการเสนอขายในรูปแบบใหม่ เช่น โองปากเบี้ยว ก็มีการเสนอขายในลักษณะของการแก้เคล็ด หากนำไปวางหน้าร้านจะทำให้ลูกค้าไม่เบี้ยว เป็นต้น

2.4.4 ความรู้สึกและทัศนคติในอาชีพเครื่องปั้นดินเผา

ชุมชนมีความรู้สึกต่อการผลิตเครื่องปั้นดินเผาว่ายังเป็นที่ต้องการของสังคม เนื่องจากเห็นความสำคัญของชุมชนที่เป็นแหล่งวัฒนธรรม มีประชาชนเข้ามาเยี่ยมชมชุมชนอยู่เสมอ และรู้สึกว่าการทำเครื่องปั้นดินเผาเกิดผลดีทางจิตใจ ชีวิตมีอิสระ มีรายได้เป็นของตนเอง และได้อยู่ร่วมกับครอบครัว โดยเปรียบเทียบว่าดีกว่าการทำเกษตรกรรมหรือการไปรับจ้างก่อสร้างเพราะไม่ต้องเสี่ยงอันตราย ไม่อยู่ได้บังคับของผู้อื่น รายได้สูงแต่ลงทุนน้อย ไม่ต้องเดินทางทำให้มีเวลาดูแลลูกได้เต็มที่

สำหรับในการจำหน่ายเครื่องปั้นดินเผาในระยะร่วมสมัยนี้ จะมีลักษณะของการผสมผสานไปกับแหล่งผลิตอื่นๆ ด้วยการวางผลิตภัณฑ์ดินเผาหลายหลายรูปแบบ เพื่อจูงใจลูกค้า อันเป็นการเรียนรู้ระหว่างแหล่งผลิตแต่ละพื้นที่ในการขยายตลาดไปพร้อมกัน แม้ว่าบางครั้งจะมีข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลหลักกว่า งานของเครื่องปั้นดินเผาปากคลองถูกซื้อไปดัดแปลงเพื่อเพิ่มมูลค่าแล้วกลายเป็นสินค้าในแหล่งผลิตนั้น เช่น การเขียนสีเพิ่มเติม การดัดแปลงการใช้งานด้วยการใช้เทคโนโลยี และการดีไซน์ หรืองานของเครื่องปั้นดินเผาปากคลองถูกไปวางในแหล่งผลิตอื่นโดยไม่ได้มีการดัดแปลงใดๆ คล้ายกับการว่าจ้างให้คนปากคลองผลิต เพื่อให้เป็นงานของพื้นที่นั้นๆ นอกจากนี้ก็มีการจัดโครงการฝึกอบรมฯ โครงการศึกษาดูงาน ซึ่งภาครัฐจัดขึ้นอยู่บ่อยๆ ทำให้แนวความคิดของชุมชนเปลี่ยนไปทั้งในด้านฝีมือ และทัศนคติในการจำหน่ายสินค้าที่ขายเพื่อรายได้ มากกว่าคงความเป็นเอกลักษณ์

2.4.5 การตลาดกลุ่มเครื่องปั้นดินเผาบ้านปากคลอง

เส้นทางการค้าขายในสมัยนี้ อาศัยเส้นทางบกเป็นหลักคือตำบลเมืองเก่า โดยมีพ่อค้าที่มารับซื้อเครื่องปั้นดินเผาหรือเครื่องขายการค้าจะนำเครื่องปั้นดินเผาไปขายต่อโดยทางรถยนต์ บางรายไปค้าขายที่กรุงเทพฯ การจ่ายเงินมีทั้งการจ่ายสดและการจ่ายในงวดถัดไปตามแต่สินค้าที่ขายได้ นั้นเป็นการเพราะเส้นทางคมนาคมยังไม่สะดวก การซื้อขายจึงจำกัดพื้นที่ สภาพอากาศก็ทำให้การค้าขายจำกัดด้วยเช่นกันเพราะหน้าฝนจะไม่ค่อยเดินทางนักและเครื่องปั้นดินเผาออกน้อย เนื่องจากการเข้าเตาไม่สะดวกและการเดินทางก็ไม่สะดวกเช่นกัน

3. ภูมิปัญญาของชุมชนด้านศิลปกรรมท้องถิ่น

3.1 กระบวนการเรียนรู้ด้านภูมิปัญญา

3.1.1 ด้านประวัติศาสตร์

โดยเฉพาะในเขตเมืองเก่าจังหวัดสุโขทัยนั้น มีชุมชนกระจายอยู่ เมืองโบราณสุโขทัยตรงมุมตะวันตกเฉียงเหนือพอดี ชุมชนปากคลองอยู่เหนือวัดศรีชุมที่ประดิษฐานพระพุทธรูปนั่งขนาดใหญ่เต็มพื้นที่ภายในอาคาร มีขนาดหน้าตัก 11.33 เมตร สันนิษฐานว่าเป็นพระพุทธรูปที่ปรากฏเรียกตามที่ปรากฏในศิลาจารึกหลักที่ 1 ว่าพระอนนะ (ซึ่งอาจมาจากคำว่า อจละ แปลว่า ไม่หวั่นไหว) เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย องค์ที่เห็นในปัจจุบันนี้ได้บูรณปฏิสังขรณ์จากเค้าโครงแกนอิฐเดิมขึ้นใหม่ราวปีพุทธศักราช 2496- 2499

หนังสือพระราชพงสาวดารกรุงศรีอยุธยาที่เขียนในสมัยอยุธยาตอนปลาย เรียกสถานที่นี้ว่า “ถ้ำขุม” ว่าเป็นสถานที่ที่พระนเรศวรมาประชุมทัพกันอยู่ที่นั่นก่อนที่จะยกทัพไปปราบปรามเมืองสวรรคโลก

วัดศรีชุมยังมีความสำคัญต่อประวัติศาสตร์สุโขทัย คือได้ค้นพบศิลาจารึกหลักที่ 2 ที่เรียกกันว่าศิลาจารึกวัดศรีชุม เล่าเรื่องราวของการก่อตั้งราชวงศ์สุโขทัยของคนไทยกลุ่มหนึ่ง และที่เพดานของช่องผนังดังกล่าวมีภาพลายเส้นเป็นภาพเล่าเรื่องราวพระพุทธเจ้าในชาติต่างๆ ที่เรียกว่า ชาดก บางภาพมีลักษณะทางศิลปกรรมคล้ายกับศิลปะลังกา โดยมีอักษรสมัยสุโขทัยกำกับบอกเรื่องชาดกไว้ที่ภาพแต่ละภาพด้วย

นอกจากนี้ยังพบเตาทุเรียงสุโขทัย ที่ผลิตเครื่องปั้นดินเผาประเภทสังคโลก เป็นชื่อที่มีความหมายถึง เครื่องปั้นดินเผาที่ผลิตขึ้นในสมัยสุโขทัย ทั้งในเมืองศรีสัชนาลัย และเมืองสุโขทัย เป็นการทำเครื่องถ้วยชาม ประติมากรรมหรือส่วนของสถาปัตยกรรมต่างๆ ทั้งเคลือบและไม่เคลือบ ที่เคลือบสีต่างๆ ได้แก่ สีเขียวไข่มุก สีน้ำตาลสีใสเคลือบทับลายเขียนเป็นรูปต่าง ๆ

สังคโลกที่เป็นเครื่องถ้วยชาม ยังเป็นสินค้าออกสำคัญของราชอาณาจักรสุโขทัยส่งไปขายยังราชอาณาจักรล้านนา ราชอาณาจักรศรีอยุธยา และเมืองหรือรัฐของภาคใต้ และที่ส่งไปขายไกลๆ

เช่น ฟิลิปปินส์ อินโดนีเซีย ริวกิว (ปัจจุบันคือเกาะ โอกินาวา)

แหล่งเตาเผาเครื่องถ้วยชามสังคโลกที่เมืองสุโขทัย พบอยู่บริเวณคันดินรอบวัดพระพายหลวงด้านทิศเหนือและทิศตะวันตกลักษณะของเตาเผาโบราณมีอยู่ ๒ แบบ แบบแรกเป็นเตากลม มีพื้นเจาะรูเพื่อระบายความร้อนจากช่องใส่ไฟที่อยู่ด้านล่างขึ้นมาเรียกว่าเตาตะกรับ แบบที่ ๒ มีลักษณะเป็นรูปหลังเต่า มีปล่องระบายความร้อนและช่องไฟอยู่คนละแนวกันเพื่อระบายความร้อนในแนวเฉียงนอน เรียกว่าเตาประทุน เตาเผาที่สุโขทัยส่วนใหญ่เป็นเตาที่ก่อขึ้นจากอิฐเผาไฟ ไม่ใช่เตาขุดที่ขุดเข้าไปในเนินดินธรรมชาติแบบเตาเผาที่ศรีสัชนาลัย เพราะในการขุดค้นของกรศิลปากรพบเตาอิฐนี้ก่ออยู่บนชั้นดินดาน ซึ่งเป็นชั้นดินล่างสุดของสุโขทัย

3.1.2 ด้านภูมิปัญญา

ภูมิปัญญาเป็นความรู้ที่ประกอบไปด้วยคุณธรรม ซึ่งสอดคล้องกับวิถีชีวิตดั้งเดิมของชาวบ้าน ในวิถีชีวิตนั้น ชีวิตของชาวบ้านไม่ได้แบ่งแยกเป็นส่วนๆ หากแต่ทุกอย่างมีความสัมพันธ์กัน การทำมาหากิน การอยู่ร่วมกันในชุมชน การปฏิบัติศาสนา พิธีกรรมและประเพณี ความรู้เป็นคุณธรรม เมื่อผู้คนใช้ความรู้นั้นเพื่อสร้างความสัมพันธ์ที่ดีระหว่าง คนกับคน คนกับธรรมชาติ และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ

ความสัมพันธ์ที่ดีเป็นความสัมพันธ์ที่มีความสมดุล ที่เคารพกันและกัน ไม่ทำร้าย ทำลายกัน ทำให้ทุกฝ่ายทุกส่วนอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติ ชุมชนดั้งเดิมจึงมีกฎเกณฑ์ของการอยู่ร่วมกัน มีคนเฒ่าคนแก่เป็นผู้นำ คอยให้คำแนะนำตักเตือน ตัดสิน และลงโทษหากมีการละเมิด ชาวบ้านเคารพธรรมชาติรอบตัว ดิน น้ำ ป่า เขา ข้าว แคน ลม ฝน โลก และจักรวาล ชาวบ้านเคารพผู้หลักผู้ใหญ่ พ่อแม่ ปู่ย่าตายาย ทั้งที่มีชีวิตอยู่และล่วงลับไปแล้ว สำหรับภูมิปัญญาของชุมชนปากคลอง พบว่ามี 9 ด้านดังนี้

1. ด้านเกษตรกรรม ได้แก่ความสามารถในการผสมผสานองค์ความรู้ ทักษะและเทคนิค ด้านการเกษตร โดยการพัฒนามนพื้นฐานคุณค่าดั้งเดิมและพึ่งพาตนเองได้ ในการวิจัยภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรมที่เกี่ยวข้องกับศิลปกรรมเครื่องปั้นดินเผา คือ การใช้ทรัพยากรร่วมกันของคนในชุมชน ด้วยการใช้อุปกรณ์เครื่องปั้นดินเผา เช่น ควายที่ใช้ในการลากไถ ทำนา นวดฟ่อนข้าว ก็จะมีการนำไปปรับ ใช้งานนวดดินเพื่อทำเครื่องปั้นดินเหนียวด้วย

2. ด้านอุตสาหกรรม ได้แก่ การรู้จักประยุกต์ใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ในการแปรรูปผลผลิตเพื่อการบริโภคอย่างปลอดภัยเป็นกระบวนการที่ทำให้ชุมชนท้องถิ่นพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจได้ ในการวิจัยด้านนี้เป็นเรื่องของการประดิษฐ์กรรม ด้วยการประยุกต์ใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่เข้ามาเป็นเครื่องทุ่นแรงในศิลปกรรมเครื่องปั้นดินเผา ซึ่งภูมิปัญญานี้ริเริ่มจากคนในชุมชนในการประยุกต์คิดแปลงเพื่อทำให้งานเครื่องปั้นดินเผาสามารถผลิตออกมาในลักษณะของอุตสาหกรรมได้

3. ด้านแพทย์แผนไทย ได้แก่ ความสามารถในการจัดการป้องกันและรักษาสุขภาพของคนในชุมชน โดยใช้วิธีแบบดั้งเดิมและสามารถรักษาหรือบำบัดได้อย่างปลอดภัยการวิจัยภูมิปัญญาด้านนี้พบว่าเคยมีอยู่และเลือนรางไปพร้อมๆ กับการพัฒนาการทางด้านการแพทย์ของตะวันตก แต่ผลสืบเนื่องจากภูมิปัญญาด้านแพทย์แผนไทยก็ยังคงมีอยู่ ยังมีการรักษาหม้อ และสิ่งที่สะสมมาจากบรรพบุรุษก็ยังมีผลต่อชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชน

4. ด้านกองทุนและธุรกิจชุมชน ได้แก่ ความสามารถในการด้านการสะสมและบริหารกองทุนและสวัสดิการชุมชน เพื่อเสริมสร้างคุณภาพชีวิตของคนในชุมชนให้เกิดความมั่นคงทางเศรษฐกิจ ในการวิจัยภูมิปัญญาด้านนี้ พบว่ามีความพยายามที่จะจัดตั้งกองทุนการรวมกลุ่มของชุมชนแห่งนี้โดยเจ้าหน้าที่ของรัฐ เพื่อผลประโยชน์บางอย่าง ซึ่งจะก่อให้เกิดส่งผลกระทบต่อให้กับชุมชนให้มีวิถีชีวิตที่ปรับเปลี่ยน ไปจากเดิมในหลายๆ ด้าน ทั้งในด้านดี และด้านที่น่าเป็นห่วง

5. ด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ได้แก่ ความสามารถในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การใช้ประโยชน์จากสิ่งแวดล้อมได้อย่างยั่งยืน ในการวิจัยภูมิปัญญาด้านนี้พบว่า ทรัพยากรของชุมชน เช่น ดินเหนียวเป็นสิ่งมีค่า จึงต้องมีการจัดสรรและชุมชนก็มีการจัดสรรในเรื่องนี้ไปพร้อมๆ กับการพัฒนาปรับเปลี่ยนและเตรียมทรัพยากรอื่นๆ ไปพร้อมๆ กันด้วย

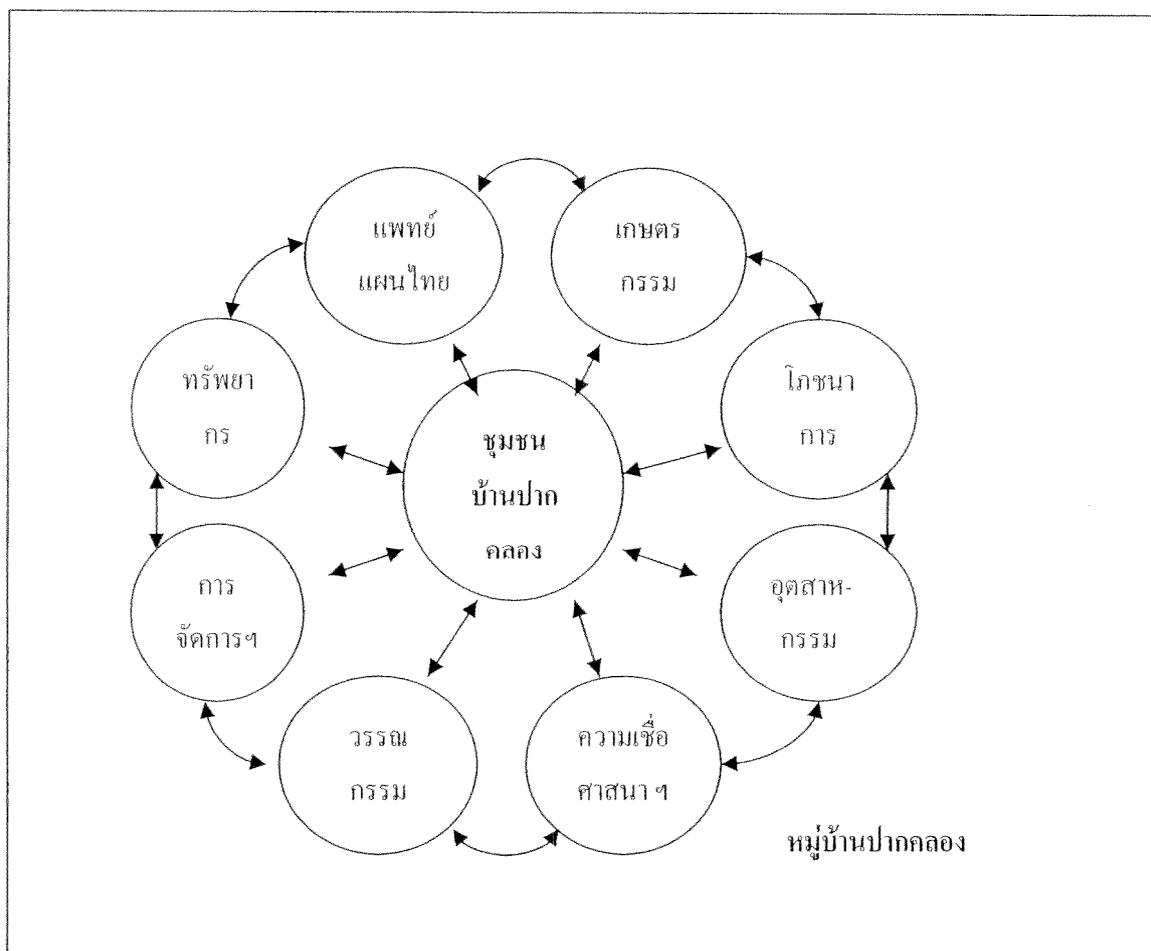
6. ด้านภาษาและวรรณกรรม ได้แก่ ความสามารถในการอนุรักษ์และสร้างสรรค์ผลงานด้านภาษาสุโขทัย พร้อมๆ กับการแทรกซึมของวัฒนธรรมทางภาษาและวรรณกรรมปัจจุบัน

7. ด้านปรัชญา ศาสนา ประเพณี ได้แก่ ความสามารถประยุกต์และปรับใช้หลักธรรมคำสอนทางศาสนา ปรัชญา ความเชื่อ และประเพณีที่มีคุณค่าในการวิจัยภูมิปัญญาด้านนี้ ผู้วิจัยเลือกในด้านของศาสนาและประเพณีเท่านั้น โดยพบว่าวัดยังเป็นศูนย์กลางของคนในชุมชน ทั้งในด้านการสืบพระศาสนาและในด้านการสืบประเพณีแม้ว่าจะหายไปจากเดิม

8. ด้านโภชนาการ ได้แก่ ความสามารถในการเลือกสรร ประดิษฐ์ และปรุงแต่งอาหารและยา ได้เหมาะสมกับความต้องการของร่างกายในสภาวะการณ์ต่างๆ รวมไปถึงสามารถผลิตผลงานออกเป็นสินค้าและบริการส่งออกได้ ในการวิจัยภูมิปัญญาด้านนี้ ผู้วิจัยพบว่า คนในชุมชนมีความสามารถในการเลือกสรรที่จะผลิตอาหารร่วมกัน แม้ว่าจะเป็นช่วงระยะเวลาหนึ่งก็ตาม แต่ก็นับว่าเป็นภูมิปัญญาที่อยู่ในช่วงเวลาของการศึกษาวิจัยในระดับของระยะเวลา

9. ด้านศิลปกรรม ได้แก่ ความสามารถในการสร้างสรรค์ผลงานด้านศิลปะสาขาต่าง ๆ การศึกษาภูมิปัญญาในด้านศิลปกรรมจะเป็นการทับซ้อนกับตัวแปรต้น นั่นคือ ศิลปกรรมเครื่องปั้นดินเผาบ้านปากคลอง แต่ผู้วิจัยจะเลือกความรู้เฉพาะของผู้รู้ขึ้นมาอธิบายความเกี่ยวข้องกับศิลปกรรมของชุมชน

ภูมิปัญญาทั้ง 9 ด้านดังกล่าวได้อธิบายเพื่อให้เห็นภาพชัดเจนในแผนภาพ 1 ซึ่งพบว่า ภูมิปัญญาแต่ละด้านซึ่งอยู่ในหมู่บ้านปากคลองมีการแลกเปลี่ยนกันกับชุมชนปากคลอง ซึ่งภูมิปัญญาด้านต่างๆ นั้นจะกระจายออกไปรับใช้ภายในชุมชนปากคลองที่แทรกซ้อนอยู่ในหมู่บ้าน ทั้งในด้านรูปธรรมและนามธรรม ซึ่งหมุนเวียนกันอยู่ภายในชุมชนนั่นเอง

ตาราง 6 แสดงแผนภาพภูมิปัญญาทั้ง 9 ด้านที่เกี่ยวข้องกับชุมชนบ้านปากคลอง

3.2 กระบวนการเรียนรู้ด้านพฤติกรรมทางศิลปกรรม

3.2.1 พฤติกรรมการเรียนรู้

การผลิตเครื่องปั้นดินเผาในสมัยระยะผสมผสาน ยังคงเป็นงานอาชีพเฉพาะครัวเรือนและเครือญาติ ส่วนการถ่ายทอดความรู้นอกจากจะเป็นการเรียนรู้จากรุ่นสู่รุ่น และเริ่มมีคนภายนอกเข้ามาคลุกคลีและเรียนรู้ในการปั้น ทั้งยังเริ่มรับเอาแนวความคิดใหม่ๆ จากผู้ซื้อ มาทำการปรับเปลี่ยนรูปแบบของตัวเองเพื่อให้สินค้าขายได้และตรงกับความต้องการของผู้ซื้อด้วย ดังนั้นงานฝีมือของการ

ปั้นเครื่องปั้นดินเผาในขณะนี้ จะเป็นไปในลักษณะการใช้สอยและทำตามความต้องการของตลาด ไม่ค่อยมีความเป็นตัวของตัวเองหรือมีเอกลักษณ์ของตัวเอง นั่นเป็นเพราะต้องทำตามใบสั่งสินค้าเพื่อไปวางจำหน่ายในตลาดที่มีฐานลูกค้าเดิมของจังหวัดราชบุรีและจังหวัดนนทบุรีอยู่แล้ว

3.2.2 เนื้อหาการเรียนรู้

ขั้นตอนจะเป็นการเรียนรู้งานปั้นตั้งแต่การเตรียมดิน ตีกลอน จนถึงการขึ้นรูป คนบ้านปากคลองกำหนดลักษณะของความสัมพันธ์ในด้านนี้ไว้ในลักษณะครูกับลูกศิษย์ ครูคือผู้ปั้น ลูกศิษย์คือลูกมือ ซึ่งจะพัฒนาขึ้นมาเป็นครูก็ต้องผ่านการเป็นลูกมือของครูมาก่อน หน้าที่ของลูกศิษย์คือการเตรียมดินให้กับครู เริ่มตั้งแต่การชะดินมาตีกลอนเตรียมไว้ให้ครู การซักแป้งให้ครู การยกแป้งวางให้ครู ในการตีกลอนครูจะสอนลูกศิษย์ว่าตีกลอนขนาดใด สำหรับภาชนะเครื่องปั้นดินเผาแบบใดเล็กหรือใหญ่ ผสมดินทรายในสัดส่วนเท่าไร เมื่อเป็นลูกศิษย์อยู่ระยะเวลาหนึ่ง ถ้าขอขึ้นรูปปั้นภาชนะครูก็จะสอนให้ตามความพร้อม อีกเหตุผลหนึ่งคือ ความต้องการแรงงานผลิตเครื่องปั้นดินเผาเพื่อให้ทันต่อความต้องการของผู้สั่งซื้อ ทำให้มีการถ่ายทอดความรู้ด้านนี้ต่อบุคคลที่นอกเหนือจากเครือญาติด้วย

3.3 กระบวนการเรียนรู้ด้านพฤติกรรมทางสังคม

3.3.1 กลุ่มสังคมภายนอก

การผลิตเครื่องปั้นดินเผาในสมัยปัจจุบัน เป็นการผสมผสานและยังคงปฏิบัติเช่นเดิมแต่เริ่มขยายตลาดออกไปทั่วทุกภาคของประเทศไทยมากขึ้น โดยคนในชุมชนออกไปหาตลาดตามสายกันเอง สำหรับการถ่ายทอดความรู้ จะมีทุกรูปแบบทั้งการเรียนรู้จากรุ่นสู่รุ่นภายในครอบครัว การเข้าอบรมในการอบรมของภาครัฐที่เข้ามาสนับสนุน โรงเรียนมีการนำไปสอนเป็นหลักสูตรท้องถิ่น โดยใช้คนในชุมชนมาถ่ายทอดความรู้ให้กับเยาวชนที่เรียนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างภายในและภายนอกชุมชนและการลอกเลียนแบบครูปักกิ่งจ๋า ตลอดจนใช้ประโยชน์จากเทคโนโลยีเข้ามาปรับใช้ในงานผลิตด้วย เช่น การสื่อสารทางอินเทอร์เน็ต การถ่ายทอดโทรทัศน์ การออกงาน งานฝีมือของการปั้นเครื่องปั้นดินเผาในช่วงนี้จะมีหลากหลายมากขึ้นมีทั้งการผลิตแบบดั้งเดิมและผลิตแบบทันสมัยเข้ากันยุค

3.3.2 กลุ่มสังคมภายใน

ชุมชนปากคลองความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งแวดล้อม ดินเหนียวที่ใช้ในงานเครื่องปั้นดินเผาจำเป็นต้องเลือกคุณภาพของดินเหนียวให้เหมาะสมกับงานปั้น การเก็บรักษายังคงใช้แบบดั้งเดิมคือ เก็บไว้ในที่ลานกว้าง ไม่อยู่ใต้อากาศใหญ่ เพราะรากของต้นไม้จะทำให้ดินเสีย วัสดุคลุมดินใช้ใบตองแห้ง และบางบ้านจะกองดินไว้ในชายคาบ้านที่สร้างเพิ่มเติมออกมา การขุดดินยังต้องขุดในช่วงหน้าแล้ง ในหน้านั้นน้ำจะพาดินมาตกค้างในบึงทำให้ทุกหน้าแล้งมีดินให้ขุดอยู่

เสมอๆ อย่างไม่มีวันหมด แต่ขอบบึงร่นลงไปในพื้นที่ดินไถลออกไปจากเดิมราว 300 เมตร เพราะสภาพแวดล้อมเปลี่ยนไป จากการสร้างถนนผ่านหมู่บ้านตลอดจนการสร้างที่อยู่อาศัยและโรงปิ้งเพิ่มขึ้น

สำหรับการปิ้ง เป็นการเรียนรู้ด้วยการบอกให้ทำเมื่อมีความชำนาญในเบื้องต้น ผู้ที่ปิ้งได้ก็จะใช้หลักครูปักหลักในงานอื่นๆ ที่พบเห็น และสามารถนำมาพัฒนางานของตัวเองได้ จากเดิมที่ลวดลายที่วาดไว้บนดินเหนียว แต่ละชิ้นงาน จะบอกถึงครอบครัวของผู้ผลิต อันเปรียบเสมือนลายมือในช่วงแรกของระยะนี้ก็ยังคงปฏิบัติเช่นนั้นอยู่ ทั้งยังมีการลงลายเซ็นของผู้สร้างสรรค์งานไว้ในบางชิ้น แต่ในช่วงปลายพอมีพ่อค้าคนกลางมาสั่งสินค้าโดยได้กำหนดรูปแบบงานให้ ลวดลายที่ทำขึ้นแทบจะไม่มีความเป็นเอกลักษณ์ของบรรพบุรุษเหลืออยู่ เพราะจะมีการปรับเปลี่ยนไปตามใบสั่งสินค้า แต่ถ้าหากว่าลวดลายของบรรพบุรุษเป็นที่ถูกตาของพ่อค้าคนกลางก็จะมีการผลิตซ้ำออกมาเรื่อยๆ และมีการลอกเลียนแบบจนไม่สามารถบอกลักษณะเฉพาะของแต่ละบุคคลได้ การถ่ายทอดความรู้ระหว่างคนกับคนหรือกลุ่มคนจึงเป็นไปในลักษณะของการลอกเลียนแบบตามใบสั่งสินค้าหรืออาจเจองานจากที่อื่นๆ มาแล้วนำมาทำแล้วนำเสนอแก่ผู้สั่งซื้อ ในระยะนี้ความสัมพันธ์จึงมีลักษณะของการลอกงานเพื่อการค้า ซึ่งก็ต้องอาศัยพื้นฐานงานปิ้งที่มีอยู่ก่อนแล้วจึงจะสามารถทำได้

3.3.3 กลุ่มผู้ผลิต

การเรียนรู้ของกลุ่มผู้ผลิตงานศิลปกรรมเครื่องปั้นดินเผา การผลิตเครื่องปั้นดินเผา ยังคงเป็นงานอาชีพเฉพาะครัวเรือนและเครือญาติ แต่ก็เริ่มจะมีคนในชุมชนไม่น้อยที่อาศัยอยู่ในพื้นที่เดิมและพื้นที่ใกล้เคียงกันที่มีความสนใจเรียนรู้การทำเครื่องปั้นดินเผาเพื่อเป็นอาชีพเสริมหลังจากการทำส่วนการถ่ายทอดความรู้นอกจากจะเป็นการเรียนรู้จากรุ่นสู่รุ่น และเริ่มมีคนภายนอกเข้ามาคลุกคลีและเรียนรู้ในการปิ้ง ทั้งยังเริ่มรับเอาแนวความคิดใหม่ๆ จากผู้ซื้อ มาทำการปรับเปลี่ยนรูปแบบของตัวเองเพื่อให้สินค้าขายได้และตรงกับความต้องการของผู้ซื้อด้วย ดังนั้นงานฝีมือของการปิ้งเครื่องปั้นดินเผาในช่วงนี้ จะเป็นไปในลักษณะการใช้สอยและทำตามความต้องการของตลาด ไม่ค่อยมีความเป็นตัวของตัวเองหรือมีเอกลักษณ์ของตัวเอง นั่นเพราะต้องทำตามใบสั่งสินค้าเพื่อไปวางจำหน่ายในตลาดที่มีฐานลูกค้าเดิมของจังหวัดราชบุรีและจังหวัดนนทบุรีอยู่แล้ว

3.3.4 กลุ่มเครือข่ายทางสังคม

กระบวนการเรียนรู้ด้านเครือข่ายทางสังคม เครื่องปั้นดินเผาในปัจจุบัน คึกคักเป็นอย่างมาก เพราะมีคนต่างถิ่นที่เรียกว่าพ่อค้าคนกลางมาค้นพบแหล่งผลิต ในช่วงที่แหล่งผลิตอื่นๆ ประสบปัญหานำท่วมผลิตไม่ได้ จึงเป็นโอกาสที่เครื่องปั้นดินเผาของบ้านปากคลองจะขยายตลาดออกไปทั่วประเทศโดยผ่านทางพ่อค้าคนกลาง ซึ่งก็นับว่าเป็นความโชคดียของคนปากคลองเพราะในช่วงนี้เทคโนโลยีจากความเจริญเข้าเข้ามาในชุมชนแม้ว่าเทคโนโลยีทำให้ภาชนะดินเผา เริ่มหมด

ความสำคัญหรือใช้ประโยชน์ได้น้อยลง แต่การเปิดตลาดโดยมีรูปแบบของภาชนะดินเผาใหม่ เช่น รูป เถาต่าง ๆ ทำให้คนปากคลองดำรงอาชีพต่อไปได้

ปัจจุบันชาวชุมชนปากคลองได้มีการจัดเป็นศูนย์สาธิตด้านกระบวนการเรียนรู้และถ่ายทอด ของชุมชนด้านภูมิปัญญาการทำเครื่องปั้นดินเผา โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อถ่ายทอดแก่ชนรุ่นหลังและผู้ มาเยือน เพื่อส่งเสริมและสนับสนุนให้เป็นแหล่งเรียนรู้ตลอดชีวิตสำหรับประชาชน และสำหรับ เยาวชนที่สนใจศึกษาค้นคว้าด้านวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ท่องเที่ยวใน เชนองูร์ักษ์วัฒนธรรม และเพื่อเป็นการสาธิตในความรู้แก่นักท่องเที่ยว เป็นการสร้างงานเกิดรายได้ใน ชุมชนได้อีกด้วย

2. กลุ่มเครื่องปั้นดินเผาและเครื่องสังคโลกสุโขทัย

ชื่อกลุ่ม สุเทพสังคโลก

ที่ตั้ง เลขที่ 203/3 หมู่ที่ 3 ตำบลเมืองเก่า อำเภอเมือง จังหวัดสุโขทัย

1. ลักษณะของชุมชน

1.1 ประวัติความเป็นมาของชุมชน

ตำบลเมืองเก่ามีประวัติความเป็นมาพร้อมกับกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี ราว 700 กว่าปีมาแล้ว สถานที่ตั้งตำบลอยู่บริเวณอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย และเป็นเขตพระราชวังเก่ามีหลักฐาน หลายอย่าง เช่นศาลหลักเมือง เหตุที่ได้ชื่อว่า "เมืองเก่า" เพราะเคยเป็นราชธานีมาก่อน และมีการ สืบทอดประเพณีวัฒนธรรมแบบดั้งเดิมสืบทอดต่อ ๆ กันมา เช่นประเพณีลอยกระทง เผาเทียน เล่นไฟ เป็นต้น

1.2 สภาพทางกายภาพของหมู่บ้าน

ทิศเหนือ ติดกับ ตำบลวังทองแดง อำเภอเมืองสุโขทัย จังหวัดสุโขทัย

ทิศใต้ ติดกับ ตำบลนาเชิงคีรี อำเภอศรีคีมาศ จังหวัดสุโขทัย

ทิศตะวันออก ติดกับ ตำบลบ้านกล้วย อำเภอเมืองสุโขทัย จังหวัดสุโขทัย

ทิศตะวันตก ติดกับ ตำบลบ้านด่าน อำเภอบ้านด่านลานหอย จังหวัดสุโขทัย

1.3 สภาพภูมิศาสตร์

เป็นที่ราบลุ่ม และมีภูเขาบ้านเล็กน้อย ลักษณะดินเป็นดินเหนียว และดินร่วนปนเหนียว มีลำ คลองไหลผ่าน มีอ่างเก็บน้ำสิริพงษ์ และตระพังเก็บน้ำหลายแห่ง โดยรับน้ำจากอ่างเก็บน้ำทำให้ มีน้ำใช้ทั้งปี

1.4 ลักษณะการตั้งถิ่นฐาน

หมู่ที่ 3 ตำบลเมืองเก่า อำเภอเมือง จังหวัดสุโขทัย อยู่ห่างจากอำเภอเมืองสุโขทัยไปทางใต้ประมาณ 18 กิโลเมตร เส้นทางคมนาคมสะดวก มีทั้งทางคอนกรีตเสริมเหล็ก ส่วนใหญ่จะเป็นทางเข้าบ้านชุมชนนี้เป็นชุมชนที่ไม่ได้อพยพมาจากไหนเป็นชุมชนเก่าที่สืบทอดกันมาไม่น้อยกว่า 150 ปี ความเป็นอยู่จึงเป็นไปในแบบพึ่งพาอาศัยกัน เนื่องจากชาวบ้านส่วนใหญ่เป็นพี่น้องกันเมื่อมีความจำเป็นก็มีการช่วยเหลือพึ่งพากัน สามารถแบ่งลักษณะการตั้งถิ่นฐานออกเป็น 3 ช่วงประกอบด้วย

1. เจ้าคุณโบราณ จากการวิเคราะห์ข้อมูลในทุก ๆ ด้านทำให้เห็นภาพเมืองเก่าสุโขทัยยุคเจ้าคุณโบราณ ย้อนรอยลำดับเหตุการณ์บ้านเมืองเก่าตั้งแต่ปี พ.ศ. 2460- 2496 หลังจากที่เจ้าคุณโบราณเดินทางมาตามคำบัญชาของสมเด็จพระสังฆราช และจำพรรษาที่วัดราชธานีดูแลโบราณสถานที่เมืองเก่าสุโขทัยและเมืองเก่าศรีสัชชนาลัย ผลงานที่ปรากฏ ท่านนำชาวบ้านขุดลอกคลองส่งน้ำหลายครั้ง จนทำให้มีน้ำตระพังทองและตระพังภายในกำแพงเมืองเช่นทุกวันนี้ ปี พ.ศ. 2465 เกิดโรงเรียนวัดตระพังทอง ปี พ.ศ. 2473 สร้างถนนจรดวิถีถ่องเชื่อมจังหวัดตาก-เมืองเก่า มีผู้คนอพยพมาอยู่บ้านเมืองเก่าเพิ่มมากขึ้น ปี พ.ศ. 2476 ได้ฟื้นฟูงานประเพณีลอยกระทงที่วัดตระพังทอง เป็นที่รู้จักของเมืองสุโขทัยและจังหวัดใกล้เคียง ท่านได้เก็บรวบรวมโบราณวัตถุจำนวนมากมาและได้มอบหมายให้กรมศิลปากร สร้างพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติรามคำแหงในเวลาต่อมา

ยุคที่ 2 กรมศิลปากร จากการวิเคราะห์ข้อมูลในทุก ๆ ด้านตั้งแต่ในปี พ.ศ. 2478 คณะรัฐบาลได้ตั้งคณะกรรมการสำรวจฟื้นฟูโบราณสถาน โบราณวัตถุและมรดก โบราณในแผนการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ทำให้มีโครงการฟื้นฟูโบราณสถาน โบราณวัตถุในปีพ.ศ. 2496 ได้ส่งกรมศิลปากรคณะแรกเข้ามาได้แก่นายมะลิ โคนสันเทียะ ต่อมานายนิคม มุสิกคามะ เข้าบริหารจัดการพัฒนาทำให้เกิดเหตุการณ์การเคลื่อนย้ายชุมชนออกจากพื้นที่ทับซ้อนโบราณสถานซึ่งอยู่บริเวณตระพังตระกวนตระพังเงิน ตระพังสอ ตระพังตาล อนุสาวรีย์พ่อขุนรามคำแหง มหาราชและวัดตระกวน มีเรื่องราวการวิวิธาบาดหมางประท้วงถึงนายกรัฐมนตรีสมัยนั้นจนเกิดชุมชนใหม่ เช่น ชุมชนบ้านใหม่ตระพังทอง ชุมชนรามเล็ก ชุมชนรามใหญ่ และชุมชนลิไท ในที่สุด กรมศิลปากรต้องการฟื้นฟูวัฒนธรรมประเพณี ทำให้ในเวลาต่อมาปี พ.ศ. 2520 กรมศิลปากรและจังหวัดสุโขทัยได้จัดงานรัฐพิธีขึ้น ณ อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย

ยุคที่ 3 แหล่งมรดกโลก การจากวิเคราะห์พัฒนาการบ้านเมืองเก่าจากยุคเจ้าคุณโบราณ เข้าสู่ยุคกรมศิลปากรจนกระทั่งได้รับยกย่องให้เป็นแหล่งมรดกโลกทางวัฒนธรรม เมื่อวันที่ 12 ธันวาคม 2534 จากมีบ้านเรือนจำนวน 40-50 หลัง ถึงปัจจุบันมี 2,177 หลัง มีผู้อพยพมาตั้งบ้านเรือน ประกอบอาชีพทำนา เปลี่ยนแปลงมาเป็นอาชีพต่าง ๆ อย่างหลากหลาย ทั้งด้านการท่องเที่ยวและมีนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยชาวต่างประเทศเดินทางมาศึกษามรดกศิลปวัฒนธรรม ผู้คนสามารถดำรงชีวิตและปรับตัว

ต่อการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นของคนในชุมชนและสามารถดำรงไว้ซึ่งงานประเพณีลอยกระทงเผาเทียนเล่นไฟ ทั้งบอกเล่าเกี่ยวกับงานประเพณีลอยกระทงของชุมชนวัดตระพังทองอันเป็นพัฒนาการประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่เป็นความทรงจำที่ดีในการกำเนิดชุมชนแห่งใหม่หลังจากการล่มสลายของบ้านเมืองเก่าสุโขทัยในอดีตที่ไม่สามารถหวนกลับมาได้อีกครั้ง

ลักษณะการตั้งบ้านเรือนนั้น ชาวบ้านส่วนมากนิยมตั้งบ้านเรือนริมถนนลักษณะเป็นแถวยาว บ้านเรือนโดยทั่วไปเป็นเรือน 2 ชั้น มุงด้วยสังกะสี กระเบื้อง และหญ้าแฝกปะปนกัน ยังคงมีบ้านดั้งเดิมที่ยังคงเหลืออยู่บ้าง นอกจากชุมชนมีการตั้งบ้านเรือนส่วนใหญ่จะอยู่กันเป็นกลุ่มเช่นในบริเวณชุมชนในรัศมี 1-4 กิโลเมตรโดยรอบ นอกจากนี้จะแบ่งเป็นซอย และจะกระจายไปตามแนวถนน บ้านแต่ละหลังไม่ห่างกันมากนักมีส่วนน้อยที่จะอยู่หลังเดียวโดด ๆ และไม่มีรั้ว เพราะมีความสนิทชิดเชื้อกันตามเครือญาติและมีการกระจายไป

จากที่บ้านปลูกกระจายไปตามท้องถนน ทำให้มีบริเวณกว้างขวางเพียงพอที่จะปลูกพืชผักสวนครัวเล็ก ๆ น้อย ๆ ไว้กินแต่มีความหลากหลายพอเพียงไว้กินเองภายในบ้านถ้าเป็นเนื้อสัตว์และของใช้ภายในครัวเรือนจะไปซื้อที่ตลาด นับว่าเป็นชุมชนที่ฐานะค่อนข้างดีและคุณภาพชีวิตดีมากแห่งหนึ่ง สืบเนื่องจากชาวบ้านมีอาชีพที่แน่นอนและวิถีชีวิตที่มั่นคงนั่นเอง

1.5 ความมั่นคงและการเรียนรู้ของชุมชนศิลปกรรมท้องถิ่น

ตำบลเมืองเก่า จังหวัดสุโขทัยมีแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญๆ มากมาย ได้แก่แหล่งท่องเที่ยวที่ได้รับการยกย่องให้เป็นมรดกโลก คือ อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย นอกจากนี้ยังมีแหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ ศิลปวัฒนธรรมอื่นๆ และแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติที่สวยงาม ทำให้การบริการและการท่องเที่ยวเป็นสาขาเศรษฐกิจที่สำคัญเป็นอันดับสามของจังหวัดสุโขทัย

สภาพเศรษฐกิจโดยทั่วไปของชุมชน ยังคงพึ่งพาผลผลิตภัณฑที่เกี่ยวเนื่องกับการท่องเที่ยว ซึ่งเป็นเศรษฐกิจที่สำคัญ ได้แก่ เครื่องปั้นดินเผา แกะสลักไม้ การทำเฟอร์นิเจอร์ การหล่อพระพุทธรูป เป็นต้น ในปัจจุบัน (พ.ศ. 2553) ส่วนปฏิสัมพันธ์ภายในชุมชนเองทำให้ชาวบ้านรู้สึกว่ามีเพื่อนคุย มีสังคม มีความสุข มีการเรียนรู้ระหว่างกัน

การเกิดกลุ่มทางสังคมภายในชุมชนมิใช่เพียงเพื่อการปฏิสัมพันธ์เท่านั้น ชาวบ้านบางคนให้คุณค่าของการมีปฏิสัมพันธ์สูงมากกว่าส่งผลต่อการพัฒนาตนเอง ในรูปแบบของการศึกษาแบบไม่เป็นทางการมีสังคมของตน จากการศึกษาพฤติกรรมทางสังคมของชุมชนบ้านเมืองเก่า ประกอบด้วยกลุ่มสังคมภายนอก กลุ่มสังคมภายในทั่วไป และกลุ่มผู้ผลิตเครื่องปั้นดินเผาที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กัน จนเกิดเป็นเครือข่าย ทางสังคมที่ส่งผลต่อวิถีชีวิต และความเป็นปึกแผ่นของชุมชน

กล่าวโดยสรุปในยุคปัจจุบันความตั้งใจของช่างปั้นเกิดจากแรงจูงใจในการค้าเครื่องปั้นดินเผาที่สร้างรายได้สูง การเรียนรู้ที่เกิดจากกรรมส่งเสริมอุตสาหกรรม ทำให้ช่างปั้นจะบันทึกรูปแบบ

เครื่องปั้นดินเผาไว้ในสมุดบันทึกของตนเพื่อจะได้ผลิตตามแบบเดิมได้ถูกต้อง นอกจากนี้การเรียนรู้ยังเกิดจากการติดต่อทางการค้าที่พ่อค้านำแบบมาให้ปั้น และเนื่องจากการแข่งขันทางการค้ามากขึ้นช่างปั้นจึงเลือกจดจำเฉพาะสินค้าที่จำหน่ายได้ในราคาดี แล้วผลิตเลียนแบบเพื่อผลทางการค้าเป็นหลัก

2. กระบวนการผลิตศิลปกรรมท้องถิ่น

ปัจจุบันนี้เป็นสินค้าเครื่องปั้นดินเผาของชุมชน ได้สร้างรายได้ให้กับชุมชนอย่างเป็นกอบเป็นกำสะท้อนให้เห็นว่าอย่างน้อยก็ยังมีหนึ่ง ผู้ประกอบการ ที่ไม่ได้หวังแต่เพียงผลกำไรจากการขายสินค้าเท่านั้น แต่ยังต้องการทำบางสิ่งเพื่อที่จะคงไว้ซึ่งศิลปะและวัฒนธรรมของชาติ โดยจัดการฝึกอบรมการสร้างภูมิปัญญาให้กับชาวบ้าน สืบสานมรดก ของมนุษยชาติให้คงไว้อีกด้วย ซึ่งความมั่นคงและการเรียนรู้ของชุมชนศิลปกรรมท้องถิ่นกลุ่มเครื่องปั้นดินเผาดำบลเมืองเก่า สามารถวิเคราะห์ตามประเด็นดังต่อไปนี้

2.1 ลักษณะของศิลปกรรมท้องถิ่น

2.1.1 รูปแบบของเครื่องปั้นดินเผา

โดยภาพรวมแล้ว ชุมชน จะมีรูปแบบในการผลิตเครื่องปั้นดินเผาออกเป็น 4 ประเภท คือ ประเภทของใช้ ประเภทของประดับตกแต่ง ประเภทของที่ระลึก และประเภทเครื่องประดับ โดยแยกตามผลิตภัณฑ์ที่ผลิตขึ้นในชุมชน ในอันที่จะตอบสนองตามความต้องการของตลาดและที่พัฒนาขึ้นตามความคิดของช่างปั้นในชุมชนเอง

2.1.2 เนื้อหาที่ปรากฏในเครื่องปั้นดินเผา

ลวดลายที่ปรากฏในถ้วยชามสังคโลกจะเป็นลวดลายเฉพาะ ที่พบบ่อยในงาน ชาม คือ รูปปลา กงจักร ดอกไม้ เป็นต้น โดยเฉพาะรูปปลานั้นสันนิษฐานว่าเป็น "ปลาภา" ไม่ใช่ปลาตะเพียนอย่างที่เข้าใจกันมาก่อนหน้านี้ เพราะมีการค้นพบในชามสังคโลกใบหนึ่งมีอักษรหลายสีไทเขียนบอกชื่อปลาไว้ว่า "แม่ปลาภา" อยู่ใต้ตัวปลา "ปลาภา" เป็นปลาน้ำจืดชนิดหนึ่งรูปร่างคล้ายปลาตะเพียนมีอยู่ 2 ชนิด คือ ปลาภาดำ และปลาภาทรงเครื่องทั้งสองชนิดมีมากในแม่น้ำลำคลองทั่วไป โดยเฉพาะ ที่แม่น้ำยม นอกจากนี้ยังมีลวดลายอื่นๆอีกเช่น ลวดลายเส้นที่เป็นปลาตะเพียนเงิน ปลาตะเพียนทอง นก กวาง หงส์ ม้า กงจักร และลายดอกพิกุล ที่สื่อความหมายที่เป็นมงคล

2.1.3 กลวิธีการผลิตเครื่องปั้นดินเผา

เครื่องสังคโลกมีประวัติความเป็นมาตั้งแต่สมัยสุโขทัยที่มีชื่อเสียงมานานร่วม 700 ปี ในปัจจุบันเครื่องสังคโลกของเดิมหาชมหรือซื้อ-ขายค่อนข้างยาก นายสุเทพ พรหมเพชรเป็นหนึ่งที่มีความสนใจในการทำเครื่องสังคโลก จึงหัดทำเครื่องสังคโลกจำลอง โดยให้มีลวดลาย สีคล้ายของจริงมากที่สุด ทั้งนี้ผู้ผลิตได้ศึกษาการทำสังคโลกแบบโบราณและผสมกับประสบการณ์ที่ทำเซรามิกมานานจนเป็นเอกลักษณ์ของจังหวัดสุโขทัย

2.2 วิธีการผลิตเครื่องปั้นดินเผา (ขั้นตอนการผลิต)

เริ่มต้นของวิธีการผลิตเครื่องปั้นดินเผาทั้งประเทศไทย มักจะมีขั้นตอนคล้ายกันคือการเตรียมอุปกรณ์ต่าง ๆ เพื่อให้สอดคล้องกับรูปแบบเฉพาะถิ่น และรูปแบบเฉพาะของแต่ละชุมชน ทั้งนี้ อุปกรณ์ต่าง ๆ โดยเฉพาะดินมักมีบทบาทสำคัญต่อการผลิตเครื่องปั้นดินเผา ซึ่งคณะผู้วิจัยได้วิเคราะห์วิธีการผลิตเครื่องปั้นดินเผาของตำบลเมืองเก่า ได้ดังนี้

2.2.1 การเตรียมดิน

ใช้ดินจากเตาทุเรียงหรือดินสุโขทัยนำมาหมักให้เหลวประมาณ 3-4 วัน จนดินมีลักษณะเหมือนโคลนหรือเลน จากนั้นนำผ้าขาวบางมารองสิ่งเจือปนออกจากดินปั่นให้เป็นก้อนแล้วนำไปใส่ลมให้ดินพองหมาดๆ นำไปตำให้ละเอียด ผสมน้ำจนวัดให้เหนียวแล้วนำมาทุบให้เป็นก้อนสี่เหลี่ยมแล้วนำไปใส่ถุงเก็บไว้ทำแบบนี้ประมาณ 5 ครั้ง

2.2.2 การขึ้นรูป

การขึ้นรูปด้วยวิธีหล่อน้ำดิน

นำน้ำดินที่เตรียมไว้มาเทลงในพิมพ์ปูนพลาสติกเมื่อพิมพ์ดูน้ำดินยุบให้เทน้ำดินลงในพิมพ์อีก จนกว่าจะได้รับความต้องการที่ต้องการ แล้วจึงเทน้ำดินออกกว่าพิมพ์ไว้จนกว่าน้ำดินจะไหลออกมาหมดทิ้งไว้สักครู่ ให้แน่ใจว่าน้ำดินไหลออกหมดแล้วจึงหงายพิมพ์ขึ้นรองจนกว่าตัวดินกับพิมพ์จะมีรอยแยกออกจากกัน แสดงว่าดินเริ่มแห้งแล้วแกะยางที่ใช้รัดพิมพ์ออก ค่อยๆ แกะพิมพ์ออกจากกัน แล้วนำพิมพ์ออกจากกัน แล้วนำผลิตภัณฑ์ออกจากพิมพ์ใช้มีดตัดดินส่วนเกินที่ส่วนปากและที่รอยตะเข็บของพิมพ์ออก ใช้ฟองน้ำชุบน้ำลูบผลิตภัณฑ์ให้เรียบร้อยทิ้งไว้ให้หมาดใช้ถุงพลาสติกห่อให้เกิดความเรียบและมีความเงาแล้วทิ้งไว้ให้แห้ง

อุปกรณ์ที่ใช้ในการหล่อน้ำดิน

1. พิมพ์ปูนพลาสติก เป็นแบบพิมพ์ที่ได้จากการหล่อปูนพลาสติกครอบ ดันแบบพิมพ์ แต่ละแบบ จะมีจำนวนชิ้นที่ประกอบกันตั้งแต่ 2 ชิ้นขึ้นไป มีหลายขนาด พิมพ์แต่ละชิ้นที่จะใช้ประกอบเป็นตัวพิมพ์ จะต้องมีความหนาบางเท่ากัน เพราะเวลาหล่อน้ำดินพิมพ์ จะได้ดูน้ำจากน้ำดินได้เท่า ๆ กัน หากชิ้นส่วนของพิมพ์มีความหนาต่างกัน ก็จะทำให้ผลิตภัณฑ์ที่หล่อมีขนาดเสียหาย
2. ยางรัดพิมพ์ทำจากยางในรถมอเตอร์ไซด์ หรือยางในรถยนต์ตัดขวางใช้รัดพิมพ์ให้สนิทกันเวลาหล่อน้ำดินจะได้ไม่เกิดรูรั่ว
3. ถังสำหรับรองน้ำดินที่เทจากพิมพ์
4. มีดปอกผลไม้ หรือมีดแกะสลักผลไม้ ใช้ตัดดินส่วนเกินที่ส่วนปากหรือรอยตะเข็บพิมพ์ และใช้ฉลุลายบนตัวผลิตภัณฑ์
5. ถุงพลาสติกใช้ห่อผลิตภัณฑ์ให้เกิดความมันเงา

2.2.3 การตกแต่ง

การตกแต่งเครื่องปั้นดินเผาของชุมชนบ้านทุ่งหลวง ชาวบ้านจะใช้อุปกรณ์และเครื่องมืออย่างง่ายที่ประดิษฐ์ขึ้นเอง เช่น ลวดขูดดิน ท่อ PVC. เพื่อสร้างลวดลาย ดึงพลาสติกเป็นค้ำยันนับว่าเป็นการผลิตแบบภูมิปัญญาท้องถิ่นอย่างแท้จริง การตกแต่งเครื่องปั้นดินเผาประกอบด้วย

1. วัสดุ ขีด ให้เป็นลวดลายต่าง ๆ ตามที่ต้องการ ด้วยไม้แหลมหรือเครื่องมือที่ทำได้ทั่วไปตามท้องถิ่น
2. ใช้ตัวกลายที่ทำจากไม้ หรือ ท่อ PVC. แกะสลักเป็นรูปดอกไม้ขนาดต่าง ๆ หรือ ลายไทยกลดลงบนผลิตภัณฑ์ให้เกิดลวดลาย
3. ใช้ลูกกลิ้งที่ทำด้วยท่อ PVC. แกะสลักเป็นลวดลายต่าง ๆ ส่วนใหญ่เป็นลายไทย มีค้ำยันสำหรับกลิ้งได้ กลิ้งลงบนผลิตภัณฑ์จะได้ลวดลายที่ต่อเนื่อง
4. การฉลุลาย ทำได้โดยการใช้ลูกกลิ้ง กลิ้งลายที่ต่อเนื่องลงบนผิวผลิตภัณฑ์แล้วใช้มีดแกะสลักผลไม้อฉลุผลิตภัณฑ์ตามลายที่กลิ้งไว้ ทำให้ได้ผลิตภัณฑ์ที่ตามลายที่กลิ้งไว้ ทำให้ได้ผลิตภัณฑ์ที่มีลายโปร่งสวยงาม
5. การขัดผิวผลิตภัณฑ์ด้วยถุงพลาสติก เมื่อตกแต่งลวดลายเสร็จแล้ว ชาวบ้านจะทิ้งให้แห้งสนิท โดยวิธีผึ่งแดดถ้าต้องการให้แห้งเร็ว หรือบางที่ผึ่งลมให้แห้งช้า จนกว่าผลิตภัณฑ์จะมากพอที่จะเผาในคราวเดียวกันได้ แล้วจึงสู่กระบวนการเผาต่อไป
6. จากนั้นทิ้งให้เตาเย็นประมาณครึ่งวันแล้วเปิดเตาเอาผลิตภัณฑ์ที่ได้ออกมาแล้วนำมาขัดด้วยกระดาษทราย จุ่มน้ำยาเคลือบซึ่งประกอบด้วยขี้เถ้า และไม้ต่างๆ เช่น ไม้ยง ไม้มะม่วงแล้วผสมกับสี จากนั้นนำมาเช็ดให้สะอาดแล้วนำเข้าเตาเผาอีกครั้งประมาณ 1 วัน (12 ชั่วโมง) ในอุณหภูมิ 1,250 องศาเซลเซียส เสร็จแล้วนำออกจากเตามาขัดด้วยกระดาษทรายอีกครั้ง จากนั้นนำออกจากเตาเผามาขัดตกแต่งให้เกลี้ยง พร้อมทั้งจะนำส่งจำหน่ายหรือวางขายได้ทันที

2.2.4 การเผา นำเข้าเตาเผาใช้เวลาประมาณ 1 วันแล้วอบให้ร้อน 2 วันแล้วมีสประมาณ 1 วันในอุณหภูมิ 800 องศาเซลเซียสทิ้งให้เตาเย็นประมาณครึ่งวันแล้วเปิดเตาเอาผลิตภัณฑ์ที่ได้ออกมาแล้วนำมาขัดด้วยกระดาษทราย จุ่มน้ำยาเคลือบซึ่งประกอบด้วยขี้เถ้า และไม้ต่างๆ เช่น ไม้ยง ไม้มะม่วงแล้วผสมกับสี จากนั้นนำมาเช็ดให้สะอาดแล้วนำเข้าเตาเผาอีกครั้งประมาณ 1 วัน (12 ชั่วโมง) ในอุณหภูมิ 1,250 องศาเซลเซียส เสร็จแล้วนำออกจากเตามาขัดด้วยกระดาษทรายอีกครั้ง จากนั้นนำออกจากเตาเผามาขัดตกแต่งให้เกลี้ยง พร้อมทั้งจะนำส่งจำหน่ายหรือวางขายได้ทันที

2.3 ประเภทเครื่องปั้นดินเผา

ประเภทของเครื่องสังคโลก

ประเภทของเครื่องสังคโลก แบ่งได้ตามลักษณะเนื้อดินและลวดลาย และแบ่งตามเตาเผา

ได้ตั้งนี้แต่ก่อนอื่นมารู้กันก่อนว่าเครื่องสังคโลกนั้นต้องมีลักษณะเนื้อดินและลวดลาย เนื้อดินเป็นประเภทเนื้อแกร่งหรือสโตนแวร์ (stoneware) ซึ่งใช้อุณหภูมิในการเผาสูงประมาณ 1150-1280 องศาเซลเซียส เทคนิคการตกแต่งทั้งการเคลือบและลวดลายมีต่าง ๆ กัน ดังนี้

- เครื่องปั้นดินเผาเนื้อแกร่ง ไม่เคลือบ ประดับลวดลายด้วยการใช้แม่พิมพ์กดลวดลายประทับ เช่น ลายก้านขด หรือลายเรขาคณิต มีการประดับด้วยวิธีปั้นดินแล้วเปะติดเข้ากับภาชนะก่อนเผา
- เครื่องถ้วยสีน้ำตาลเข้ม เป็นการเคลือบสีพื้นเดียว ลักษณะรูปแบบและสีน้ำตาลเคลือบ
- เครื่องถ้วยเคลือบขาวที่เขียนลวดลายได้เคลือบน้ำตาลดำ
- เครื่องถ้วยเคลือบขาวที่เขียนลวดลายบนเคลือบสีน้ำตาลทอง
- เครื่องถ้วยเคลือบสีเขียว ไช้กา หรือ เซลาดอน ซึ่งตกแต่งลวดลายด้วยวิธีการชุดและชุดลายในเนื้อดินแล้วเคลือบทับ

2.4 ความมั่นคงทางด้านเศรษฐกิจ

การเปลี่ยนแปลงด้านสิ่งแวดล้อมทางด้านศิลปกรรมและโบราณสถาน ผู้สิ่งก่อสร้างดั้งที่ได้อธิบายมาข้างต้นการ เพิ่มปริมาณของประชากรในชุมชนเมืองเก่านำไปสู่การขยายตัวของสิ่งก่อสร้างทั้งภายในและภายนอกมหาวิทยาลัย สิ่งก่อสร้างเหล่านี้เกิดขึ้นเพื่อสนับสนุนกิจกรรมใหม่ๆ ที่เกิดขึ้นเป็นอันมาก

2.4.1 การสร้างงาน

เป็นเอกลักษณ์ของสุโขทัย โดยคงรูปแบบเดิมไว้ ทั้งรูปแบบสี ลวดลายลักษณะการใช้ เพราะมีของจริงให้ดูต้นแบบ ซึ่งในพื้นที่ของหมู่บ้านเป็นแหล่งสังคโลก โดยมีเตาเผาที่อนุรักษ์ไว้มีสังคโลกของจริงไว้ให้ดูศึกษา มีคุณภาพใกล้เคียงของจริงมากที่สุด แต่ราคาถูก

2.4.2 การมีรายได้

ร้านสุเทพสังคโลก เก่าแก่ที่สุดของตระกูล ปัจจุบันมีอยู่ 3 สาขา ซึ่งเป็นร้านของญาติพี่น้องที่แยกตัวออกไปทำกัน ก็ยังใช้ชื่อสุเทพสังคโลก เช่นเดิม แต่ลูกค้าส่วนใหญ่ยังให้ความสนใจที่ร้านนี้กัน เพราะเป็นร้านดั้งเดิม ถ้ามาสุโขทัยอยากจะได้ผลิตภัณฑ์เครื่องสังคโลกส่วนใหญ่จะมาแวะที่ร้านกัน สนองให้ความเห็นถึงกลุ่มลูกค้าที่เข้าร้าน ซึ่งส่วนใหญ่จะเลือกหาซื้อผลิตภัณฑ์ถ้วย ชาม ชุดกาแฟ และพระพิฆเนศ ซึ่งเป็นเทพเจ้าแห่งความสำเร็จ ราคาจำหน่ายมีตั้งแต่หลักสิบจนถึงหลักแสนขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์ของลูกค้าที่จะนำไปใช้สอย

2.4.3 ความมั่นคงในอาชีพ

จากสภาวะเศรษฐกิจถดถอย บวกกับภาวะการเมืองที่ไม่แน่นอนทำให้การจำหน่ายสินค้าเครื่องสังคโลก ภายในประเทศไม่ค่อยคึกคักเท่าที่ควรทำให้ต้องพยายามเพิ่มช่องทางการส่งออกมากขึ้น โดยการนำสินค้าออกแสดงตามงานแสดงสินค้าทั่วไป อาทิ อิมแพ็ค เมืองทองธานีและ

นอกจากนี้ ยังมีกลุ่มลูกค้าเก่าๆ และนักท่องเที่ยวต่างชาติที่รู้จักแหล่งซื้อแหล่งเที่ยวทางอินเทอร์เน็ต เดินทางมาซื้อถึงที่ร้าน ขณะเดียวกันทางร้านก็รับงานตามที่ลูกค้าออเดอร์เข้ามา เช่น รูปปั้นสิงห์ พระพิฆเนศ และปี่เซ็ยะ (ลักษณะเป็นสิงห์มีปีก) ซึ่งกำลังได้รับความนิยมอย่างมาก เพราะนอกจากจะนำไปจัดแต่งบ้านแล้วยังนำไปเป็นรูปเคารพเพราะเชื่อว่าเป็นเทพแห่งโชคลาภ และปกป้องคุ้มครองผู้ครอบครองได้

2.4.4 ความรู้สึกและทัศนคติในอาชีพเครื่องปั้นดินเผา

เครื่องสังคโลกสุโขทัย นับเป็นหัตถกรรมเชิงศิลปอันล้ำค่า ที่ไม่เพียงแต่อนุรักษ์ไว้ให้ชนรุ่นหลังได้ชื่นชมเท่านั้น ยังเป็นการสร้างอาชีพสร้างรายได้ให้แก่ชุมชน คนเมืองพ่อบุญได้เป็นอย่างดีอีกด้วย

2.4.5 การตลาดกลุ่มเครื่องปั้นดินเผา

การตลาดนั้น ที่ผ่านมามีปัญหาแต่เริ่มมีปัญหามาในช่วงปีที่ผ่านมา เนื่องจากตลาดต่างประเทศที่เป็นลูกค้าหลักอย่างสหรัฐอเมริกา เยอรมนี ไม่มีออเดอร์เข้ามา อาจเป็นเพราะสภาพเศรษฐกิจที่มีปัญหาที่เป็นอยู่ทุกวันนี้ก็ได้ ทำให้รายได้จากการจำหน่ายผลิตภัณฑ์อยู่ตลาดในประเทศเป็นหลัก ซึ่งส่วนใหญ่ก็เป็นลูกค้าประจำตอนนี้ตลาดหลักอยู่ที่กรุงเทพฯ และนักท่องเที่ยวที่มาเที่ยวสุโขทัย ผลิตภัณฑ์ที่ขายดีในช่วงนี้จะมีพระพิฆเนศ ถ้วย ชาม ชุคกาแพเป็นส่วนใหญ่

3. ภูมิปัญญาของชุมชนด้านศิลปกรรมท้องถิ่น

3.1 กระบวนการเรียนรู้ด้านภูมิปัญญา

3.1.1 ด้านประวัติศาสตร์

"สุเทพสังคโลก เป็นร้านต้นแบบดั้งเดิมของผลิตภัณฑ์ดังกล่าว ไม่ว่าจะเป็นถ้วย ชาม จาน ไหดิน โอ่งน้ำ กระจุก ช้อน ตลอดจนตุ๊กตารูปคน และสัตว์ต่างๆ โดยมีจุดเด่นอยู่ที่เครื่องปั้นดินเผาเคลือบเนื้อละเอียด โดยเฉพาะอย่างยิ่งชนิดเนื้อแตกลายงาสีเขียวไขกา วิวัฒนาการของการเคลือบสีเขียวประณีตงดงาม ทำให้มีชื่อเรียกเครื่องปั้นดินเผาที่ว่า "เซลาดอน" คำว่า "สังคโลก" มีผู้สันนิษฐานไว้ต่างกัน บ้างว่ามาจากคำว่า "ช่อง โกลก" แปลว่าเตาเผ่นดินช้อง บ้างว่ามาจากคำว่า "ชัน โกรกุ" หรือ "ซัง โกรกุ" ในภาษาญี่ปุ่น ซึ่งอาจเพี้ยนมาจากคำว่า "สวรรค์โลก" อันเป็นชื่อที่แพร่หลายของเมืองเซียงหรือศรีสัตนาทึบในพงศาวดารอยุธยา ซึ่งได้พบเตาผลิตมากมายในบริเวณนี้ ที่จริงการผลิตเครื่องสังคโลกมีมานานแล้ว ตั้งแต่สมัยสุโขทัยเป็นราชธานี และได้สืบทอดกันมาจนถึงปัจจุบัน โดยชาวตำบลเมืองเก่า อำเภอเมือง จังหวัดสุโขทัย ที่ชื่อนายแพ่ง พรหมเพ็ชร ได้ชื่อว่าเป็นผู้รักงานหัตถกรรมเชิงศิลป์นี้เป็นอย่างมาก ในฐานะเป็นตระกูลเก่าแก่ที่ผลิตเครื่องสังคโลกมาอย่างยาวนานและมีโอกาสได้นำขึ้น ทูลเกล้าฯ ถวายสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เมื่อครั้งเสด็จฯ มาสุโขทัยอีกด้วย

3.1.2 ด้านภูมิปัญญา

สุเทพ พรหมเพชร อายุ 53 ปี เจ้าของร้าน "สุเทพสังคโลก" ซึ่งเป็น 1 ใน 9 ที่เป็นทายาทของแฟง พรหมเพชร ได้สานต่ออาชีพผลิตเครื่องสังคโลกจากรุ่นพ่อ และมีการพัฒนารูปแบบของสินค้าให้มีความหลากหลายมากขึ้น แต่ยังคงเน้นรูปแบบตามของโบราณสมัยสุโขทัย ซึ่งเครื่องปั้นดินเผาสมัยนั้นจะ ไม่มีการเคลือบหรือที่เรียกว่า "ของแดง" ถือเป็นจุดเด่นของผลิตภัณฑ์

3.2 กระบวนการเรียนรู้ด้านพฤติกรรมทางศิลปกรรม

3.2.1 พฤติกรรมการเรียนรู้

สนอง พรหมเพชร ภรรยาสุเทพได้ย้อนอดีตให้ฟังว่า หลังจากสามีได้รับการว่าจ้างจากกรมศิลปากรที่ 3 ให้เข้าร่วมงานในตำแหน่งช่างซ่อมโบราณวัตถุ ทำให้มีความคิดจะทำเครื่องปั้นดินเผาสังคโลกเลียนแบบของโบราณ ซึ่งได้รับคำแนะนำจากนายมะลิ ไกรกสันทียะ หัวหน้ากรมศิลปากรที่ 3 สมัยนั้นในเรื่องเทคนิคการผลิตต่างๆ เช่นน้ำเคลือบจะต้องประกอบไปด้วยจี๊ดเถ้าไม้ หินและดิน เป็นต้น จนเกิดความชำนาญ ก่อนจะผันตัวเองมาตั้งโรงงานโดยใช้ชื่อว่า "สุเทพสังคโลก" และได้ถ่ายทอดวิชาความรู้แก่ญาติพี่น้องเพื่อทำเป็นอาชีพสร้างรายได้แก่ตนเองและครอบครัว

3.2.2 เนื้อหาการเรียนรู้

ในยุคดั้งเดิมชุมชนมีพฤติกรรมการผลิตเครื่องปั้นดินเผา โดยการเรียนรู้จากบรรพบุรุษเรื่องของวัตถุดิบและวิธีการผลิตแบบพื้นบ้าน ต่อมามีการปรับปรุงเพิ่มเติมให้เหมาะสมกับสภาพการตลาด โดยใช้เทคโนโลยีเข้ามาผสมผสาน เช่น เป็นหมุนไม้แบบเดิมที่ใช้คนหมุน เปลี่ยนเป็นใช้มอเตอร์เพื่อลดกำลังคนและผลิตได้รวดเร็วขึ้น เตาเผาเดิมจะเผาแบบเตาสุ่มกลางแจ้งที่ยากต่อการควบคุมอุณหภูมิ เปลี่ยนมาเป็นเตาสุ่มที่ก่ออิฐสร้างในบริเวณบ้านพักอาศัย การนวดดินจากการใช้เท้าเหยียบบนกระดาน เปลี่ยนมาเป็นเครื่องนวดดินไฟฟ้า ส่วนวิธีการปั้นและเผายังคงใช้แรงงานคน มีเพียงรูปแบบรูปทรง ที่เป็นความรู้สากส่นนำมาประยุกต์ใช้กับเครื่องปั้นดินเผา

ด้านความรู้ทางศิลปะ ช่างส่วนใหญ่ไม่ได้ออกแบบรูปทรงและลวดลายด้วยตนเอง แต่มีความสามารถในการผลิตที่ตนเองถนัดที่เรียนรู้จากบรรพบุรุษ นอกจากนี้ยังพบว่า ช่างส่วนใหญ่จะนำแบบมาจากแหล่งเครื่องปั้นดินเผาจากแหล่งอื่น ๆ จากสื่อมวลชน หนังสือ และต้นแบบที่พ่อค้านำมาให้ผลิต มาประยุกต์แบบจากประสบการณ์การทำงาน โดยสามารถปรับเปลี่ยนรูปทรงจำนวนช่องไฟในการเขียนลาย และประยุกต์ลวดลายได้เป็นอย่างดี

อาจสรุปได้ว่า เนื้อหาการเรียนรู้ของชุมชนเครื่องปั้นดินเผาบ้านเมืองเก่านี้ ในยุคดั้งเดิมชุมชนมีการเรียนรู้การผลิตตามแบบอย่างบรรพบุรุษ ด้วยการช่วยเหลืองานกันในเครือญาติ ซึ่งก่อให้เกิดความรักความสามัคคีที่ติดต่อกัน และการเผาเครื่องปั้นดินเผา จะต้องช่วยกันหลายฝ่าย ส่งผล

ให้เกิดความรักความสามัคคีในกลุ่มช่างด้วยกัน

ส่วนการเรียนรู้เกี่ยวกับคุณสมบัติของดิน การเตรียมดิน ส่วนผสมของดินให้เหมาะสมกับการทำเครื่องปั้นดินเผา รวมทั้งอุณหภูมิที่เหมาะสมกับการเผา นั้นนับว่าเป็นกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ ที่ชาวบ้านเรียนรู้จากบรรพบุรุษ สืบทอดต่อกันเวลา

3.3 กระบวนการเรียนรู้ด้านพฤติกรรมทางสังคม

3.3.1 กลุ่มสังคมภายนอก

เครื่องสังคโลกในวันนี้ยังทรงคุณค่าอมตะแห่งภูมิปัญญาไทยกว่า 700ปีและเป็นที่ยอมรับนิยมศึกษาอย่างลึกซึ้งในแง่โบราณคดี ประวัติศาสตร์ และวิทยาศาสตร์ทั้งในสถาบันการศึกษาของไทยและต่างประเทศ การประชุมนานาชาติครั้งล่าสุดเมื่อวันที่ 22-23 พฤศจิกายน พ.ศ. 2544 คือ การประชุมนานาชาติในหัวข้อ "สังคโลก-สุโขทัย -อยุธยา-กับ เอเชีย (Sangkhalok-Sukhothai-Ayutthaya and Asia)" ซึ่งจัดโดยมูลนิธิโตโยต้าแห่งประเทศไทย บริษัทโตโยต้ามอเตอร์ ประเทศไทยจำกัด โครงการอาณานิคมศึกษา 5 ภูมิภาค สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน) มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ สมาคมอนุรักษ์เครื่องปั้นดินเผาสังคโลกนั้น ได้รับความสนใจอย่างมาก มีผู้เข้าประชุมหลากหลายทั้งที่เป็นคณาจารย์ ภัณฑารักษ์ บรรณารักษ์ นักวิทยาศาสตร์และผู้ประกอบการผลิตเครื่องสังคโลกในปัจจุบัน นักศึกษาที่ทราวจัยเรื่องเครื่องสังคโลกระดับปริญญาเอก และปริญญาโท ตลอดจนบุคคลทั่วไปที่เป็นผู้รู้ นักสะสมมืออาชีพ นักสะสมรุ่นใหม่และรักในความงดงามของเครื่องสังคโลก

3.3.2 กลุ่มสังคมภายใน

กลุ่มสังคมภายในอีกกลุ่มหนึ่งคือ กลุ่มที่ไม่มีส่วนร่วมในการผลิตโดยตรง แต่มีส่วนร่วมในการผลิตในรูปแบบต่าง ๆ คือ กลุ่มรับจ้างผลิต เช่น รับจ้างตกแต่งผลิตภัณฑ์และช่วยเผาเป็นต้น กลุ่มนี้เป็นผู้ที่รับจ้างทั่วไปส่วนหนึ่ง อีกส่วนหนึ่งเป็นวัยรุ่นที่ยังไม่มีงานทำที่แน่นอน

3.3.3 กลุ่มผู้ผลิต

จากการที่กลุ่มได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากหน่วยงานของภาครัฐและเอกชนทำให้การดำเนินงานของกลุ่มมีความมั่นคงขึ้น คณะกรรมการมีความรู้ความสามารถในการบริหารงานของกลุ่มจนปรากฏชื่อเสียงเป็นที่รู้จักแก่คนทั่วไป และเป็นสถานที่ศึกษาดูงานของนิสิต นักศึกษา ผู้บริหารระดับประเทศ กลุ่มอาชีพทั้งภายในและภายนอกประเทศและบรรดา นักท่องเที่ยว ส่งผลให้กลุ่มสามารถจำหน่ายผลิตภัณฑ์ได้เป็นอย่างดี นอกจากนั้นกลุ่มยังได้รับเชิญให้เป็นวิทยากรในการบรรยายและสาธิตในทางวิชาการเครื่องปั้นดินเผาแก่กลุ่มอื่น ๆ และผู้สนใจ ทั่วไป

3.3.4 กลุ่มเครือข่ายทางสังคม

กลุ่มผู้ผลิตเครื่องปั้นดินเผาในชุมชนเมืองเก่า 2 กลุ่ม คือ กลุ่มที่เป็นสมาชิกของศูนย์เครื่องปั้นดินเผาชุมชนเมืองเก่า เป็นชาวบ้านที่รวมตัวกันก่อตั้งกลุ่มครั้งแรก ทำเครื่องปั้นดินเผาในเวลาว่างจากการทำเกษตรกรรมหรืองานประจำของตนและสมาชิกบางคนยึดอาชีพเครื่องปั้นดินเผาเป็นอาชีพหลัก รูปแบบการทำงานจะทำด้วยตนเองตลอดขั้นตอนการผลิตและอีกกลุ่มหนึ่งคือกลุ่มอิสระ เป็นกลุ่มที่ยึดอาชีพการทำเครื่องปั้นดินเผาเป็นอาชีพหลัก ไม่ได้ประกอบอาชีพอื่น ๆ

ในระดับครอบครัวแต่ละกลุ่มมีการทำงานแตกต่างกันเล็กน้อย กล่าวคือ จะทำงานตามแต่ตนเองถนัด มีการแบ่งหน้าที่ชัดเจน ฝ่ายชายจะเป็นคนนวดดินและเตรียมดิน ในเวลาทำเครื่องปั้นดินเผาฝ่ายชายจะเป็นคนทำ ฝ่ายหญิงจะเป็นฝ่ายตกแต่ง และปั้นส่วนประกอบต่าง ๆ เช่น ฝา ลวดลายต่าง ๆ สำหรับการเผาจะเป็นหน้าที่ของฝ่ายชายที่มีเผาผลิตภัณฑ์ เมื่อมีผลิตภัณฑ์เครื่องปั้นดินเผาได้จำนวนมาก ฝ่ายหญิงจะเป็นคนนำไปขายให้กับ พ่อค้าคนกลางที่ตลาด พร้อมทั้งฟังคำวิจารณ์จากพ่อค้า เพื่อนำมาบอกฝ่ายชายให้ปรับปรุงแก้ไข

3. กลุ่มเครื่องปั้นดินเผาสังคโลกบ้านเกาะน้อย ตำบลหนองอ้อ อำเภอศรีสำ然大ัยจังหวัดสุโขทัย

ชื่อกลุ่ม ชุมชนเครื่องปั้นดินเผาบ้านเกาะน้อย

ที่ตั้ง เลขที่ 73 หมู่ 5 ตำบลหนองอ้อ อำเภอศรีสำ然大ัย จังหวัดสุโขทัย

1. ลักษณะของชุมชนบ้านเกาะน้อย

1.1 ประวัติความเป็นมาของชุมชน

สภาพชุมชนเดิมเป็นป่าไผ่ ประชาชนรุ่นบุกเบิกเข้ามาในชุมชนไม่มากนัก ต่อมาชุมชนในเขตใกล้เคียงประสบปัญหาที่ดินทำการเกษตร จึงเริ่มมาจับจองในหมู่บ้าน ชาวบ้านคนหนึ่งที่อยู่พบเข้ามาตั้งแต่เด็กเล่าว่า

“...รุ่นพ่อแม่ย้ายมาจากแพร่ ตรงนี้เป็นป่าไผ่ วัคก็มีแล้ว ตอนนั้นมี 30 กว่าหลังคาเรือน นานเข้าออกลูกหลาน หรือไปชวนพี่น้องมาอยู่ด้วย ก็มากขึ้น ชื่อที่ถูก สมมุติขายที่อื่น 1 ไร่ มาซื้อตรงนี้ได้ 10 ไร่ ...”

(กล้า พูลจรัส. สัมภาษณ์. 20 มิถุนายน 2553)

ชุมชนเป็นดินแดนที่ได้ชื่อว่ามีหลักฐานทางประวัติศาสตร์เครื่องปั้นดินเผามากมาย ชาวบ้านจึงไม่สนใจเครื่องปั้นดินเผา ไม่คิดนำกลับมาไว้ที่บ้าน หรือปั้นและชูดขาย เนื่องจากมีมากมายจนเห็นเป็นเรื่องธรรมดาและเชื่อว่าไม่ควรนำของเก่าเข้าบ้านเพราะจะทำให้คนในบ้านป่วย ชาวบ้านเล่าว่า

“...รุ่นปู่ ฝนตกน้ำเขาจะเป็นร่อง เก็บเลยไม่ต้องชูด อยู่ต้น ๆ ไม่สนใจ แต่ก่อนไม่ได้ทำของเก่าเยอะ เดินเตะเอาได้ รุ่นผมทำเหล็กแหลม โยนขึ้นไป พอตกได้ตรงไหนชูด เจอจริง ๆ...ของพวกนี้จะไม่มีความหมาย รุ่นปู่ย่าบอกว่าพระเป็นของเก่า เอาไว้บ้านเด็กจะไม่สบาย ต้องเอาไปไว้ที่เก่า”

(กล้า พูลจรต. สัมภาษณ์.20 มิถุนายน 2553)

ต่อมาราวปี พ.ศ. 2497 มีพ่อค้ามาหาซื้อเครื่องปั้นดินเผา ชาวบ้านจึงเริ่มชูดเครื่องปั้นดินเผาขาย เช่น ไห แจกัน เครื่องประดับอาคาร ชาวบ้านเล่าว่าทำไปเพื่อยังชีพ “...ชูดของขาย ซื้อข้าวกิน รุ่นก่อนยากจน ผ่าห่มยังไม่มียเลย...รุ่นผมเป็นเด็ก ยังยากจนอยู่ เงินหนึ่งสลึงจะไปโรงเรียน น้ำตาต้องออกก่อน พ่อแม่ถึงจะให้ รุ่นนั้นไม่เจริญเท่านี้...” (กล้า พูลจรต. -สัมภาษณ์.20 มิถุนายน 2553)

การเครื่องปั้นดินเผาจะมีพ่อค้าต่างถิ่นมาซื้อในหมู่บ้าน โดยมีชาวบ้านกลุ่มหนึ่งเป็นนายหน้ารับซื้อขายจากกลุ่มที่ชูด แล้วจึงขายให้พ่อค้าอีกต่อหนึ่ง พ่อค้าจะเกรงใจและให้เกียรติชาวบ้านไม่กล้าซื้อที่ปากหลุมโดยตรง ราคาซื้อขายขณะนั้นถือว่าราคาดี เช่น รูปปั้นยักษ์ ราคาซื้อที่แหล่งชูดประมาณ 1,000 บาท แต่จะนำมาขายต่อให้พ่อค้าต่างถิ่นในราคา 10,000 บาท การซื้อขายจะรวดเร็วกระจายไปทั่ว ของที่ชูดได้จะเก็บไว้ที่บ้านนายหน้าเพียง 1-2 วัน พ่อค้าจะมาซื้อไปถ้าพ่อค้าในพื้นที่ใกล้เคียงสู้ราคาไม่ได้ จะติดต่อให้พ่อค้าในจังหวัดรับซื้อต่อไป การชูดจะกระทำตลอดฤดูฝนเนื่องจากดินอ่อน เมื่อหมดฤดูฝนดินแข็งขึ้นชาวบ้านจะหยุดชูดจนดินอ่อนอีกครั้งจะเริ่มชูดใหม่ เครื่องปั้นดินเผาที่นิยมชูดขายคือ แจกัน ไห โอ่ง คนโท ตุ๊กตารูปคน สัตว์ เชิงเทียน เครื่องประดับอาคาร เป็นต้น

การศึกษาโบราณวัตถุอย่างเป็นทางการเริ่มขึ้นโดยกรมศิลปากรในปี พ.ศ. 2503 และในปี พ.ศ. 2507 คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร ได้ชูดแต่งเพื่อศึกษาความเป็นมาและรูปแบบเตา พ.ศ. 2514-2515 หน่วยศิลปากรที่ 3 สุโขทัย ดำเนินการอนุรักษ์ซ่อมแซมเตาอีกครั้งหนึ่ง จำนวน 5 เตา (ศูนย์ศึกษาและอนุรักษ์เตาสังคโลก : 20 มิถุนายน 2553)

จนกระทั่งปี พ.ศ. 2523 เกิดโครงการ โบราณคดีเครื่องถ้วยไทย โดยคณะนักวิจัยไทย-ออสเตรเลียเริ่มศึกษาแหล่งเตาเผาอย่างจริงจัง โดยทำการชูดค้นสำรวจเตาเผาเครื่องสังคโลกมากกว่า

150 เตาและประกาศเขตพื้นที่ในชุมชนและบริเวณ โดยรอบเป็นเขตอนุรักษ์โบราณสถานและโบราณวัตถุ ชาวบ้านจึงเริ่มขุดเครื่องปั้นดินเผาน้อยลง แต่ก็ยังมีการลักลอบขุดอยู่บ้างเพราะชาวบ้านมีฐานะยากจน แม้จะถูกเจ้าหน้าที่จับไปปรับก็ตาม

คณะสำรวจชาวต่างประเทศประกอบด้วยนักวิจัยด้านโบราณคดีคือ จอห์น ไรท์ (นามสมมุติ) และคณะผู้เชี่ยวชาญด้านเครื่องปั้นดินเผาและนักสำรวจขุดเจาะ เข้ามาสำรวจชุมชนโดยใช้วิชาการทางโบราณคดีในการอนุรักษ์เครื่องปั้นดินเผา ประกอบกับการจ้างชาวบ้านในพื้นที่เป็นแรงงานในการขุดสำรวจ ก่อให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกันในชุมชน ทำให้ชุมชนเริ่มเห็นความสำคัญของเครื่องปั้นดินเผานอกเหนือจากมูลค่าที่ได้จากการซื้อขาย

การสำรวจเครื่องปั้นดินเผา มิใช่เพียงสำรวจเพื่อขึ้นทะเบียนเป็นโบราณวัตถุเท่านั้น แต่พัฒนาสู่ความเป็นวิถีชีวิตวัฒนธรรม ด้วยการชักชวนชาวบ้านให้หยุดขุดเครื่องปั้นดินเผาโบราณแล้วมาเปลี่ยนแปลงแบบเพื่อออกจำหน่ายแทน จอห์น ไรท์ ใช้วิธีการเรียนรู้ร่วมกันกับชาวบ้าน โดยเขียนบทความการค้นพบแหล่งเตาเผาและเครื่องปั้นดินเผาโบราณเผยแพร่ทั้งในประเทศและต่างประเทศ ศึกษาดิน การปั้น การทำน้ำเคลือบร่วมกับชาวบ้าน ทำให้เกิดคณะนักทอ่งเทียมมาเยี่ยม ชมหมู่บ้าน ซื่อตักดินเผาเลียนแบบของเก่าไปเป็นจำนวนมาก ชาวบ้านจึงเริ่มเห็นดินในชุมชนและมีมือของตนเองว่ามีคุณค่าเกินกว่าที่ตนประมาณไว้

พ.ศ.2526 คณะสำรวจพบเตาโบราณ หมายเลข 61 หลังจากนั้นจึงหยุดสำรวจ เนื่องจากหมดสัญญา พ.ศ.2528 กรมศิลปากรร่วมกับบริษัทปูนซีเมนต์ไทยจำกัดดำเนินการขุดสำรวจต่อค้นพบเตาเผาโบราณเพิ่มอีก 3 เตา พร้อมทั้งกำหนดอายุเตาเผา ด้วยวิธีคาร์บอน 14 ที่สำนักงานปรมาณูเพื่อสันติ และส่งเศษภาชนะไปวิเคราะห์ห้องปฏิบัติการทางเคมี ที่กรมวิทยาศาสตร์บริการ บางส่วนยังส่งไปวิเคราะห์ที่ประเทศออสเตรเลีย

ต่อมาบริษัทปูนซีเมนต์ไทยจำกัดร่วมกับกรมศิลปากร สร้างศูนย์ศึกษาและอนุรักษ์เตา ลังคโลกขึ้นในชุมชนเมื่อพ.ศ.2530 จำนวน 2 แห่ง และสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนิน ทรงเปิดเมื่อพฤศจิกายน 2530 ทั้งนี้ชาวบ้านได้มีส่วนร่วมบริจาคที่ดินส่วนหนึ่งให้แก่ทางราชการ ก่อสร้างอาคารดังกล่าวจนกลายเป็นศูนย์ศึกษาในชุมชน และเป็นสถานที่ท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

เมื่อมีนักท่องเที่ยวในชุมชนมากขึ้น ชาวบ้านจึงทำเครื่องปั้นดินเผามากขึ้น ก่อตั้งกลุ่มเครื่องปั้นดินเผา ประจำหมู่บ้าน เมื่อคณะสำรวจเสร็จสิ้นโครงการแล้ว ชุมชนจึงเกิดการเรียนรู้และพัฒนางานเครื่องปั้นดินเผาด้วยตนเองในเวลาต่อมา จนกลายเป็นเอกลักษณ์สำคัญของชุมชน หน่วยงานของรัฐเริ่มส่งเสริมการทำเครื่องปั้นดินเผาให้พัฒนาขึ้น ด้วยการให้แป้นหมุนและสอยวิธีการผลิตเครื่องปั้นดินเผา ด้วยแป้นหมุน ทำให้การผลิตรวดเร็วยิ่งขึ้น

สภาพแวดล้อมชุมชนโดยรอบ นอกจากจะประกอบด้วยธรรมชาติ ภูเขา แม่น้ำ ลำธารและโบราณวัตถุเครื่องปั้นดินเผา และเตาเผาแล้ว ยังประกอบด้วยโบราณสถานอีกมากมาย อาทิ วัดชมชื่น วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ อุทยานประวัติศาสตร์ ปรากฏ สถาปัตยกรรม เจดีย์ ที่มีอายุเก่าแก่ราวพุทธศตวรรษที่ 19 ทำให้ชุมชนเป็นดินแดนที่สงบ ไม่มีการก่อสร้างที่เกิดจากการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ มีเพียงนักท่องเที่ยวชาวไทย และชาวต่างประเทศไปมาอยู่เสมอ

1.2 สภาพทางกายภาพของหมู่บ้าน

ชุมชนบ้านเกาะน้อย ตั้งอยู่ติดกับแม่น้ำยม โดยหมู่บ้านจะมีอาณาเขตติดต่อดังนี้

ทิศเหนือ ติดกับ ตำบลหาดเสี้ยว อำเภอศรีสัชนาลัย เขตอำเภอห่างออกไป 7 กิโลเมตร ชาวบ้านเดินทางด้วยรถรับจ้างสามล้อแดงหรือรถจักรยานยนต์ส่วนตัว เพื่อติดต่อหน่วยงานราชการ เช่น ที่ว่าการอำเภอ สถานีอนามัย ที่ทำการไปรษณีย์ สถานีตำรวจ โรงเรียน และซื้อหาเครื่องอุปโภคบริโภคในตลาด

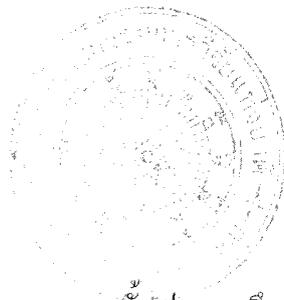
ทิศใต้ ติดกับ ตำบลท่าชัย อำเภอศรีสัชนาลัย และเชื่อมต่อกับอีกหมู่บ้านหนึ่งซึ่งมีเตาเผาอยู่บ้าง อุทยานประวัติศาสตร์ฯ ซึ่งห่างออกไปเพียง 5 กิโลเมตร และภูเขาที่เป็นแหล่งดินปั้น ห่างออกไปประมาณ 10 กิโลเมตร

ทิศตะวันออก ติดกับ ตำบลคงคู้ อำเภอศรีสัชนาลัย และแม่น้ำซึ่งเป็นแหล่งดินปั้น และในอดีตเชื่อว่าเป็นแหล่งเส้นทางลำเลียงเครื่องปั้นดินเผาออกไปจำหน่าย ปัจจุบันยังมีเครื่องปั้นดินเผายังคงตั้งอยู่ ในบางครั้งที่ชาวบ้านว่างงานจึงลงไปแม่น้ำเพื่อหางาน โดยนำเหล็กแท่งในดินเพื่อหาเครื่องปั้นดินเผา

ทิศตะวันตก ติดกับ ตำบลสารจิตร อำเภอศรีสัชนาลัย และติดกับหมู่บ้านหนึ่งซึ่งเป็นหมู่บ้านเกษตรกรรม มีพื้นที่ปลูกป่าไผ่ที่นำมาเป็นเชื้อเพลิงในการเผาเครื่องปั้นดินเผา ซึ่งเกิดเป็นอาชีพขายกอไผ่ระหว่างชุมชนขึ้น

1.3 สภาพภูมิศาสตร์

ชุมชนบ้านเกาะน้อยตั้งอยู่ในจังหวัดสุโขทัย เป็นเขตภาคเหนือตอนล่าง มีหลักฐานทางประวัติศาสตร์ด้านเครื่องปั้นดินเผาและเตาเผากระจายอยู่ทั่วชุมชน สันนิษฐานว่ามีประมาณ 100 เตา อายุมากกว่า 700 ปีซึ่งนักวิชาการเชื่อว่าเป็นชุมชนที่มีจำนวนเตาเผาмаกที่สุดในประเทศไทย พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นทำราบลุ่มเหมาะแก่การทำเกษตรกรรม ชุมชนมีภูเขาสลับซับซ้อนโอบล้อมโดยรอบ มีสภาพทางภูมิศาสตร์เป็นเขาหินผุ ที่เนื้อหินไม่แกร่งนัก ประกอบด้วยแร่ธาตุและสารประกอบโลหะที่สำคัญต่อการทำเครื่องปั้นดินเผา และน้ำยาเคลือบเป็นอย่างดี

1.4 ลักษณะการตั้งถิ่นฐาน

การศึกษาของชาวบ้านรุ่นเก่าส่วนมากจะจบชั้นประถมศึกษา รุ่นหลานจบชั้นมัธยมศึกษา ปวช. และปวส. มีส่วนน้อยที่จบในระดับอุดมศึกษา ชุมชนมีฐานะความเป็นอยู่ปานกลางเรียบง่าย บางครอบครัวมีฐานะร่ำรวยอันเนื่องมาจากการค้าของโบราณและมีมรดกจากบรรพบุรุษ

ประชาชนมีอาชีพหลักด้านเกษตรกรรม ค้าขาย และรับจ้าง โดยมีบางกลุ่มที่ทำเครื่องปั้นดินเผาเป็นอาชีพเสริม ในขณะที่บางครอบครัวทำเครื่องปั้นดินเผาเป็นอาชีพหลักแต่ทำการเกษตรเป็นอาชีพรอง เนื่องจากไม่มีพื้นที่มากนัก จึงทำนาเพื่อการบริโภคเท่านั้น นอกจากนี้ยังมีกลุ่มที่ประกอบอาชีพหลากหลายในขณะเดียวกัน เช่น เป็นลูกจ้างในกรมศิลปากรพร้อมกับทำนาไร่รับจ้างและทำเครื่องปั้นดินเผา เนื่องจากไม่สามารถยึดอาชีพใดเป็นอาชีพหลักได้แน่นอน

ชุมชนมีการจัดตั้งกลุ่มในรูปแบบต่างๆ เช่น กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มสหกรณ์การเกษตร กลุ่มเลี้ยงโค กลุ่มหัตถกรรม และกลุ่มเครื่องปั้นดินเผา โดยมีการจัดตั้งกองทุนเพื่อให้กู้ยืมดอกเบี้ยต่ำ เพื่อการพัฒนาอาชีพ เนื่องจากชุมชนมีประวัติศาสตร์ด้านการผลิตเครื่องปั้นดินเผามาตั้งแต่อาณาจักรสุโขทัย และกลุ่มอาชีพที่มีลักษณะเด่น จึงเป็นกลุ่มผลิตเครื่องปั้นดินเผาซึ่งมีการติดต่อกับสังคมภายนอก เช่น นักวิชาการ นักท่องเที่ยว และหน่วยงานของรัฐในรูปแบบต่างๆ เช่น การเป็นวิทยากร การค้าขายเครื่องปั้นดินเผา การได้รับงบประมาณสนับสนุน ในขณะที่ชุมชนเองมีกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับเครื่องปั้นดินเผาอยู่เสมอ เช่น การตั้งกลุ่มผลิตเครื่องปั้นดินเผาประจำหมู่บ้าน การมีศูนย์ศึกษาและอนุรักษ์เตาสังคโลก เป็นต้น การผลิตเครื่องปั้นดินเผาจึงเป็นกลุ่มอาชีพสำคัญในทัศนะของชุมชน และการรับรู้ของสังคมภายนอก

1.5 ความมั่นคงและการเรียนรู้ของชุมชนศิลปกรรมท้องถิ่น

ชาวบ้านทำเครื่องปั้นดินเผาเป็นอาชีพที่สร้างรายได้ต่อเนื่องตลอดปี เนื่องจากเป็นชุมชนในแหล่งวัฒนธรรมจึงมีนักท่องเที่ยวมาชมอยู่เสมอและยังเป็นแหล่งศึกษาสำหรับนักศึกษาโบราณคดีและสาขาเครื่องปั้นดินเผา รูปแบบเครื่องปั้นดินเผายึดถือแบบดั้งเดิมสมัยสุโขทัย ผู้ที่ทำอาชีพนี้เป็อาชีพหลักสามารถสร้างตัวและครอบครัวได้เป็นอย่างดี มีความมั่นใจในรายได้ เนื่องจากสามารถกำหนดราคาสินค้าได้ ราคาเครื่องปั้นดินเผาประเภท ตลับ หรือกระปุก ราคาใบละ 70-100 บาท ตุ๊กตาดินเผารูปคน 70-150 บาท ตุ๊กตารูปนก ไก่ ตัวเล็กราคา 10-30 บาท เป็นต้น

นอกจากนี้อาชีพนี้ยังก่อให้เกิดการจ้างงานที่เกี่ยวกับเครื่องปั้นดินเผาด้วย เช่นการรับจ้างปั้นแจกันด้วยแป้นหมุน ราคาใบละ 7-10 บาท การจ้างมัดสังคราวละ 30-100 ใบ ตามจำนวนที่มีใบสั่งจากพ่อค้าและจำนวนชิ้นงานต่อการเผา 1 ครั้ง ประมาณ 150-250 ชิ้น ช่วงเวลาในการเผาแต่ละครั้งประมาณ 1-2 เดือนต่อครั้ง ชาวบ้านที่ทำเครื่องปั้นดินเผามักเป็นที่สนใจของสังคมภายนอก เนื่องจากเป็นงานที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมที่สามารถสร้างรายได้ให้กับชุมชน หน่วยงานของรัฐมีโครงการ

พัฒนาอาชีพ เช่น โครงการจัดสร้างเตาเผาแก๊ส การเชิญชาวบ้านเป็นวิทยากรสาธิตการทำเป็นหมุนในงานประจำจังหวัด รวมทั้งเป็นวิทยากรในโรงเรียนอีกด้วย คนในชุมชนประกอบอาชีพเครื่องปั้นดินเผาทั้งที่เป็นอาชีพหลัก และอาชีพเสริมหลังจากทำนาไร่ นอกจากนี้ยังมีแหล่งวัตถุดิบในการทำเครื่องปั้นดินเผา มีสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรม โบราณวัตถุ ศูนย์ศึกษาและอนุรักษ์เตาสังคโลก ซึ่งเป็นที่น่าสนใจแก่นักวิชาการ นักท่องเที่ยว ที่เข้ามาในชุมชนอยู่เสมอจนเกิดเป็นการเรียนรู้ร่วมกับชุมชน จนสังคมให้การยกย่องและยอมรับ

2. กระบวนการผลิตศิลปกรรมท้องถิ่น

2.1 ลักษณะของศิลปกรรมท้องถิ่น

2.1.1 รูปแบบของเครื่องปั้นดินเผา

เครื่องปั้นดินเผาชุมชนบ้านเกาะน้อย เดิมแหล่งผลิตแห่งนี้พบตั้งเรียงรายอยู่บนฝั่งแม่น้ำยม ห่างจากเตาเผาบ้านป่ายางราว 1.5 กิโลเมตร เป็นแหล่งที่พบเตาเผาลิ่ง กว่า 100 เตา จากนั้นชาวบ้านได้รับความรู้จากนักวิชาการจากภายนอกชุมชนทำให้ผลิตผลจากแหล่งนี้พัฒนามากขึ้น มีทั้งเครื่องปั้นเคลือบและเผาเนื้อแกร่งไม่เคลือบ เนื้อดินที่นำมาใช้ผลิตเป็นดินเนื้อละเอียด เมื่อเผาออกสีเทา หรือสีเทาดำ การเขียนลายประดับ การเผาและการเคลือบ ทำด้วยฝีมือประณีต เครื่องปั้นเคลือบที่เป็นภาชนะมีหลายรูปแบบ เช่น กุณที กุณโท จาน ชาม ถ้วย ไห โคมไฟรูปดอกบัวจลุลดับมีฝาปิด โถมีฝา พาน ตุ๊กตารูปคนและรูปสัตว์ต่างๆ ตะเกียง ช้างศึก เป็นต้นการเคลือบภาชนะ มีทั้งที่เคลือบสีเขียว แบบเซลาดอน (Celadon) เคลือบสีขาว เคลือบสีน้ำตาล เคลือบสองสี ส่วนการตกแต่งลวดลาย มีทั้งการเขียนลวดลายด้วยสีก่อนเคลือบ ที่เรียกว่าเขียนใต้เคลือบ กับการขูดขีดเป็นลวดลายที่ต้องการบนภาชนะ เช่น ลายดอกไม้ ลายดอกบัว ก่อนแล้วนำไปเคลือบ ลายที่ตกแต่งมีทั้งรูปปลา ดอกไม้ ดอกบัว ลายใบไม้ หอยสังข์ พันธุ์ พฤษยา และลวดลายที่เลียนแบบมาจากเครื่องลายครามจีนและอันนัม เครื่องปั้นดินเผาจาก เตาเผาบ้านเกาะน้อย ถือได้ว่าสวยงาม และมีความประณีต ทั้งทางด้านการออกแบบ ลวดลายรูปแบบภาชนะ หรือรูปสัตว์

2.1.2 เนื้อหาที่ปรากฏในเครื่องปั้นดินเผา

นอกจากนี้หากแบ่งเครื่องปั้นดินเผาตามเนื้อหาของผลิตภัณฑ์ สามารถแบ่งได้ 3 ลักษณะ คือ ประเภทตุ๊กตา ประเภทภาชนะ และประเภทเครื่องประดับอาคาร เครื่องปั้นดินเผาตุ๊กตา มักเป็นรูปคนยักษ์ สัตว์ต่าง ๆ เช่น นก กบ คางคก ไก่ ช้าง มังกร พญานาค เป็นต้น ส่วนประเภทภาชนะ ได้แก่ ดับ แก้วกัน คนโท คนที น้ำเต้า ไฟ โอง ช้องเป็ด กระจุก กาน้ำ จาน ชาม พาน โถ เป็นต้น และประเภทเครื่องประดับอาคาร ได้แก่ บราลี ปั้นลม โคมไฟ เป็นต้น

2.1.3 กลวิธีการผลิตเครื่องปั้นดินเผา

เครื่องปั้นดินเผาในชุมชนแบ่งตามวิธีการผลิตได้ 4 ลักษณะคือ ชนิดไม่เคลือบน้ำเคลือบ ชนิดเคลือบน้ำเคลือบ ชนิดเขียนลายได้น้ำเคลือบ และชนิดแกะลาย เครื่องปั้นดินเผาที่ไม่เคลือบ น้ำเคลือบจะมีสีแดง เนื้อดินจะมีความพรุนตัวสูง ใช้อุณหภูมิประมาณ 800 – 900 องศาเซลเซียส ใช้เวลาเผาประมาณ 9 - 10 ชั่วโมง ชาวบ้านเรียกว่าของแดง เช่น แจกัน ไห โคมไฟ ตุ๊กตารูปสัตว์ต่าง ๆ เป็นต้น ส่วนชนิดเคลือบน้ำเคลือบจะเผาด้วยอุณหภูมิสูงประมาณ 1,280 องศาเซลเซียส ใช้เวลาในการเผาประมาณ 12 – 14 ชั่วโมง ชาวบ้านเรียกว่าของเคลือบ ผลิตภัณฑ์ประเภทนี้ ได้แก่ ตุ๊กตาไก่ เต่า แจกัน คนโท คนที ไห โอ่ง เครื่องประดับอาคาร อีกชนิดหนึ่งคือเครื่องปั้นดินเผาเขียนลายได้น้ำเคลือบ หรือที่เรียกว่าลายไทย ชาวบ้านจะเขียนลวดลายสีดำ และเคลือบทับด้วยน้ำเคลือบใส ผลิตภัณฑ์ประเภทนี้ได้แก่ ตลับ งานลายปลา แจกัน เป็นต้น และเครื่องปั้นดินเผาชนิดแกะลายด้วยการขูดขีดและระบายด้วยน้ำเคลือบสีเหลืองทอง ส่วนพื้นจะระบายสีขาว ชาวบ้านเรียกว่า ลายทอง ผลิตภัณฑ์ประเภทนี้ได้แก่ แจกัน ตลับ เครื่องประดับอาคาร เป็นต้น

2.2 วิธีการผลิตเครื่องปั้นดินเผา

การผลิตเครื่องปั้นดินเผาของชุมชนบ้านเกาะน้อยส่วนใหญ่ใช้วัตถุดิบในท้องถิ่น ชาวบ้านจะใช้รถเข็นไปขุดจากภูเขา ท้องนา หรือแม่น้ำ นำมาเก็บสะสมในถุงปุ๋ยคร่าวละประมาณ 10-20 ถุง บางครั้งจะจ้างผู้อื่นให้ไปขุดกับตนด้วย ในอัตราค่าจ้างวันละ 120 บาท ชาวบ้านบางคนจะขุดบ่อเลี้ยงปลาก็จะบอกขายหน้าดินในราคาคันละ 350-500 บาท ซึ่งสามารถนำมาผลิตเครื่องปั้นดินเผาได้ตลอดทั้งปี

2.2.1 การเตรียมดิน

เมื่อขุดดินได้แล้วชาวบ้านจะนำดินมาหมักในคุ่มนานประมาณ 24 ชั่วโมง เพื่อให้ดินมีความเหนียว ในยุคดั้งเดิมจะใช้เวลานานหลายวันเพื่อให้ดินมีความเหนียวดี แต่ปัจจุบันชาวบ้านใช้เวลาไม่นาน จึงซื้อผงดินดำจากเชียงใหม่ในราคา 280 บาท ต่อ 50 กิโลกรัม แล้วนำมาผสมเนื้อดินปั้นให้มีความเหนียวขึ้นเหมาะสมกับการปั้นภาชนะขนาดใหญ่และการปั้นแบบเป็นหมุน

หลังจากหมักดินแล้วชาวบ้านจะนำดินไปคั้น โดยถูดินด้วยมือในอ่างเพื่อแยกเศษหินและสิ่งปนเปื้อนออกจากเนื้อดิน แล้วจึงกรองน้ำดินด้วยผ้าเก็บในคุ่มที่ 2 รอจนดินนอนก้นแล้วตักน้ำดินที่ผิวหน้าออก ชาวบ้านจะเก็บดินเลนไว้ในคุ่มจนกว่าต้องการใช้ดินจึงนำดินเลนไปตากบนผ้าที่ปูบนพื้นดินหรือปูนเพื่อให้น้ำซึมลงด้านล่างจนดินเลนกลายเป็นเนื้อดินที่สามารถนำไปปั้นได้ การตากดินจะใช้เวลาประมาณ 1-3 วัน จึงนำดินมานวดให้ดินมีความเหนียวแล้วไล่ฟองอากาศก่อนเก็บไว้ในถุงพลาสติกเพื่อใช้ปั้นต่อไป

2.2.2 การขึ้นรูป

เมื่อต้องการจะปั้นช่างปั้นจะนำดินออกมาด้วยวิธีการต่าง ๆ ตามรูปแบบของงาน เช่น การปั้นด้วยมือ เป็นหมุน และใช้แม่พิมพ์ เป็นต้น ชาวบ้านจะปั้นด้วยมือในกรณีที่ต้องการปั้นตุ๊กตา และเครื่องประดับอาคารต่าง ๆ เช่น ตุ๊กตารูปไก่ ช้าง นก คน ยักษ์ สิงห์ มังกร พญานาค เป็นต้น ส่วนการปั้นด้วยแป้นหมุนมักใช้ปั้นภาชนะรูปทรงต่าง ๆ เช่น แจกัน กระปุก ดาบ โไห คนโท คนที เป็นต้น และการใช้แม่พิมพ์ปูนปลาสเตอร์ในกรณีที่มีการสั่งจำนวนมาก เช่น โคมไฟประดับอาคาร หรือตุ๊กตารูปสัตว์ต่าง ๆ เช่น เต่า กางคก เป็นต้น แม่พิมพ์นี้ยังใช้เป็นอุปกรณ์สำหรับผู้เริ่มต้นได้ ทดลองปั้นให้เกิดความชำนาญอีกด้วย แต่เมื่อหัดเป็นแล้วจะไม่ใช้แป้นพิมพ์ เนื่องจากให้ผลงานที่เหมือนกันมากเกินไป ไม่เป็นที่นิยมของท้องตลาด

2.2.3 การตกแต่ง

เมื่อขึ้นรูปทรงได้ตามต้องการแล้วจะปล่อยให้ดินหมาดเล็กน้อย ก่อนนำมาตกแต่ง ลวดลาย ด้วยวิธีการเขียนลายสีค่าแล้วเคลือบทับด้วยน้ำเคลือบใส สีค่าที่ใช้ในระยะแรก ทำจากดินลูกรังผสมขี้เถ้าและน้ำ ปัจจุบันชาวบ้านใช้สีเขียนได้เคลือบสำเร็จรูปที่ซื้อมาจากจังหวัดเชียงใหม่ ราคาประมาณ 250 – 350 บาท อีกวิธีหนึ่งคือการเคลือบน้ำเคลือบที่ทำจากดินสีต่าง ๆ เช่น สีเขียว สีฟ้า สีน้ำตาลแดง นำมาผสมกับน้ำขี้เถ้าไม่ก่หรือไม้ก่อง ปูนขาว และผงแร่ค่า สีที่นิยมเคลือบ คือ สีเขียว ไข่กา สีน้ำตาล สีน้ำผึ้ง สีฟ้า การเคลือบใช้วิธีจุ่มเครื่องปั้นดินเผาลงในถังน้ำเคลือบ นอกจากนี้ยังตกแต่งด้วยการขีด ขีด แกะลายลงไปบนเนื้อดิน เพื่อให้เกิดภาพร่องลึกแล้วชุบเคลือบด้วยน้ำยาเคลือบใสอีกครั้งหนึ่ง และวิธีสุดท้ายใช้การปั้นแปะ โดยปั้นรูปสัตว์หรือลวดลายติดลงในภาชนะ ลวดลายจะมีความเด่นชัด เช่น แจกันลายอุ ไหช้าง โองมังกร เป็นต้น

การปั้นและตกแต่งเครื่องปั้นดินเผาดังกล่าว ชาวบ้านจะใช้อุปกรณ์และเครื่องมืออย่างง่ายที่ประดิษฐ์ขึ้นเอง เช่น ลวดขูดดิน – ตัดดิน ฟู่กันและเหล็กแหลมใช้เขียนลวดลาย ปลอกปากกาเพื่อทำวงกลม กาวซีเมนต์ใช้ซ่อมแซมเครื่องปั้นดินเผา เป็นต้น นับว่าเป็นการผลิตแบบหัตถกรรมอย่างแท้จริง โดยไม่มีการใช้เครื่องจักรขนาดใหญ่ในการผลิตแต่อย่างใด

2.2.4 การเผา

เมื่อตกแต่งลวดลายเสร็จแล้ว หากเป็นเครื่องปั้นดินเผาชนิดไม่เคลือบ ชาวบ้านจะทิ้งไว้ให้แห้งสนิทแล้วนำไปเผาโดยไม่ต้องชุบน้ำเคลือบ ส่วนอีกชนิดหนึ่งชาวบ้านจะชุบน้ำเคลือบก่อนเผา การทำน้ำเคลือบชาวบ้านจะนำดินสีเขียว สีฟ้า และน้ำตาลแดง มาบดให้ละเอียดโดยใช้ครกหินตำให้เป็นผงแล้วกรองด้วยผ้า ผสมกับส่วนประกอบหลัก คือ ปูนขาว ขี้เถ้าไม่ก่หรือไม้ก่อง ผสมในอัตราส่วนที่แตกต่างกัน เพื่อให้เกิดสีและความมันวาว นอกจากนี้ยังมีส่วนผสมอื่น ๆ เล็กน้อย เช่น แร่ค่า หินควอทซ์ เป็นต้น

ตัวอย่างส่วนผสมของสีน้ำเคลือบ ดังนี้

สีน้ำตาล	อัตราส่วน (ร้อยละ)	สีเขียว	อัตราส่วน (ร้อยละ)
ดินเหนียวลูกรัง	60	ดินเหนียวภูเขา	30
ปูนขาว	20	ซีเมนต์ไม่กรอง	20
ซีเมนต์ไม่กรอง	20	ปูนขาว	10
		หินแก้ว	10
		ดินแดง	10
		แร่คำ	10
		หินผขาว	10

ตาราง 7 แสดงตัวอย่างส่วนผสมของสีน้ำเคลือบเครื่องปั้นดินเผา

เมื่อชุบเคลือบแล้ว ชาวบ้านจะเผาด้วยเตาสี่เหลี่ยมที่เป็นเตาแบบใหม่ โดยเรียงเครื่องปั้นดินเผาในเตาเผาทีละชั้น การเรียงจะใช้ซีเมนต์เคลือบเป็นฉนวนกั้นระหว่างเครื่องปั้นดินเผากับแผ่นรองเพื่อไม่ให้สีน้ำเคลือบติดกับแผ่นรองขณะเผา การเผาใช้เวลานานประมาณ 12 – 14 ชั่วโมง นอกจากนี้ชุมชนยังมีหลักฐานทางประวัติศาสตร์ว่ามีเตาอีกลักษณะ คือ เตาดะกรับ เป็นเตาดั้งเดิมที่ใช้เผาภาชนะไม้เคลือบ ความรื้อยขณะเผาวิ่งในแนวตั้ง ปัจจุบันไม่ได้ใช้เตานี้แล้ว

ในการเผาช่วงแรกชาวบ้านจะใช้ไม้นุ่นเป็นเชื้อเพลิงเพื่ออุ่นเตา ให้ความร้อนค่อย ๆ สูงขึ้น หากความร้อนสูงขึ้นเร็วเกินไปจะทำให้เครื่องปั้นดินเผาแตกเสียหายได้ หลังจากอุ่นเตาได้ประมาณ 3 – 5 ชั่วโมง จึงใช้ไม้ไผ่เป็นเชื้อเพลิง เนื่องจากเป็นไม้ติดไฟเร็วให้ซีเมนต์น้อย ไม่ขวางทางเดินอากาศขณะเผา จึงทำให้ควบคุมอุณหภูมิได้ดี ชาวบ้านจะซื้อไม้ไผ่จากชุมชนใกล้เคียง ในราคาถ่อละ 200 – 300 บาท การเผาตามแบบอย่างดั้งเดิมดังกล่าวทำให้เครื่องปั้นดินเผาของชุมชนมีเอกลักษณ์ตามแบบอย่างเครื่องสังคโลก กล่าวคือ เครื่องปั้นจะมีหมอกควันผสมอยู่ในสีน้ำเคลือบเกิดเป็นสีเขียว สีฟ้า อีกทั้งเกิดลักษณะราน (crack) ที่ผิวเคลือบซึ่งเป็นที่นิยมของสังคม

2.3 ประเภทเครื่องปั้นดินเผา

ปัจจุบันผลิตเครื่องปั้นดินเผาที่หลากหลายชนิดแบ่งได้ตามขั้นตอนการผลิต ได้แก่ ชนิดไม้เคลือบน้ำเคลือบ ชนิดเคลือบน้ำยาเคลือบ ชนิดเขียนลายสีน้ำเคลือบ และชนิดแกะลาย อีกทั้งยังมีการแบ่งตามรูปแบบการผลิต ได้แก่ พวงตุ๊กตา ภาชนะ และเครื่องประดับอาคาร

2.4 ความมั่นคงทางด้านเศรษฐกิจ

2.4.1 การสร้างงาน

ชุมชนบ้านเกาะน้อยทำการผลิตภัณฑ์เครื่องปั้นดินเผาเป็นอาชีพหลักและอาชีพเสริม ชาวบ้านบางคนทำงานหลายด้าน เช่น ทำการเกษตรกรรม เป็นลูกจ้างกรมศิลปากร แล้วทำเครื่องปั้นดินเผาเป็นอาชีพเสริมด้วยการรับจ้างผลิตเองบ้างทำเองบ้าง บางคนทำเป็นอาชีพหลักโดยยืนยันในการทำงานของตนว่า “...ผมไม่เลิกอาชีพนี้ ถ้าเลิก เหมือนกับการตัดนิ้วมือเลยแหละ จะไม่ยอมทิ้ง ใครจะชวนไปเหนือไปได้ตั้งกิจการใหญ่โต ไม่หอรอก ค่อย ๆ ขยับไปเรื่อย ๆ เราไม่ทอดทิ้งต่อหน้าที่...” (ริม สกลวงศ์. สัมภาษณ์ 1 มิถุนายน 2553) บางคนมุ่งมั่นทำงานจนสามารถได้ถอนหนี้สินได้ เช่น อมร สมบัติพุทธ (สัมภาษณ์. 11 มิถุนายน 2553) เล่าว่า “หลุดหนี้สินเพราะของปั้น ต้องอาศัยขยันด้วย ถ้าขี้เกียจก็ไม่ทันแล้ว...”

ในขณะเดียวกันมีบางกลุ่มละทิ้งการผลิตเครื่องปั้นดินเผาไป ด้วยสาเหตุที่แตกต่างกัน เช่น การย้ายถิ่นฐาน การต้องการมีรายได้สูงอย่างรวดเร็วแต่ไม่สามารถทำได้ โดยเปลี่ยนอาชีพเป็นผู้ขายส่งยา ขายผลไม้ เป็นต้น กลุ่มนี้จะมีจำนวนน้อย อีกทั้งยังมีกลุ่มชาวบ้านรอบนอกที่ยังไม่มีโอกาสได้ศึกษาเรียนรู้แต่มีความประสงค์เข้าร่วมผลิต เนื่องจากเมื่อเสร็จงานหลักด้านเกษตรกรรมแล้วมีเวลามาก ต้องการที่ทำงานเสริมเพื่อเพิ่มรายได้ นอกจากนี้ยังกลุ่มเยาวชนมีความต้องการผลิตเครื่องปั้นดินเผาเป็นอาชีพเพื่อจะได้ไม่ต้องไปตระเวนหางานต่างถิ่น ดังเช่น นก สมบัติพุทธ (สัมภาษณ์. 6 มิถุนายน 2553) มีแผนในการผลิตว่า “...คุยกับแม่ว่าตรงนี้อาจได้ อยากทำบ้านทำร้านค้า ๆ ให้นักท่องเที่ยว...อยากมาอยู่บ้านแล้วทำเครื่องปั้น...”

2.4.2 การมีรายได้

จากการสร้างงานดังกล่าวก่อให้เกิดรายได้ที่สามารถเลี้ยงชีพ เกื้อหนุนครอบครัว ซื่อเครื่องอำนวยความสะดวกได้ ดังที่ กล้า พูลจรัส (สัมภาษณ์. 11 พฤศจิกายน 2553) เล่าว่า “ทำเครื่องปั้นดินเผาให้และซื้รถได้ ทำไม่กี่เดือน รุนั้นขายดี เหมามาเลย บางช่วงได้หมื่นกว่า บางช่วงได้ 7,000 – 8,000 บาท...” การผลิตจะมากขึ้นในช่วงเทศกาลท่องเที่ยวและช่วงฤดูแล้งประมาณเดือนละ 1 – 2 ครั้ง ช่วงฤดูฝนจะทำงานได้น้อยลงประมาณ 3 เดือนจึงจะเผา 1 ครั้งก็มี ช่างปั้นส่วนใหญ่มีรายได้ต่อเดือนประมาณ 7,000 – 8,000 บาท ส่วนกลุ่มที่ทำเป็นอาชีพเสริมไม่ได้เผาบ่อยนักประมาณ 2 – 3 เดือน ต่อครั้ง ขายได้ประมาณ 6 – 7,000 บาท ต่อเผา ในขณะที่บางคน ทำเป็นอาชีพเสริมแต่มีผลงานมาก รายได้จึงสูงตามไปด้วยประมาณ 12,000 – 15,000 บาท ต่อเผา

2.4.3 ความมั่นคงในอาชีพ

จากกรณีช่างปั้นรายหนึ่งจะพบรายจ่ายและรายได้จากการผลิตเครื่องปั้นดินเผาต่อ 1 ครั้ง จะมีผลกำไรประมาณ 3 เท่าของต้นทุนการผลิต ใช้เวลาในการจำหน่ายได้หมดภายใน 1 – 2 เดือน หาก

เป็นช่วงเทศกาลท่องเที่ยวจะจำหน่ายได้หมดภายใน 1 เดือน และความถี่การเผาในช่วงเทศกาลท่องเที่ยว ประมาณเดือนละ 2 – 3 ครั้ง ช่วงนอกเทศกาลท่องเที่ยว ประมาณ 1 – 2 เดือน ต่อครั้ง ดังนี้

2.4.4 ความรู้สึกและทัศนคติในอาชีพเครื่องปั้นดินเผา

ชุมชนมีความรู้สึกต่อการผลิตเครื่องปั้นดินเผาว่ายังเป็นที่ต้องการของสังคม เนื่องจากเห็นความสำคัญของชุมชนที่เป็นแหล่งวัฒนธรรม มีประชาชนเข้ามาเยี่ยมชมชุมชนอยู่เสมอ และรู้สึกว่าการทำงานเครื่องปั้นดินเผาเกิดผลดีทางจิตใจ ชีวิตมีอิสระ มีรายได้เป็นของตนเอง และได้อยู่ร่วมกับครอบครัว โดยเปรียบเทียบว่าดีกว่าการทำงานเกษตรกรรมหรือการไปรับจ้างก่อสร้างเพราะไม่ต้องเสี่ยงอันตราย ไม่อยู่ใต้บังคับของผู้อื่น รายได้สูงแต่ลงทุนน้อย ไม่ต้องเดินทางทำให้มีเวลาดูแลลูกได้เต็มที่ ดังที่ชุมชนได้แสดงทัศนะว่า

“...ชาวไร่ชาวนาไม่รวย ผากชีวิตไว้กับฟ้ากับฝน อาชีพเครื่องปั้นดินเผามั่นคงกว่า ถั่วงาไม่สนแล้ว ไม่คุ้มค่ากัน ของปั้นไม่เสีย...”

(แอ๊ด ก้องเดช. สัมภาษณ์. 25 มิถุนายน 2553)

“...เครื่องปั้นดินเผายังมีโอกาส พออยู่ได้ ดีกว่าไปรับจ้างก่อสร้าง ไม่ต้องอยู่ในข้อบังคับใคร ทำเท่าไรก็เป็นของเราหมด ไม่ต้องลงทุนมาก ไม่ต้องเดินทาง มีผลคอนมิลูก เรามานะทำเพื่อลูก...”

(เกล้า พูลจรัส. สัมภาษณ์. 25 มิถุนายน 2553)

“...ตราบใดคนยังมาเที่ยวอยู่ ก็มีของปั้น เขาชอบฝีมือชาวบ้าน วันข้างหน้าก็ยังมีคนทำ คนหนุ่มไปทำงานของเขา พอหมดงาน จะกลับมาทำเอง งานมีรอเขาอยู่...งานปั้น ไม่มีตกรุ่น รดยังมีตกรุ่น...”

(ริม สกฤตวงศ์. สัมภาษณ์. 25 มิถุนายน 2553)

2.4.5 การตลาดกลุ่มเครื่องปั้นดินเผาบ้านเกาะน้อย

การซื้อขายเครื่องปั้นดินเผา ชาวบ้านจะเป็นกำหนดราคาซึ่งต่างจากการค้าขายผลผลิตทางเกษตรที่กำหนดราคาเองไม่ได้ “...เครื่องปั้นดินเผาเรากำหนดราคาได้ คนกลางไม่ต้องเลย แต่ข้าวกำหนดราคาไม่ได้ เราภูมิใจตัวเราเองมากกว่า ในร้านตามราคาส่ง ราคาขายตามแต่ผู้ซื้อ ฝรั่งเศส 100 คน ไทยก็ 50 – 60....” (แอ๊ด ก้องเดช. สัมภาษณ์. 25 มิถุนายน 2553)

วัสดุ	ระยะเวลา	ผลผลิต	ราคาขาย
1.ดินปั้น 1 ถุง	1 ครั้ง	1.พาน 2 พาน	100
2.ดินผสม 1 ถุง	6 เดือน	2.ตุ๊กตาคอมเล็ก 50 ตัว	25
3.แร่ดำ 1 กระป๋อง	1 ปี	3.ตุ๊กตาคอมใหญ่ 4 ตัว	250
4.ฟีน 1 กอใหญ่	เผา 2 ครั้ง	4.กระปุกปาดเล็ก 34 กระปุก	30
5.ค่าจ้างขี้เถ้าไม้กอ 1 ถุง	1 ครั้ง	5.กบใหญ่ 2 ตัว	60
6.ค่าจ้างปั้นแจกันนม	1 ครั้ง	6.กาหงส์เล็ก 1 ใบ	80
7.ค่าจ้างปั้นแจกันกลาง	1 ครั้ง	7.กาหงส์ใหญ่ 2 ใบ	200
8.ค่าจ้างปั้นกาหงส์	1 ครั้ง	8.ตุ๊กตาช้าง 12 ตัว	30
9.ค่าจ้างปั้นพาน	1 ครั้ง	9.แจกันนมเล็ก 120 ใบ	50
10.ค่าจ้างปั้นกระปุก	1 ครั้ง	10.แจกันกลาง 24 ใบ	150
11.ค่าจ้างทำน้ำเคลือบ	1 ครั้ง	11.กระปุกชา 11 ใบ	80
		รวม	13,910

ตาราง 8 แสดงตัวอย่างต้นทุนการผลิตและการจำหน่ายเครื่องปั้นดินเผาของชุมชนบ้านเกาะน้อย

3. ภูมิปัญญาของชุมชนด้านศิลปกรรมท้องถิ่น

3.1 กระบวนการเรียนรู้ด้านภูมิปัญญา

3.1.1 ด้านประวัติศาสตร์

จากการศึกษาในปัจจุบันพบว่า แหล่งผลิตเครื่องปั้นของอาณาจักรสุโขทัย นอกเหนือไปจากที่กล่าวแล้ว ยังมีที่บ้านปะขาวหาย อำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก ที่ใกล้กับปากลำน้ำตรอน อำเภอ ตรอน จังหวัดอุดรดิตถ์ อีกด้วย แหล่งเมืองสุโขทัย แหล่งผลิตเครื่องปั้นอยู่เรียงรายตามลำน้ำแม่โจน ใกล้กับวัดพระพายหลวง เมืองสุโขทัย ได้พบเตาเผากว่า 40 เตา ซึ่งเรียกทั่วไปโดยรวมว่า เตาแม่โจน เครื่องปั้นจากแหล่งนี้ส่วนใหญ่เป็นเครื่องเคลือบผลิตจากเนื้อดินหยาบ คุณภาพต่ำ การขึ้นรูปภาชนะใช้แป้น หมุน ตัวเครื่องปั้น เมื่อนำไปเผาเนื้อออกสีเทาหรือเทาดำ ผิวค่อนข้างพรุน จึงต้องทาน้ำดินสีขาวรองพื้น ก่อนนำไปเขียนลายและเคลือบ รูปร่างของภาชนะจากแหล่งนี้มักเป็นถ้วย ชาม จาน ครก ลูกตุ้ม ถังแห กุณโท เป็นต้น ลวดลายที่ใช้เขียนตกแต่งภาชนะประเภทจานและชาม มักเป็นรูปปลา รูปปลาคู่หันหัวไปในทางเดียวกัน รูปปลาคู่แบบว่ายน้ำตามกัน ลายดอกไม้ ลายใบไม้ และลายจักร ที่เมืองโบราณศรีสัชนาลัยได้พบแหล่งผลิตเครื่องปั้นเคลือบ 2 แห่ง คือ ที่บ้านป่ายาง และที่บ้านเกาะน้อย ทั้ง 2 แห่งนี้มีเตาเผารวมกันกว่า 140 เตา นับเป็นแหล่งผลิตที่ใหญ่ที่สุดของอาณาจักรสุโขทัย

ระยะเวลาในการผลิตของเครื่องสังคโลกน่าจะเริ่มขึ้นตอนต้นพุทธศตวรรษที่ 19 และมีการปรับปรุงอยู่ตลอดเวลา ตอนปลายพุทธศตวรรษที่ 19 เกิดวิกฤตการณ์ในประเทศจีนทำให้การผลิตเครื่องเคลือบของจีนผลิตน้อยลงมากจนไม่อาจสนองความต้องการในตลาดต่างประเทศได้ ทำให้เครื่องปั้นเคลือบจากอาณาจักรสุโขทัยเข้าไปแทนที่ จึงได้มีการพัฒนาคุณภาพการตกแต่ง ลวดลาย รูปแบบ เพื่อความเหมาะสมในการจำหน่าย และน่าจะมีการสั่งเครื่องปั้น โดยกำหนดรูปแบบจากภายนอกด้วย เช่น ถ้วยดื่มชา เป็นต้น เครื่องปั้นเคลือบของสุโขทัยจึงพบทั่วไปในดินแดนใกล้เคียง เช่น เกาะชวา เกาะสุมาตรา เกาะบอร์เนียว เกาะเซบู เกาะมินดาเนาในคาบสมุทรเกาหลี และญี่ปุ่น

เมื่อวิกฤตการณ์ในจีนสิ้นสุดลง จีนเริ่มผลิตเครื่องเคลือบออกมายังตลาดต่างประเทศตามปกติ เครื่องปั้นเคลือบสุโขทัยยังผลิตต่อมา นักประวัติศาสตร์สันนิษฐานว่า การผลิตน่าจะยังคงมีอยู่จนกระทั่งถึง พ.ศ. ๒๑๒๗ เมื่อสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ขณะดำรงตำแหน่งเป็นพระมหาอุปราชยกทัพไปตีเมืองสวรรคโลก แล้วโปรดให้กวาดต้อนประชากรทั้งหมดมาไว้เมืองพิษณุโลก ทำให้การผลิตสิ้นสุดลง

3.1.2 ด้านภูมิปัญญา

การทำเครื่องปั้นดินเผาในชุมชนยังมีการทำน้ำเคลือบที่เป็นกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ ชาวบ้านต้องการสูตรน้ำเคลือบตามแบบโบราณที่ยังไม่มีการค้นพบ และต้องการสูตรน้ำเคลือบสีใหม่ จึงมักแสวงหาแหล่งดินตามที่ต่าง ๆ เพื่อนำกลับมาทำน้ำเคลือบ ประกอบกับชุมชนเกิดพฤติกรรมเก็บสูตรน้ำเคลือบที่ตนค้นพบได้เป็นความลับในกลุ่มเครือญาติ จึงเป็นการเร่งให้เกิดพฤติกรรมแสวงหาสูตรน้ำเคลือบด้วยตนเอง และถือว่าการค้นพบหาสูตรน้ำเคลือบเป็นสิ่งทำลายความสามารถ เป็นความสนุก เป็นประเด็นในการสนทนาของชุมชนว่าใครพบเห็นดินอะไร ที่ไหน ทดลองแล้วเป็นอย่างไร ดังข้อมูลการสนทนากลุ่มว่า

“...เขาไม่บอกความจริงหรอก...เขาถามเรายังไม่บอกเลย...เลยทำ ด้วยตนเอง...”

“...ก็ตัวใครตัวมัน หว่าเห็นแก่ตัวก็ได้ มองว่าให้ทุกคนมีความพยายามก็ได้ ถ้าเราจะเอาของเขาทั้งหมด ก็จะทำให้ขี้เกียจ เราก็สังเกตเอา ดูเนื้อดินว่ามีแร่อะไร...”

(สนทนากลุ่ม, 28 มิถุนายน 2553)

ชาวบ้านเล่าให้ฟังว่า ตนรักงานเครื่องปั้นดินเผาเพราะเป็นงานวิจัยที่ไม่มีที่สิ้นสุด และสนุกกับการค้นพบสิ่งแปลกใหม่

“...เรียนรู้ด้วยตนเอง เหมือนการทำวิจัย เราจะทำให้เหมือนเขา เราก็สังเกต

เอามาทำ ทำแล้วทำอีก จนกว่าจะพอใจ...บ้านอื่นเขาไม่สังเกตดิน เขาหาว่า

เราเป็นผีบ้า เราไปบ้านอื่นจะจับดินมาดูแล้วว่าจะ เอาไปทำน้ำยาสีนั้นสีนี้...
 เจอดินก็ดูว่าบ้านของได้มัย ทำน้ำยาได้มัย ไปไหนก็ต้องดู....”

(สนทนากลุ่ม, 28 มิถุนายน 2553)

นอกจากการคิดค้นสูตรน้ำเคลือบแล้ว ชุมชนยังมีวิธีการผลิตที่เกี่ยวข้องกับความงามทางศิลปะ ซึ่งชุมชนจะเลียนแบบของเก่าเพื่อตอบสนองความพึงพอใจของตนเอง และประยุกต์แบบใหม่เพื่อให้เป็นตัวเลือกในการจำหน่ายมากขึ้น ชาวบ้านจะมีความสุขในการตกแต่งส่วนประกอบ และการแสวงหาวัสดุหลายเพื่อนำมาเป็นต้นแบบในการวาด ดังที่ชาวบ้านเล่าว่า

“...ดูของเก่า เจอเศษนิคหน้อยก็ดู นึกไม่ออกก็เข้าศูนย์ฯ ไปที่อื่นก็ดูของใหม่
 จำลายเอาจำไม่ได้ก็เอาหนังสือปากกาไป .... ลายไม้ ลายโต๊ะ ลายตู้ เจออะไรก็
 สังเกตเอามานกบินมาก็ัดแปลงเป็นนกบิน ใก่นอนตากปีกอยู่ก็ปั้น ดอกไม้
 นี่เราก้เอาไปทำได้ไม่เอาของเก่าทั้งดั้น ต้องประยุกต์....”

(สนทนากลุ่ม, 28 มิถุนายน 2553)

3.2 กระบวนการเรียนรู้ด้านพฤติกรรมทางศิลปกรรม

3.2.1 พฤติกรรมการเรียนรู้

การที่ชาวบ้านแบ่งงานกันทำในครอบครัว โดยฝ่ายชายเป็นผู้ปั้นภาชนะที่บ้าน ฝ่ายหญิงเป็นผู้ปั้นส่วนประกอบที่ร้านจำหน่าย และจะนำมาต่อรวมกันในตอนเย็น ก่อให้เกิดการแข่งขันกันทำงานกันไปในตัว เพราะแต่ละฝ่ายจะเฝ้าระวังปริมาณของตนให้มีความเท่าเทียมกัน จนเกิดการทำงานต่อเนื่องตลอดเวลา อีกทั้งชุมชนยังมีการจัดเตรียมวัตถุดิบและอุปกรณ์ ไว้เป็นจำนวนมาก เพื่อให้เพียงพอต่อการทำเครื่องปั้นดินเผาได้ตลอดทั้งปี ก่อให้เกิดความร่วมมือในการผลิต ซึ่งกลายเป็นสิ่งกระตุ้นการทำงานได้เป็นอย่างดี ชาวบ้านคนหนึ่งให้เหตุผลในการสร้างเตาเผาของตนเองว่า จะได้เป็นการบังคับตนเองให้ทำงาน ลงทุนไปแล้วก็ต้องทำงาน ไม่ทิ้งไปไหน “...สร้างเตามาก็กันตัวเองจะไปกรุงเทพ ให้บังคับเราทำงาน เเผาของอยู่บ้าน จะได้ไม่ต้องไปไหน...” (ริม สกุลงค์ .สัมภาษณ์ .2 กรกฎาคม 2553)

ในบางครั้งชุมชนรับงานจากผู้ค้าเครื่องปั้นให้ผลิตจำนวนมากในเวลาจำกัด ช่างปั้นไม่สามารถทำงานได้ทันเวลา จะมีการแบ่งงานให้ผู้อื่น ทำ บางคนไม่ถนัดการขึ้นรูปทรงด้วยแป้นหมุนหรือประสบปัญหาการทำงานก็จะแลกเปลี่ยนความรู้ซึ่งกันและกันจนเกิดกลุ่มสังคมช่างปั้นขึ้น ดังที่ชาวบ้านเล่าว่า “...เรารู้ เขารู้ แล้วยก็มาแบ่งความรู้กันบ้าง รู้คนเดียวไม่ได้ ถ้าทำงานคนเดียว ล้มรวมหมู่ดีกว่า อยู่คนเดียวเราตาย...” (กล้า พูลจรัส .สัมภาษณ์ .2 กรกฎาคม 2553) การรวมกลุ่มนี้เพื่อผลประโยชน์ร่วมกันในการดำรงอยู่ของตนและชุมชน การเกิดกลุ่มทางสังคมนี้สอดคล้องกับ

นักวิชาการว่าชุมชนที่มีวัฒนธรรมศิลปกรรม จะเกิดการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ มีปฏิสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมทางศิลปกรรม (ริม สกุลวงศ์ .สัมภาษณ์.2 กรกฎาคม 2553) เกิดองค์การการเรียนรู้ เป็นปัญญาของชุมชน (Intellectual community) พัฒนาเป็นศูนย์พัฒนาอาชีพ พิพิธภัณฑ์ชุมชน การเชื่อมโยงยุคสมัย สังคมเป็นปึกแผ่น เกิดสำนึกความเป็นไทย เห็นคุณค่าการอยู่ร่วมกัน ไม่ต่างคน ต่างอยู่

นอกจากนี้ด้านแนวโน้มการผลิตเครื่องปั้นดินเผา ชุมชนยังได้แนวคิดต่อการผลิตเครื่องปั้นดินเผาว่า ต้องการให้มีผู้ผลิตมากขึ้น “...อยากให้มีคนทำมากขึ้น มีทุกบ้านให้ใหญ่โตไปเลย ถ้ามีน้อยเขาไม่ยอมมา...ออกจากนี้ไปเยี่ยมเดาโน้น ไม่แวะตอนไปก็แวะตอนกลับ...” (ริม สกุลวงศ์ .สัมภาษณ์.2 กรกฎาคม 2553) และผลิตตามแบบอย่างดั้งเดิม ให้มีความสวยงามตามแบบโบราณ เพื่อให้เป็นเอกลักษณ์ชุมชน อีกทั้งกลุ่มสังคมภายนอกยังมีแนวคิดด้านการพัฒนาการผลิตว่า ควรมีการผลิตเป็น 2 แนวทางควบคู่กันคือ การเลียนแบบของเก่า เป็นการสืบสานภูมิปัญญาชุมชน แต่จะจำกัดความคิดสร้างสรรค์ของช่างปั้น และการปั้นยุคปัจจุบันควรให้ช่างปั้นสร้างสรรค์งานอย่างเสรี เป็นตัวแทนความคิดในยุคสมัยปัจจุบัน

3.2.2 เนื้อหาการเรียนรู้

ชุมชนมีพฤติกรรมการเรียนรู้ คือเรียนรู้การผลิตเครื่องปั้นดินเผาที่ต่อเนื่องตลอดเวลา และทำงานได้ด้วยตนเองตลอดกระบวนการผลิตจนสำเร็จลุล่วง การทำงานต่อเนื่องมาจากเงื่อนไขด้านคุณสมบัติของดินที่แห้งไว ช่างปั้นจะต้องรีบเร่งทำงาน เช่น การต่อส่วนประกอบต่าง ๆ ต้องต่อในขณะที่ดินมีความชื้นพอดี ไม่แข็งตัวจนเกินไป จากการสังเกตพบว่าชาวบ้านที่มีภารกิจอื่นทำควบคู่กับการทำเครื่องปั้นดินเผาจะมีความกระวนกระวายใจ รีบกลับมาทำงานต่อโดยให้เหตุผลว่าดินจะแห้ง ประกอบกับการผลิตเครื่องปั้นดินเผามีขั้นตอนการผลิตหลายขั้นตอน เมื่อเสร็จขั้นตอนที่ 1 จำเป็นต้องทำขั้นตอนที่ 2 - 3 จนกว่าจะแล้วเสร็จ ชาวบ้านจึงทำงานโดยมีแผนการทำงานล่วงหน้าในแต่ละวัน ไม่สามารถทอดทิ้งงานได้ ซึ่งหากทิ้งงานไปจะก่อให้เกิดผลเสียทั้งหมด อีกทั้งการเผาแต่ละครั้ง จะต้องมีจำนวนเครื่องปั้นดินเผาที่มีปริมาณมากพอสำหรับการเผา 1 ครั้ง ประมาณ 100 – 180 ชิ้น ทำให้ช่างปั้นมักจะพูดทักทายกันเสมอว่าวันนี้ปั้นพอเตาหรือยัง

3.3 กระบวนการเรียนรู้ด้านพฤติกรรมทางสังคม

3.3.1 กลุ่มสังคมภายนอก

ชุมชนบ้านเกาะน้อยเป็นชุมชนวัฒนธรรมที่มีศูนย์ศึกษาเครื่องปั้นดินเผาสังคโลก มีอาณาเขตติดต่ออุทยานประวัติศาสตร์ที่ได้รับการประกาศให้เป็นมรดกโลก จากคณะกรรมการมรดกโลก (The World Heritage Committee) องค์การยูเนสโก (UNESCO) ดังนั้นวิถีชีวิตภายในชุมชนนอกจากจะประกอบอาชีพเกษตรกรรมแล้ว ยังมีอาชีพเสริมด้านการผลิตเครื่องปั้นดินเผา สังคโลก ทำ

ให้สังคมภายนอกเข้ามาในชุมชนมากมาย กลุ่มที่มีบทบาทโดยตรงในฐานะหน่วยงานของรัฐ ได้แก่ กรมการพัฒนาชุมชน มุ่งพัฒนาด้านงานอาชีพทั่วไป ขึ้นอยู่กับนโยบายของผู้บังคับบัญชา เช่น พัฒนาการเกษตร จัดสรรงบประมาณอาชีพเครื่องปั้นดินเผา จำนวน 20,000 บาทต่อปี พัฒนากลุ่มแม่บ้าน และพัฒนาสาธารณูปโภค เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีพาณิชย์จังหวัด ที่มุ่งส่งเสริมการตลาดให้แก่กลุ่มอาชีพต่าง ๆ ในชุมชน เช่น การจัดแสดงสินค้าพื้นเมืองโดยการนำผลิตภัณฑ์เครื่อง สักโลกออกแสดงให้แก่ผู้ส่งออกเพื่อเป็นแนวทางในการดำเนินการค้าต่อไป อีกทั้งกรมศิลปากรที่มุ่งให้การอนุรักษ์และให้การศึกษาและข้อมูลด้านโบราณสถาน โบราณวัตถุ โดยไม่เกี่ยวข้องกับการศึกษาวิถีชีวิตชุมชน และหน่วยงานด้านการปกครอง อาทิ นายอำเภอ ผู้ว่าราชการจังหวัด มักเกี่ยวข้องกับชุมชนในเรื่องการส่งเสริม สนับสนุน และเผยแพร่เอกลักษณ์ของชุมชนในด้านการผลิตเครื่องปั้นดินเผา โดยการจัดแสดงนิทรรศการ การสาธิตการทำเครื่องปั้นดินเผา รวมถึงหน่วยงานด้านการศึกษา เช่น โรงเรียนทั้งด้านในและนอกเขตชุมชนให้ความสนใจต่อเครื่องปั้นดินเผาในระดับที่แตกต่างกัน บางโรงเรียนจัดเป็นศูนย์วัฒนธรรมพื้นบ้าน บางโรงเรียนเปิดสอนและผลิตเครื่องปั้นดินเผาครบวงจรในระดับมัธยมศึกษา โดยเชิญชาวบ้านในชุมชนเป็นวิทยากรพิเศษ

นอกจากนี้ยังมีหน่วยงานของรัฐและเอกชนที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมและการศึกษาให้ความสนใจในการจัดกิจกรรมร่วมกับชุมชน อาทิ สำนักงานวัฒนธรรมแห่งชาตินำเยาวชนนานาชาติเข้าร่วมการผลิตเครื่องปั้นดินเผาพร้อมกับชาวบ้าน บริษัท ปูนซีเมนต์ไทย จำกัด นำพนักงานมาศึกษาการปั้นแบบปั้นหมุน เป็นต้น ตลอดจนหน่วยงานด้านการท่องเที่ยวที่เปิดศูนย์บริการด้านการท่องเที่ยวประจำจังหวัด ทำหน้าที่ประชาสัมพันธ์เผยแพร่ข้อมูลศูนย์ศึกษาและชุมชนอย่างต่อเนื่อง

กลุ่มสังคมภายนอกที่ไม่ได้สังกัดของรัฐแต่มีส่วนเข้ามาทัศนศึกษาในชุมชนเสมอคือ นักเรียนนักศึกษาที่เข้ามาศึกษาเสริมประสบการณ์เกี่ยวกับเครื่องปั้นดินเผา โดยเข้าเยี่ยมชมศูนย์ศึกษาและอนุรักษ์เตาสักโลก และบางครั้งอยู่ร่วมกับช่างปั้นในชุมชนเพื่อศึกษากระบวนการผลิตด้วยกลุ่มที่เข้ามาเป็นประจำทุกวันคือนักท่องเที่ยว ประกอบด้วยนักท่องเที่ยวชาวไทย ซึ่งสนใจประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมไทย มักซื้อเครื่องปั้นดินเผาเป็นของที่ระลึก และนักท่องเที่ยวชาวต่างชาติ โดยเฉพาะนักท่องเที่ยวชาวญี่ปุ่นที่มีวัฒนธรรมด้านเครื่องปั้นดินเผาที่เก่าแก่ที่สุดในโลก จึงสนใจความรู้เครื่องปั้นดินเผาเป็นพิเศษ และประเทศออสเตรเลียที่เชื่อว่ามีความสัมพันธ์ทางการค้าเครื่องปั้นดินเผากับไทยในอดีต นอกจากนี้กลุ่มสื่อมวลชน ซึ่งประกอบด้วยสถานีโทรทัศน์ที่มีรายการด้านวัฒนธรรมไทยเข้ามาถ่ายทำการผลิตเครื่องปั้นดินเผา เช่น รายการรอยไทย อยู่อย่างไทย พุ่งแสงตะวัน และนักเขียนสารคดี ศิลปวัฒนธรรม และการท่องเที่ยว ต่างเข้ามาในชุมชนเพื่อบันทึกความรู้และนำไปถ่ายทอดต่อแก่มวลชน การเข้ามาของสื่อมวลชนก่อให้เกิดความตื่นตัวในชุมชนอย่างยิ่ง

กลุ่มสังคมภายนอกที่มีบทบาทต่อวิถีการผลิตอีกกลุ่มหนึ่ง คือกลุ่มผู้ค้าเครื่องปั้นดินเผาซึ่งประกอบด้วยผู้ค้าภายในประเทศที่มาจากนอกชุมชน เช่น จังหวัดสุโขทัย เชียงใหม่ พิชณุโลก กรุงเทพมหานคร มักจะมาสั่งทำเครื่องปั้นดินเผาเป็นจำนวนมากเพื่อนำไปส่งต่อแก่ค้าปลีกในสถานที่ท่องเที่ยวเขตภาคเหนือ และตลาดสวนจตุจักร กรุงเทพมหานคร การสั่งมักจะสั่งกับชาวบ้านที่ตนพอใจฝีมือเพียงคนเดียว จำนวน 200 -500 ชิ้น หลังจากนั้นชาวบ้านจะแบ่งงานให้สมาชิกในกลุ่มทำ โดยควบคุมคุณภาพให้มีความใกล้เคียงกัน รูปแบบสินค้าที่นิยมสั่งได้แก่แจกันมังกร แจกันเชิงเทียน แจกันลายอุ โคมไฟ ดาบ สิ่ง ตุ๊กตา เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีหน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชนที่ก่อสร้างอาคารนิยมสั่งทำโคมไฟ และเครื่องประดับอาคาร ชาวบ้านเรียกการจ้างนี้ว่า ออเดอร์ ซึ่งสร้างรายได้สูง แต่การทำงานออเดอร์ชาวบ้านไม่ประณีตนัก เนื่องจากต้องแข่งกับเวลา จึงไม่ค่อยมีความสุขในการทำงานเหมือนการทำปกติซึ่งจะประณีตและมีความสุขในการทำมากกว่า และบางครั้งเร่งผลิตจนเผาแตกเป็นจำนวนมาก ต้องเสียเวลาในการซ่อมแซม จนเกิดความเครียดในการทำงาน ในส่วนของผู้ค้าในต่างประเทศ จะติดต่อการค้าผ่านผู้ค้าคนกลางในประเทศ ยังไม่มีการทำการค้าโดยตรงกับชุมชน

3.3.2 กลุ่มสังคมภายใน

พฤติกรรมของกลุ่มสังคมในชุมชนบ้านเกาะน้อย พิจารณาจากกลุ่มที่ไม่ได้ผลิตเครื่องปั้นดินเผาโดยตรง แต่มีส่วนร่วมในการผลิตในรูปแบบต่าง ๆ คือ กลุ่มรับจ้างผลิต เช่น รับจ้างตัดพื้น เตรียมดินปั้น เตรียมน้ำเคลือบ และช่วยเผา เป็นต้น กลุ่มนี้เป็นผู้ใหญ่ที่รับจ้างทั่วไปส่วนหนึ่งอีกส่วนหนึ่งเป็นวัยรุ่นที่ยังไม่งานทำแน่นอน กลุ่มที่สองเป็นกลุ่มนักค้าของเก่าที่รับซื้อเครื่องปั้นดินเผาเก่าชำรุดมาตกแต่งให้สมบูรณ์ โดยการจ้างชาวบ้านปั้นส่วนที่ชำรุดแล้วนำไปทำสี บางครั้งจำทำเองทั้งหมด แล้วนำไปจำหน่ายในราคาสูง อีกกลุ่มหนึ่งคือกลุ่มที่ไม่มีส่วนร่วมในการผลิต ได้แก่กลุ่มเกษตรกร ค้าขาย รับจ้างทั่วไป ที่ไม่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการผลิตเครื่องปั้นดินเผาเลย เป็นกลุ่มใหญ่ที่สุดในชุมชน มีวิถีชีวิตเช่นเดียวกับประชาชนทั่วไปในชนบท และอีกกลุ่มหนึ่งได้แก่ชาวบ้านกลุ่มริมฝั่งแม่น้ำด้านตะวันออก และอีกหมู่บ้านหนึ่งซึ่งยังมีหลักฐานทางประวัติศาสตร์ด้านเครื่องปั้นดินเผาปรากฏอยู่บ้าง แต่ไม่มีการทำเครื่องปั้นดินเผา เนื่องจากระยะทางที่ห่างไกลจากจุดท่องเที่ยว การขาดผู้นำเริ่มต้น การมีทัศนคติที่ยังนิยมความงามเครื่องปั้นดินเผาที่เป็นของแท้ เป็นต้น กลุ่มนี้บางคนมีความประสงค์ที่จะทำเครื่องปั้นดินเผา แต่ขาดความรู้และผู้ที่จะมาเริ่มก่อตั้ง

3.3.3 กลุ่มผู้ผลิต

กลุ่มเครื่องปั้นดินเผาในชุมชนบ้านเกาะน้อย ไม่ได้เกิดต่อเนื่องจากอดีต จากประวัติศาสตร์ไทยกล่าวว่า “...ในสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช (พ.ศ.2127) เจ้าเมืองศรีสัชนาลัย แข็งเมือง พระนเรศวรมหาราชทรงทัพหักเอาเมืองได้ แล้วอพยพผู้คนไปเมืองพิษณุโลก ปล่อยให้เมืองนี้ร้าง...” (ศูนย์ศึกษาและอนุรักษ์เตาเผาสังคโลก 2 กรกฎาคม 2553) สืบต่อมาชุมชนได้รับการบูรณะเป็น

ระยะ ชาวบ้านบริเวณใกล้เคียงเริ่มอพยพเข้ามาในท้องถิ่นเพื่อจับจองที่ดินทำกิน จนกระทั่ง พ.ศ. 2523 เกิดโครงการโบราณคดีเครื่องถ้วยไทย ทำการขุดค้นเครื่องปั้นดินเผาพร้อมกับชาวต่างประเทศ และเกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมการผลิตเครื่องปั้นดินเผาเพื่อจำหน่าย เป็นการผลิตเพื่อการเลียนแบบเครื่องปั้นดินเผา โดยความร่วมมือของนักสำรวจชาวต่างประเทศร่วมมือกับกรมศิลปากร ถ่ายทอดความรู้ และกรมการพัฒนาชุมชนจัดวิทยากรมาเสริมความรู้ ชุมชนจึงรวมตัวตั้งเป็นกลุ่มเครื่องปั้นดินเผาตั้งแต่ พ.ศ. 2527 ผลิตเพื่อการเลียนแบบเครื่องสังคโลกและจำหน่ายตั้งแต่นั้นมา

การก่อตั้งกลุ่มครั้งแรกมีเพียงกลุ่มเดียว คือกลุ่มผู้สนใจซึ่งมีสมาชิกเริ่มต้นเพียง 3 คน หลังจากนั้นจึงเกิดการเรียนรู้ในกลุ่มเครือญาติและถ่ายทอดความรู้สู่ครอบครัวอื่นจนมีสมาชิกมากขึ้น สามารถตั้งร้านจำหน่ายเครื่องปั้นดินเผาในชุมชนได้สำเร็จ การผลิตเครื่องปั้นดินเผาในครั้งนั้นผลิตเป็นอาชีพรอง ชาวบ้านยังคงทำการเกษตรกรรมเป็นอาชีพหลัก เนื่องจากมีที่ดินเป็นของตนเองจำนวนมาก การดำเนินงานในรูปแบบดังกล่าวสืบเนื่องมาจน พ.ศ. 2530 ความขัดแย้งเริ่มก่อตัวขึ้น จากการจำหน่ายสินค้าที่นำมาขายร่วมกันแล้วเกิดการตัดราคากันขึ้นเพื่อให้สินค้าของตนขายได้ สมาชิกส่วนหนึ่งที่เข้าร่วมในภายหลังจึงไม่พอใจแยกตัวออกมาตั้งกลุ่มใหม่

สมาชิกกลุ่มที่สองนี้เป็นกลุ่มที่ผลิตเครื่องปั้นดินเผาเป็นอาชีพหลัก ทำนาทำไร่เพียงเล็กน้อยเพื่อบริโภคในครัวเรือนเท่านั้นเนื่องจากมีที่ดินน้อย เป็นกลุ่มที่ถือว่าเป็นคนรุ่นหนุ่มสาวและในวัยแรงงานชุมชน ที่สร้างครอบครัวจากน้ำพักน้ำแรงของตนเอง สมาชิกส่วนใหญ่เป็นผู้อยู่อาศัยในชุมชนตั้งแต่เกิดหรือเป็นเครือญาติกันเช่นเดียวกับกลุ่มแรก มีสมาชิกที่อพยพมาจากถิ่นอื่นบ้างเพียงเล็กน้อย สมาชิกกลุ่มที่สองศึกษาเรียนรู้และทำเครื่องปั้นดินเผาจากการสังเกตและร่วมงานกับกลุ่มแรกในภายหลัง เนื่องจากในช่วงแรกมิได้เรียนรู้กับคณะสำรวจ เพราะบางคนไปทำงานต่างประเทศหรือทำอาชีพอื่น เมื่อแยกกลุ่มแล้วจึงเลือกหัวหน้ากลุ่มกลุ่มใหม่เป็นที่มีฐานะในชุมชน สร้างร้านจำหน่ายใหม่ของกลุ่มตน ร่างระเบียบกฎเกณฑ์ในการจำหน่ายเพื่อไม่ให้เกิดปัญหาซื้อขาย แต่บางคนแยกไปเปิดร้านค้าแห่งใหม่เช่นกัน ใกล้ศูนย์ศึกษาและอนุรักษ์เตาเผาสังคโลก ส่วนร้านค้าเดิมหลังแรกถูกรื้อถอนออกไป เนื่องจากห่างไกลจากแหล่งท่องเที่ยวและมีสภาพทรุดโทรมแล้ว

กลุ่มเครื่องปั้นดินเผาในชุมชนจึงประกอบด้วยสองกลุ่มใหญ่ และกลุ่มอิสระที่ทำงานส่วนตัว ทุกกลุ่มดำเนินการผลิตเครื่องปั้นดินเผาไปในแนวทางเดียวกัน มีกฎระเบียบภายในกลุ่มตนที่มีลักษณะคล้ายกัน สมาชิกในกลุ่มบางคนมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกลุ่ม เช่น การแบ่งงาน การจ้างงาน การปรึกษาพูดคุยเกี่ยวกับเครื่องปั้นดินเผา การร่วมกิจกรรมชุมชน การมีปฏิสัมพันธ์ในชีวิตประจำวันร่วมกัน บางคนสมรสข้ามกลุ่ม ทั้งสองกลุ่มจึงยังมีการประสานงานและช่วยเหลือข้ามกลุ่มกันเป็นอย่างดี ยกเว้นเรื่องการค้าเท่านั้น แต่บางคนไม่มีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกลุ่ม ทั้งในเรื่องเครื่องปั้นดินเผา กิจกรรมชุมชน และชีวิตประจำวัน เพราะปัญหาส่วนตัวแต่ไม่ได้ขัดแย้งกันอย่างเด่นชัด สมาชิกทั้ง

สามกลุ่มจะรวมตัวกันเป็นกลุ่มเดียวโดยมีประธานที่เป็นสมาชิกในกลุ่มแรก เพื่อติดต่อประสานงานกับหน่วยงานของรัฐ เช่น การประชุมการจัดสรรงบประมาณเพื่อพัฒนากลุ่มเครื่องปั้นดินเผา สมาชิกของกลุ่มที่สองเล่าว่า “...ตั้งกลุ่มเพื่อให้หลวงเขารู้ว่าเรามีกลุ่มจริง จะของบประมาณได้ แล้วเรานำงบประมาณจัดการกันเอง...” (กล้า พูลจรัส สัมภาษณ์.2 กรกฎาคม 2553)

ต่อมาราว พ.ศ. 2551 เกิดความขัดแย้งระยะที่สอง สมาชิกกลุ่มที่สองเริ่มไม่พอใจกับการบริหารงานของประธานกลุ่มในเรื่องความไม่ชัดเจนในการบริหารงบประมาณที่ได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานของรัฐ กล่าวคือ งบประมาณดังกล่าวเป็นงบพัฒนากลุ่มเครื่องปั้นดินเผาในรูปแบบของเงินกองทุนให้สมาชิกกลุ่มกู้เพื่อไปทำเครื่องปั้นดินเผา แต่ผู้รับผิดชอบไม่ค่อยมีการชี้แจงรายละเอียดให้สมาชิกได้ทราบถึงรายรับรายจ่าย ส่งผลให้สมาชิกกลุ่มเกิดความสงสัย ชาวบ้านเล่าว่า “...เงินอยู่กับเขาบัญชีอยู่กับเรา ใครกู้ทำอะไร อยากให้มาชี้แจงประชุมกัน...” (กล้า พูลจรัส สัมภาษณ์.2 กรกฎาคม 2553) ความไม่เข้าใจสะสมจนเกิดแนวคิดในการแยกกลุ่มใหม่โดยรวบรวมผู้ที่สนใจรวมกลุ่มกลุ่มแม่บ้านที่ประสงค์จะทำเครื่องปั้นดินเผาตั้งเป็นกลุ่มใหม่ขึ้น และฝึกหัดทำเครื่องปั้นดินเผาด้วยการแบ่งงานให้ทำ โดยมีเงื่อนไขว่าจะต้องร่วมเป็นสมาชิกและปฏิบัติตามระเบียบกลุ่ม เมื่อจัดตั้งกลุ่มได้แล้วจึงจะเสนอรายชื่อต่อพัฒนากรเพื่อขอรับงบประมาณสนับสนุนต่อไป

การเกิดกลุ่มสังคมผู้ผลิตเครื่องปั้นดินเผาในชุมชนบ้านเกาะน้อย สอดคล้องกับแนวคิดของนักวิชาการ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (สัมภาษณ์, 8 กรกฎาคม 2553) ที่กล่าวว่า การรวมตัวกันเป็นกลุ่มผู้ผลิต จะก่อประโยชน์ต่อชุมชนมาก เป็นการสร้างเสถียรภาพควบคู่กับระบบทุน แต่การรวมตัวกันของชุมชนก่อประโยชน์และความขัดแย้งในขณะเดียวกัน ในด้านบวกการรวมตัวกันก่อให้เกิดเรียนรู้ร่วมกัน และมีพลังในการทำงาน ในด้านลบจะเกิดการระแวงกันในเรื่องผลประโยชน์ จนเกิดการแยกกลุ่มใหม่ขึ้น เพื่อแก้ไขความขัดแย้งดังกล่าว

3.3.4 กลุ่มเครือข่ายทางสังคม

กลุ่มผู้ผลิตเครื่องปั้นดินเผาในชุมชนบ้านเกาะน้อยมี 3 กลุ่ม คือกลุ่มที่ผลิตเป็นอาชีพรองได้แก่กลุ่มย่อยที่ 1 ซึ่งเป็นชาวบ้านดั้งเดิมที่ก่อตั้งกลุ่มครั้งแรกทำเครื่องปั้นดินเผาในเวลาว่างในการทำเกษตรกรรมหรืองานประจำของตน และทำด้วยตนเองบางส่วนและจ้างผลิตในบางส่วน การผลิตจะทำทีละน้อยแล้วรวบรวมให้ได้มากพอเตาจึงจะเผาครั้งหนึ่ง กลุ่มนี้ไม่ต้องบจ้างปั้นเนื่องจากไม่มีเวลาทำได้ตามกำหนด ส่วนกลุ่มย่อยที่ 2 เป็นชาวบ้านที่มีที่นาจำนวนน้อย จึงยึดการทำเครื่องปั้นดินเผาเป็นอาชีพหลัก รูปแบบการทำงานจะทำด้วยตนเองตลอดขั้นตอนผลิตและยังรับจ้างผลิตด้วย และกลุ่มอิสระ ได้แก่ กลุ่มที่ยึดเป็นอาชีพหลัก แต่ไม่มีเครือข่ายการทำงานภายในกลุ่มเหมือนกลุ่มที่ 1 และกลุ่มที่ 2

ในระดับครอบครัวแต่ละกลุ่มมีการทำงานแตกต่างกันเล็กน้อย กล่าวคือ ช่างปั้นในกลุ่มย่อยที่ 1 ไม่มีความถนัดในการทำเป็นหมุน แต่ถนัดในการปั้นตุ๊กตาต่าง ๆ สมาชิกในครอบครัวจึงช่วยกันปั้นตามรูปแบบที่ตนถนัด ไม่มีการแบ่งหน้าที่กันชัดเจน เมื่อต้องทำงานประเภทที่ต้องใช้เป็นหมุนจะจ้างช่างปั้นอิสระหรือช่างปั้นที่เป็นสมาชิกกลุ่มสองให้ช่วยปั้นในราคาประมาณลูกละ 5 – 10 บาท แล้วนำมาติดกับส่วนประกอบ ชุบน้ำยาเคลือบแล้วเผาเอง เวลาไปขายของหน้าร้านจะผลัดเปลี่ยนกันไปขายตามเวลาว่างของแต่ละคน ในขณะที่กลุ่มย่อยที่ 2 มีการแบ่งงานกันทำในครอบครัวอย่างชัดเจน ฝ่ายชายจะเป็นผู้ปั้นแจกันด้วยเป็นหมุนอยู่ที่บ้าน ในขณะที่ฝ่ายหญิงจะเป็นผู้ปั้นส่วนประกอบต่าง ๆ เช่น อก ช้าง กรวยเชิงเทียน อยู่ที่ร้านในตอนกลางวัน แล้วนำมาประกอบรวมกันในตอนเย็น ซึ่งฝ่ายชายเป็นผู้สอนให้ฝ่ายหญิงปั้นและติดอุปกรณ์ติดแจกัน ส่วนฝ่ายหญิงที่ทำหน้าที่ขายของอยู่ที่ร้านจะฟังคำวิจารณ์จากลูกค้าและนักท่องเที่ยวมอบอกแก่ฝ่ายชายให้ปรับปรุงแก้ไขรูปแบบ ลวดลาย ให้เป็นที่ต้องการของตลาด เช่น กล้า พูลจรัส (สัมภาษณ์.8 กรกฎาคม 2553) เล่าว่า “...บางทีแฟนทำเราก็ดีเขา เพราะเราอยู่ร้าน อันไหนขายดี อันไหนขายไม่ดี เรารู้ ต้องบอกเขา...”

นอกจากนี้ครอบครัวใดที่มีบุตรหลาน ก็จะแบ่งงานให้ทำความสามารถ เช่น การเตรียมดิน การปั้นตุ๊กตา การเขียนลาย เป็นต้น บางครอบครัวให้ลูกหลานมีส่วนช่วยทางอ้อม คือ ช่วยล้างจาน เก็บกวาดเศษดิน ชาวบ้านหลายคนให้ความเห็นพ้องกันว่า การทำเครื่องปั้นดินเผาเป็นงานหนัก สมาชิกในครอบครัวต้องร่วมมือกันทำงานจึงจะทำได้ต่อเนื่อง บางคนให้เหตุผลของการไม่ทำเครื่องปั้นดินเผาว่า ฝ่ายชายไม่ถนัดงานเครื่องปั้นดินเผาตนจึงยังทำไม่ได้ เพราะต้องอาศัยแรงงานชายในการทำงานหนัก เช่น การขุดดิน การตัดฟืน การเผา เป็นต้น

“...ครอบครัวมีพ่อแม่ลูก พ่อไม่รัก แม่รักจะทำไม่ได้ ต้องช่วยกัน...ถ้าพ่อทำเป็นหมุน แม่ต้องประกอบให้ ช่วยเก็บให้ บางทีคลั่งดินให้ลูกทำ ถ้าไม่ช่วยทำจะปวดหัวเลย...”

“...ถ้าพ่ออยู่ที่ แม่อยู่ที่ ไม่สมบูรณ์เลย...ถ้ามีครอบครัวช่วยจะรุ่ง...”

(ประชุมกลุ่ม. 28 มิถุนายน 2553)

การผลิตเครื่องปั้นดินเผาในชุมชนบ้านเกาะน้อยมักเป็นการผลิตในครัวเรือน ไม่มีใครทำงานในโรงงานที่ผลิตเชิงอุตสาหกรรม อีกทั้งโรงงานยังตั้งห่างไกลจากชุมชนมากและมีจำนวนน้อย นอกจากนี้ช่างปั้นในชุมชนไม่นิยมเข้าทำงานในโรงงานเพราะมีวิธีการผลิตต่างกัน กล่าวคือ โรงงานผลิตเลียนแบบของเก่าโดยใช้สารเคมีในการกักผิวเคลือบให้ดูคล้ายของเก่า ในขณะที่ชุมชนผลิตแบบธรรมชาติตามวิธีดั้งเดิมไม่ใช้สารเคมี อีกทั้งชุมชนเชื่อมั่นในวิธีการผลิตของตน ประกอบกับสามารถผลิตและจำหน่ายได้เองจึงไม่ต้องพึ่งพาการทำงานในโรงงาน รีม สกุลวงศ์ (สัมภาษณ์.30

กรกฎาคม 2553) มักจะประชาสัมพันธ์กับนักท่องเที่ยวเสมอว่า “...ของที่นี่ทำแบบไม่ใช่สารเคมี ทำแบบดั้งเดิมธรรมชาติ ขยายแบบของเลียนแบบราคาถูก ไม่เหมือนในโรงงาน เป็นพืชอินทรีย์ไปใส่อาหารไม่ได้...” ส่วนช่างโรงงานเป็นช่างนอกชุมชนที่ผลิตลอกเลียนแบบของเก่าและจำหน่ายในราคาสูง

นอกจากการทำงานในครอบครัวแล้ว ชุมชนยังมีการทำงานในกลุ่มที่แตกต่างกันเล็กน้อย กล่าวคือในกลุ่มย่อยที่ 1 สมาชิกกลุ่มเป็นเครือญาติกัน บางคนมีที่อยู่ติดศูนย์อนุรักษ์เตาเผาซึ่งเป็นแหล่งท่องเที่ยว จึงให้ญาติของตนเช่าที่ทำเป็นร้านจำหน่ายโดยชำระค่าเช่าที่ 1,200 บาท ต่อปี โดยไม่หักจากยอดขาย บางคนชำระด้วยการหักจากยอดขาย ร้อยละ 9 และไม่มีเงินกองทุนประจำกลุ่ม มีสมาชิกจำนวน 10 คน มีวิสัยทัศน์ในการจ้างงานทุกคน หัวหน้ากลุ่มไม่ได้มีบทบาทในการเป็นศูนย์กลางของกลุ่ม เพียงแต่ทำหน้าที่เป็นตัวแทนกลุ่มในการประสานงานกับภาครัฐ และดูแลกิจกรรมทั่วไป สมาชิกกลุ่มให้ความช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ในขณะที่กลุ่มย่อยที่ 2 เป็นกลุ่มที่แยกออกมาตั้งกลุ่มใหม่ มีสมาชิกจำนวน 15 คน ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน โดยมีหัวหน้ากลุ่มที่มีบทบาทในการจัดตั้งและดำเนินงานกิจกรรมภายในกลุ่ม อีกทั้งยังมีบทบาทในการช่วยเหลือสมาชิกอย่างชัดเจน กล่าวคือเป็นผู้ลงทุนสร้างร้านจำหน่ายของกลุ่มบนที่ดินของตนเองซึ่งอยู่ในบริเวณแหล่งท่องเที่ยว สร้างเตาเผาและสร้างกฎระเบียบร่วมกันเพื่อเป็นแนวทางการปฏิบัติของสมาชิกในกลุ่ม ดังนี้

- สมาชิกในกลุ่มจะต้องหักยอดขายเครื่องปั้นดินเผา ไม่ว่าจะขาย ณ ที่ใด
- สมาชิกกลุ่มจะถูกหักรายได้จากยอดขายในแต่ละวัน ร้อยละ 10
- ยอดรายได้ที่หักจากการขายของแต่ละคน จะสะสมเป็นกองทุนกลาง ร้อยละ 1
- สมาชิกมีสิทธิกู้จากกองทุนกลางเพื่อทำกิจกรรมเครื่องปั้นดินเผา ในอัตรา ร้อยละ 2 และไม่ต้องดอกเบี้ย หากกู้เพื่อการรักษาพยาบาล
- สมาชิกที่ไม่มีเตาเผาเป็นของตนเอง จะให้สิทธิในการใช้เตาเผาของกลุ่ม โดยไม่ต้องเสียค่าเช่าเตา จำนวน 2 ครั้ง หลังจากนั้นจะเสียค่าเช่าเตาเผาในการเผาแต่ละครั้ง 200 บาท

กลุ่มอิสระ เป็นกลุ่มที่ไม่สังกัดกลุ่มใดทำงานด้วยตนเองตลอดขั้นตอนการผลิต มีจำนวน 3 คน คนหนึ่งรับจ้างปั้นเพียงอย่างเดียว ไม่มีร้านค้าจำหน่าย แต่ได้รับการสนับสนุนจากกลุ่มเครื่องปั้นดินเผาประจำชุมชนด้านเครื่องมือ อีกสองคนมีอุปกรณ์-เครื่องมือ ในการทำงานและร้านจำหน่ายของตนเอง กลุ่มอิสระมีปฏิสัมพันธ์ในการทำงานกับกลุ่มย่อยทั้งสองกลุ่ม

นอกจากนี้ทุกกลุ่มจะรวมตัวกันเป็นกลุ่มเครื่องปั้นดินเผาประจำชุมชน ดำเนินงาน โดยมีคณะกรรมการฝ่ายต่าง ๆ คือ ประธาน รองประธาน เลขานุการ ทรัพย์ญิก ประชาสัมพันธ์ และฝ่ายส่งเสริมอาชีพ กลุ่มนี้จะเป็นตัวแทนชุมชนในการติดต่อกับองค์กรของรัฐ คือพัฒนากรอำเภอในการ

พัฒนาอาชีพและการจัดสรรงบประมาณอุดหนุน ปีละ 20,000 บาทนำมาจัดตั้งเป็นกองทุนกู้ยืมในกิจกรรมเครื่องปั้นดินเผา ปัจจุบันประธานกลุ่มเป็นสมาชิกจากกลุ่มย่อยที่ 1

ชาวบ้านมีรูปแบบการทำงานโดยการจ้างงานการแบ่งงานการช่วยเหลือ ในกลุ่มกันเองและระหว่างกลุ่ม โดยแบ่งงานและจ้างงานตามความสามารถของแต่ละคน สมาชิกกลุ่มย่อยที่ 1 จะมีความสัมพันธ์ส่วนบุคคล ไม่มีการประสานงานผ่านหัวหน้ากลุ่ม และมีบางคนติดต่อจ้างงานกับสมาชิกกลุ่มย่อย 2 และกลุ่มอิสระในขณะที่กลุ่มย่อย 2 มีการประสานงานอย่างชัดเจนกับหัวหน้ากลุ่มและกับสมาชิกด้วยกัน และเมื่อมีกิจกรรมที่ต้องประสานงานกับรัฐ จะดำเนินงานผ่านหัวหน้ากลุ่มเครื่องปั้นดินเผาประจำชุมชน

ด้านกลุ่มสังคมภายนอกที่ส่งผลกับการทำงานของชุมชนคือ กลุ่มนักวิชาการ นักเรียนนักศึกษา หน่วยงานของรัฐ นักท่องเที่ยว และสื่อมวลชน ที่เข้ามาปฏิบัติสัมพันธ์สองทางในระดับปกติกับชุมชน กล่าวคือ เข้ามามีส่วนแลกเปลี่ยนความรู้ ความคิด ช่วยเหลือ ให้การยกย่องและประชาสัมพันธ์ชุมชน เป็นต้น ในขณะที่ผู้ค้าขายในประเทศเข้ามาปฏิบัติสัมพันธ์ทางเดียวอย่างมากในการสั่งสินค้าจากชุมชนเพื่อนำไปจำหน่าย ไม่ปรากฏว่ามีผู้ค้าต่างประเทศเข้ามาติดต่อซื้อขายโดยตรงกับชุมชน มีเพียงติดต่อในระดับปกติผ่านผู้ค้าในประเทศเท่านั้น

4. กลุ่มชุมชนพระปรารักษ์ ตำบลศรีสังขาลย์ อำเภอศรีสังขาลย์ จังหวัดสุโขทัย

ที่ตั้ง กลุ่มเครื่องปั้นดินเผาสังคโลกบ้านพระปรารักษ์

หมู่บ้าน 82 หมู่ 6 ตำบล ศรีสังขาลย์ อำเภอ ศรีสังขาลย์ จังหวัด สุโขทัย

1. ลักษณะของชุมชน

1.1 ประวัติความเป็นมาของชุมชน

บ้านพระปรารักษ์เป็นหมู่บ้านที่อยู่มาแต่เดิมมากกว่า 100 ปี มีชื่อมาพร้อมหมู่บ้าน ชื่อบ้านมาจากชื่อสถานที่สำคัญที่ตั้งอยู่ในพื้นที่นี้คือ เจดีย์องค์พระปรารักษ์ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุราชวรวิหาร จึงชื่อบ้านพระปรารักษ์

1.2 สภาพทางกายภาพของหมู่บ้าน

ทิศเหนือ	ติดต่อกับบ้านปากกล้วย หมู่ที่ 1 ตำบลท่าชัย
ทิศใต้	ติดต่อกับบ้านหนองช้าง หมู่ที่ 5
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับแม่น้ำยม
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับบ้านป่ายาง หมู่ที่ 1 ตำบลหนองอ้อ

1.3 สภาพภูมิศาสตร์

ลักษณะภูมิประเทศเป็นที่ราบ มีแม่น้ำยมไหลผ่าน ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำนา ทำไร่ ทำสวนและค้าขาย นับถือศาสนาพุทธ พุทธศาสนาไทยกลาง ประเพณีหรือเทศกาลที่สำคัญคือ ปีใหม่และสงกรานต์ โบราณสถานที่สำคัญคือ พระปรางค์วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ โบราณวัตถุที่สำคัญคือ เครื่องถ้วยชามสังคโลก ผลิตภัณฑ์ที่สำคัญของหมู่บ้านคือ ผ้าทอ

1.4 ลักษณะการตั้งถิ่นฐาน

ประชาชนมีอาชีพหลักด้านเกษตรกรรม ค้าขาย และรับจ้าง โดยมีบางกลุ่มที่ทำเครื่องปั้นดินเผาเป็นอาชีพเสริม ในขณะที่บางครอบครัวทำเครื่องปั้นดินเผาเป็นอาชีพหลักแต่ทำการเกษตรเป็นอาชีพรอง เนื่องจากไม่มีพื้นที่นามากนัก จึงทำนาเพื่อการบริโภคเท่านั้น นอกจากนี้ยังมีกลุ่มที่ประกอบอาชีพหลากหลายในขณะเดียวกัน เช่น รับจ้างและทำเครื่องปั้นดินเผา เนื่องจากไม่สามารถยึดอาชีพใดเป็นอาชีพหลักได้แน่นอน

ชุมชนมีการจัดตั้งกลุ่มในรูปแบบต่าง ๆ เช่น กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มสหกรณ์การเกษตร กลุ่มเลี้ยงโค กลุ่มหัตถกรรม และกลุ่มเครื่องปั้นดินเผา เนื่องจากชุมชนมีประวัติศาสตร์ด้านการผลิตเครื่องปั้นดินเผามาตั้งแต่อาณาจักรสุโขทัย และกลุ่มอาชีพที่มีลักษณะเด่น จึงเป็นกลุ่มผลิตเครื่องปั้นดินเผาซึ่งมีการติดต่อกับสังคมภายนอก เช่น นักวิชาการ นักท่องเที่ยว และหน่วยงานของรัฐในรูปแบบต่าง ๆ เช่น การเป็นวิทยากร การค้าขายเครื่องปั้นดินเผา การได้รับงบประมาณสนับสนุน ในขณะที่ชุมชนเองมีกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับเครื่องปั้นดินเผาอยู่เสมอ เช่น การตั้งกลุ่มผลิตเครื่องปั้นดินเผาประจำหมู่บ้าน การมีศูนย์ศึกษาและอนุรักษ์เตาสังคโลก เป็นต้น การผลิตเครื่องปั้นดินเผาจึงเป็นกลุ่มอาชีพสำคัญในทัศนะของชุมชนและการรับรู้ของสังคมภายนอก

1.5 ความมั่นคงและการเรียนรู้ของชุมชนศิลปกรรมท้องถิ่น

ชุมชนเครื่องปั้นดินเผาบ้านพระปรางค์ ตั้งอยู่เลขที่ 82 หมู่ 6 ตำบล ศรีสังขาลัย อำเภอศรีสังขาลัย จังหวัด สุโขทัย เป็นชุมชนเครื่องปั้นดินเผาที่เปิดโอกาสให้กับผู้สนใจเข้ามาเรียนรู้การปั้นเครื่องปั้นดินเผาของบ้านพระปรางค์ จึงทำให้มีคนรู้จักมากขึ้นและทั้งยังเป็นการสร้างรายได้เพิ่มให้กับคนในชุมชนด้วย โดยมีแนวคิดที่ต้องการเปิดโอกาสให้กับนักเรียน นิสิต นักศึกษาเข้ามาเรียนรู้วิธีการปั้นด้วยการปฏิบัติจริง พร้อมทั้งยังสอนวิชาออกแบบที่ไม่เหมือนการปั้นแบบเก่า ทั้งนี้ต้องการให้เครื่องปั้นดินเผาที่มีรูปแบบใหม่ในการสร้างสรรค์ผลิตภัณฑ์ เพื่อประโยชน์ต่อชนรุ่นหลังได้นำไปประกอบอาชีพและเผยแพร่ต่อไป

ด้วยลักษณะที่เด่น เป็นเอกลักษณ์เฉพาะของหมู่บ้านในการผลิตเครื่องปั้นดินเผา เริ่มจากนายประจักษ์ จุลวย เจ้าของร้านสมหวังเครื่องปั้นดินเผาบ้านพระปรางค์ หนึ่งในผู้ประกอบการ ที่กลับมาส่งเสริมจากภูมิปัญญาอย่างเครื่องปั้นดินเผา พร้อมทั้งยังมีการจัดสอน การทำเครื่องปั้นดินเผา

แก่ชาวบ้านในแถบนั้น ให้สามารถนำความรู้ที่ได้กลับไปประกอบอาชีพเลี้ยงปากเลี้ยงท้องได้อย่างดี สินค้าของกลุ่มฯ ส่วนมากจะเป็นพวกเครื่องแต่งบ้าน รูปสัตว์ในวรรณคดี แจกัน อ่าง ต่าง ๆ ที่ล้วนแล้วแต่สร้างขึ้นมาจากจินตนาการของผู้ปั้นเองโดยทั้งสิ้น มิได้มีการลอกเลียนแบบลวดลายจากที่อื่นใด เพราะคิดว่าลายที่บังเกิดขึ้นจากจินตนาการของคนทำนั้น เป็นลายที่สวยงามบังเกิดจากภูมิปัญญาของคนปั้นเอง ซึ่งสิ่งนี้เป็นสิ่งที่น่ายกย่องชื่นชมเป็นอย่างยิ่ง ในขณะที่ผู้ประกอบการหลายรายต่างให้ความสนใจที่จะผลิตสินค้าตามยุคตามสมัย แต่กลับมีจำนวนหนึ่งในผู้ประกอบการนั้นได้หันกลับมามองถึง ความสำคัญของสินค้าทางภูมิปัญญาอย่างเครื่องปั้นดินเผา

2. กระบวนการผลิตศิลปกรรมท้องถิ่น

2.1 ลักษณะของศิลปกรรมท้องถิ่น

2.1.1 รูปแบบของเครื่องปั้นดินเผา

เครื่องปั้นดินเผาชุมชนบ้านพระปรารักษ์ เดิมแหล่งผลิตแห่งนี้พบตั้งเรียงรายอยู่บนฝั่งเจดีย์องค์พระปรารักษ์ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุราชวรวิหาร 1.5 กิโลเมตร เป็นแหล่งที่พบเผาเผาถึง กว่า 100 เตา จากนั้นชาวบ้านได้รับความรู้จากนักวิชาการจากภายนอกชุมชนทำให้ผลิตผลจากแหล่งนี้พัฒนามากขึ้น มีทั้งเครื่องปั้นเคลือบและเผาเนื้อแกร่งเคลือบ เนื้อดินที่นำมาใช้ผลิตเป็นดินเนื้อละเอียด เมื่อเผาออกสีเทา หรือสีเทาดำ การเขียนลายประดับ การเผาและการเคลือบ ทำด้วยฝีมือประณีต เครื่องปั้นเคลือบที่เป็นภาชนะมีหลายรูปแบบ เช่น กุชฉี กุชโท จาน ชาม ถ้วย ไห โคมไฟรูปดอกบัวลวดลายมีฝาปิด โถมีฝา ปาน ตุ๊กตารูปคนและรูปสัตว์ต่างๆ ตะเกียง ช้างศึก เป็นต้นการเคลือบภาชนะมีทั้งที่เคลือบสีเขียว แบบเฟลสปาร์ (Feldspathic Glaze) เคลือบสีขาว เคลือบสีน้ำตาล เคลือบสองสี ส่วนการตกแต่งลวดลาย มีทั้งการเขียนลวดลายด้วยสีก่อนเคลือบ ที่เรียกว่าเขียนได้เคลือบ กับการชุบจิดเป็นลวดลายที่ ต้องการบนภาชนะ เช่น ลายดอกไม้ ลายดอกบัวก่อน แล้วนำไปเคลือบ ลายที่ตกแต่งมีทั้งรูปปลาดอกไม้ ดอกบัว ลายใบไม้ หอยสังข์ พันธุ์ พฤษยา และลวดลายที่เลียนแบบมาจากเครื่องลายครามจีนและอันนัม เครื่องปั้นดินเผาจากเตาเผาบ้านพระปรารักษ์ ถือได้ว่าสวยงาม และมีความประณีต ทั้งทางด้านกรออกแบบ ลวดลายรูปแบบภาชนะ หรือรูปสัตว์

2.1.2 เนื้อหาที่ปรากฏในเครื่องปั้นดินเผา

นอกจากนี้หากแบ่งเครื่องปั้นดินเผาตามเนื้อหาของผลิตภัณฑ์ สามารถแบ่งได้ 3 ลักษณะ คือ ประเภทตุ๊กตา ประเภทภาชนะ และประเภทเครื่องประดับอาคาร เครื่องปั้นดินเผาตุ๊กตา มักเป็นรูปคนยักษ์ สัตว์ต่าง ๆ เช่น นก กบ คางคก ไก่ ช้าง มังกร พญานาค เป็นต้น ส่วนประเภทภาชนะ ได้แก่ ถ้วย แจกัน คนโท คนที น้ำเต้า ไฟ โอ่ง ข้องเป็ด กระปุก กาน้ำ จาน ชาม ปาน โถ เป็นต้น และประเภทเครื่องประดับอาคาร ได้แก่ บราลี ปั้นลม โคมไฟ เป็นต้น

2.1.3 กลวิธีการผลิตเครื่องปั้นดินเผา

เครื่องปั้นดินเผาในชุมชนแบ่งตามวิธีการผลิตได้ 2 ลักษณะคือ ชนิดเคลือบน้ำเคลือบ และ ชนิดเขียนลายใต้น้ำเคลือบ น้ำเคลือบจะมีสีแดง เนื้อดินจะมีความพรุนตัวสูง ใช้อุณหภูมิประมาณ 800 - 900 องศาเซลเซียส ใช้เวลาเผาประมาณ 9 - 10 ชั่วโมง ชาวบ้านเรียกว่าของแดง เช่น แจกัน ไห โคม ไฟ ตุ๊กตารูปสัตว์ ต่าง ๆ เป็นต้น ส่วนชนิดเคลือบน้ำเคลือบจะเผาด้วยอุณหภูมิสูงประมาณ 1,280 องศาเซลเซียส ใช้เวลาในการเผาประมาณ 12 - 14 ชั่วโมง ชาวบ้านเรียกว่าของเคลือบ ผลิตภัณฑ์ประเภทนี้ ได้แก่ ตุ๊กตาไก่ เต่า แจกัน คนโท คนที ไห โอง เครื่องประดับอาคาร อีกชนิดหนึ่งคือ เครื่องปั้นดินเผาเขียนลายใต้น้ำเคลือบ หรือที่เรียกว่าลายไทย ชาวบ้านจะเขียนลวดลายสีดำ และเคลือบทับด้วยน้ำเคลือบใส ผลิตภัณฑ์ประเภทนี้ได้แก่ ตลับ จานลายปลา แจกัน เป็นต้น และเครื่องปั้นดินเผาชนิดแกะลายด้วยการขูดขีดและระบายด้วยน้ำเคลือบสีเหลืองทอง ส่วนพื้นจะระบายสีขาว ชาวบ้านเรียกว่า ลายทอง ผลิตภัณฑ์ประเภทนี้ได้แก่ แจกัน ตลับ เครื่องประดับอาคาร เป็นต้น

2.2 วิธีการผลิตเครื่องปั้นดินเผา

การผลิตเครื่องปั้นดินเผาของชุมชนบ้านพระปรารักษ์ส่วนใหญ่ใช้วัตถุดิบในท้องถิ่น ชาวบ้านจะใช้รถเกศตรไปขุดจากภูเขา ท้องนา หรือแม่น้ำ นำมาเก็บสะสมในถุงปุ๋ยครวละประมาณ 10-20 ถุง บางครั้งจะจ้างผู้อื่นให้ไปขุดกับตนด้วย ในอัตราค่าจ้างวันละ 120 บาท ชาวบ้านบางคนจะขุดบ่อเลี้ยงปลา ก็จะบอกขายหน้าดินในราคาคันละ 350-500 บาท ซึ่งสามารถนำมาผลิตเครื่องปั้นดินเผาได้ตลอดทั้งปี

2.2.1 การเตรียมดิน

เมื่อขุดดินได้แล้วชาวบ้านจะนำดินมาหมักในคุ่มนานประมาณ 24 ชั่วโมง เพื่อให้ดินมีความเหนียว ในยุคดั้งเดิมจะใช้เวลานานหลายวันเพื่อให้ดินมีความเหนียวดี แต่ปัจจุบันชาวบ้านใช้เวลาไม่นาน จึงซื้อผงดินดำจากเชียงใหม่ในราคา 280 บาท ต่อ 50 กิโลกรัม แล้วนำมาผสมเนื้อดินปั้นให้มีความเหนียวขึ้นเหมาะสมกับการปั้นภาชนะขนาดใหญ่และการปั้นแบบเป็นหมุน

หลังจากหมักดินแล้วชาวบ้านจะนำดินไปคั้นโดยดูดินด้วยมือในอ่างเพื่อแยกเศษหินและสิ่งปนเปื้อนออกจากเนื้อดิน แล้วจึงกรองน้ำดินด้วยผ้าเก็บในคุ่มที่ 2 รอจนดินนอนก้นแล้วตักน้ำดินที่ผิวหน้าออก ชาวบ้านจะเก็บดินเลนไว้ในคุ่มจนกว่าต้องการใช้ดินจึงนำดินเลนไปตากบนผ้าที่ปูบนพื้นดินหรือปูนเพื่อให้น้ำซึมลงด้านล่างจนดินเลนกลายเป็นเนื้อดินที่สามารถนำไปปั้นได้ การตากดินจะใช้เวลาประมาณ 1-3 วัน จึงนำดินมานวดให้ดินมีความเหนียวแล้วใส่ฟองอากาศก่อนเก็บไว้ในถุงพลาสติกเพื่อใช้ปั้นต่อไป

2.2.2 การขึ้นรูป

เมื่อต้องการจะปั้นช่างปั้นจะนำดินออกมาด้วยวิธีการต่าง ๆ ตามรูปแบบของงาน เช่น การปั้นด้วยมือ เป็นหมุน และใช้แม่พิมพ์ เป็นต้น ชาวบ้านจะปั้นด้วยมือในกรณีที่ต้องการปั้นตุ๊กตาและ

เครื่องประดับอาคารต่าง ๆ เช่น ตุ๊กตารูปไก่ ช้าง นก คน ยักษ์ สิงห์ มังกร พญานาค เป็นต้น ส่วนการปั้นด้วยเป็นหมูนักใช้ปั้นภาชนะรูปทรงต่าง ๆ เช่น แจกัน กระจุก ตลับ ไห คนโท คนที เป็นต้น และการใช้แม่พิมพ์ปูนปลาสเตอร์ในกรณีที่มีการสั่งจำนวนมาก เช่น โคมไฟประดับอาคารหรือตุ๊กตารูปสัตว์ต่าง ๆ เช่น เต่า คางคก เป็นต้น แม่พิมพ์นี้ยังใช้เป็นอุปกรณ์สำหรับผู้เริ่มต้นได้ทดลองปั้นให้เกิดความชำนาญอีกด้วย แต่เมื่อหัดเป็นแล้วจะไม่ใช้เป็นพิมพ์ เนื่องจากให้ผลงานที่เหมือนกันมากเกินไป ไม่เป็นที่นิยมของท้องตลาด

2.2.3 การตกแต่ง

เมื่อขึ้นรูปทรงได้ตามต้องการแล้วจะปล่อยให้ดินหมาดเล็กน้อย ก่อนนำมาตกแต่งลวดลายด้วยวิธีการเขียนลายสีดำแล้วเคลือบทับด้วยน้ำเคลือบใส สีดำที่ใช้ในระยะแรก ทำจากดินลูกรังผสมขี้เถ้าและน้ำ ปัจจุบันชาวบ้านใช้สีเขียนได้เคลือบสำเร็จรูปที่ซื้อมาจากจังหวัดเชียงใหม่ ราคาประมาณ 250 – 350 บาท อีกวิธีหนึ่งคือการเคลือบน้ำเคลือบที่ทำจากดินสีต่าง ๆ เช่น สีเขียว สีฟ้า สีนํ้าตาลแดง นำมาผสมกับน้ำขี้เถ้าไม้ก่หรือไม้ก่อง ปูนขาว และผงแร่ดำ สีที่นิยมเคลือบ คือ สีเขียว ไข่กา สีนํ้าตาล สีนํ้าผึ้ง สีฟ้า การเคลือบใช้วิธีจุ่มเครื่องปั้นดินเผาลงในถังน้ำเคลือบ นอกจากนี้ยังตกแต่งด้วยการขูดขีด แกะลายลงไปบนเนื้อดิน เพื่อให้เกิดภาพร่องลึกแล้วชุบเคลือบด้วยน้ำยาเคลือบใสอีกครั้งหนึ่ง และวิธีสุดท้ายใช้การปั้นแปะ โดยปั้นรูปสัตว์หรือลวดลายติดลงในภาชนะ ลวดลายจะมีความเด่นชัด เช่น แจกันลายอุ ไหช้าง โองมังกร เป็นต้น

การปั้นและตกแต่งเครื่องปั้นดินเผาดังกล่าว ชาวบ้านจะใช้อุปกรณ์และเครื่องมืออย่างง่ายที่ประดิษฐ์ขึ้นเอง เช่น ลวดขูดดิน – ตัดดิน พู่กันและเหล็กแหลมใช้เขียนลวดลาย ปลอกปากกาเพื่อทำวงกลม กาวซีเมนต์ใช้ซ่อมแซมเครื่องปั้นดินเผา เป็นต้น นับว่าเป็นการผลิตแบบหัตถกรรมอย่างแท้จริง โดยไม่มีการใช้เครื่องจักรขนาดใหญ่ในการผลิตแต่อย่างใด

2.2.4 การเผา

เมื่อตกแต่งลวดลายเสร็จแล้ว หากเป็นเครื่องปั้นดินเผาชนิดไม่เคลือบ ชาวบ้านจะทิ้งไว้ให้แห้งสนิทแล้วนำไปเผาโดยไม่ต้องชุบน้ำเคลือบ ส่วนอีกชนิดหนึ่งชาวบ้านจะชุบน้ำเคลือบก่อนเผา การทำน้ำเคลือบชาวบ้านจะนำดินสีเขียว สีฟ้า และนํ้าตาลแดง มาบดให้ละเอียดโดยใช้ครกหินตำให้เป็นผงแล้วกรองด้วยผ้า ผสมกับส่วนประกอบหลัก คือ ปูนขาว ขี้เถ้าไม้ก่หรือไม้ก่อง ผสมในอัตราส่วนที่แตกต่างกัน เพื่อให้เกิดสีและความมันวาว นอกจากนี้ยังมีส่วนผสมอื่น ๆ เล็กน้อย เช่น แร่ดำ หินควอทซ์ เป็นต้น

เมื่อชุบเคลือบแล้ว ชาวบ้านจะเผาด้วยเตาสี่เหลี่ยมที่เป็นเตาแบบใหม่ โดยเรียงเครื่องปั้นดินเผาในเตาเผาทีละชั้น การเรียงจะใช้ขี้เถ้ากลบเป็นฉนวนกันระหว่างเครื่องปั้นดินเผากับแผ่นรองเพื่อไม่ให้หน้าเคลือบติดกับแผ่นรองขณะเผา การเผาใช้เวลาประมาณ 12 – 14 ชั่วโมง

นอกจากนี้ชุมชนยังมีหลักฐานทางประวัติศาสตร์ว่ามีเตาอีกลักษณะ คือ เตาตะกรับ เป็นเตาดั้งเดิมที่ใช้เผาภาชนะไม่เคลือบ ความร้อนขณะเผาจึงในแนวตั้ง ปัจจุบันไม่ได้ใช้เตานี้แล้ว

ในการเผาช่วงแรกชาวบ้านจะใช้ไม้นุ่นเป็นเชื้อเพลิงเพื่ออุ่นเตา ให้ความร้อนค่อย ๆ สูงขึ้น หากความร้อนสูงขึ้นเร็วเกินไปจะทำให้เครื่องปั้นดินเผาแตกเสียหายได้ หลังจากอุ่นเตาได้ประมาณ 3 – 5 ชั่วโมง จึงใช้ไม้ไผ่เป็นเชื้อเพลิง เนื่องจากเป็นไม้ติดไฟเร็วให้สีเล็กน้อย ไม่ขวางทางเดินอากาศขณะเผา จึงทำให้ควบคุมอุณหภูมิได้ดี ชาวบ้านจะซื้อไม้ไผ่จากชุมชนใกล้เคียง ในราคาถ่อละ 200 – 300 บาท การเผาตามแบบอย่างดั้งเดิมดังกล่าวทำให้เครื่องปั้นดินเผาของชุมชนมีเอกลักษณ์ตามแบบอย่างเครื่องสังคโลก กล่าวคือ เครื่องปั้นจะมีหมอกควันผสมอยู่ในน้ำเคลือบเกิดเป็นสีเขียว สีฟ้า อีกทั้งเกิดลักษณะราน (crack) ที่ผิวเคลือบซึ่งเป็นที่นิยมของสังคม

2.3 ประเภทเครื่องปั้นดินเผา

ปัจจุบันผลิตเครื่องปั้นดินเผามีหลากหลายชนิดแบ่งได้ตามขั้นตอนการผลิต ได้แก่ ชนิดไม่เคลือบน้ำเคลือบ ชนิดเคลือบน้ำยาเคลือบ ชนิดเขียนลายได้น้ำเคลือบ และชนิดแกะลาย อีกทั้งยังมีการแบ่งตามรูปแบบการผลิต ได้แก่ พวงตุ๊กตา ภาชนะ และเครื่องประดับอาคาร

2.4 ความมั่นคงทางด้านเศรษฐกิจ

2.4.1 การสร้างงาน

ชุมชนบ้านพระพรางค์ทำการผลิตภัณฑ์เครื่องปั้นดินเผาเป็นอาชีพหลักและอาชีพเสริม ชาวบ้านบางคนทำงานหลายด้าน เช่น ทำการเกษตรกรรม เป็นลูกจ้างกรรมสิลปากร แล้วทำเครื่องปั้นดินเผาเป็นอาชีพเสริมด้วยการรับจ้างผลิตเองบ้างทำเองบ้าง บางคนทำเป็นอาชีพหลักโดยยืนยันในการทำงานของตนว่า “...ผมไม่เลิกอาชีพนี้ ถ้าเลิก เหมือนกับการตัดนิ้วมือเลยแหละ จะไม่ยอมทิ้ง ใครจะชวนไปเหนือไปได้ตั้งกิจการใหญ่โต ไม่หรอก ค่อย ๆ ขยับไปเรื่อย ๆ เราไม่ทอดลอยต่อหน้าที...” (สัมภาษณ์ 29 มิถุนายน 2553)

ในขณะเดียวกันมีบางกลุ่มละทิ้งการผลิตเครื่องปั้นดินเผาไป ด้วยสาเหตุที่แตกต่างกัน เช่น การย้ายถิ่นฐาน การต้องการมีรายได้สูงอย่างรวดเร็วแต่ไม่สามารถทำได้ โดยเปลี่ยนอาชีพเป็นผู้ขายส่งยา ขายผลไม้ เป็นต้น กลุ่มนี้จะมีจำนวนน้อย อีกทั้งยังมีกลุ่มชาวบ้านรอบนอกที่ยังไม่มีโอกาสได้ศึกษาเรียนรู้แต่มีความประสงค์เข้าร่วมผลิต เนื่องจากเมื่อเสร็จงานหลักด้านเกษตรกรรมแล้วมีเวลามากมาย ต้องการที่ทำงานเสริมเพื่อเพิ่มรายได้ นอกจากนี้ยังกลุ่มเยาวชนที่มีความต้องการผลิตเครื่องปั้นดินเผาเป็นอาชีพเพื่อจะได้ไม่ต้องไปตระเวนหางานต่างถิ่น

2.4.2 การมีรายได้

จากการสร้างงานดังกล่าวก่อให้เกิดรายได้ที่สามารถเลี้ยงชีพ เกื้อหนุนครอบครัว ซื้อเครื่องอำนวยความสะดวกได้ ดังที่ ประจักษ์ ฉลวย (สัมภาษณ์ 29 มิถุนายน 2553) เล่าว่า “ทำ

เครื่องปั้นดินเผาที่เคลือบสีหรือได้ ทำไม่กี่เดือน รุ่นนั้นขายดี เหมามาหลาย บางช่วงได้หมื่นกว่า บางช่วงได้ 7 – 8 พัน...” การผลิตจะมากขึ้นในช่วงเทศกาลท่องเที่ยวและช่วงฤดูแล้งประมาณเดือนละ 1 – 2 ครั้ง ช่วงฤดูฝนจะทำงานได้น้อยลงประมาณ 3 เดือนจึงจะเผา 1 ครั้งก็มี ช่างปั้นส่วนใหญ่มีรายได้ต่อเดือนประมาณ 7,000 – 8,000 บาท ส่วนกลุ่มที่ทำเป็นอาชีพเสริมไม่ได้เผาบ่อยนักประมาณ 2 – 3 เดือน ต่อครั้ง ขายได้ประมาณ 6 – 7,000 บาท ต่อเผา ในขณะที่บางคน ทำเป็นอาชีพเสริมแต่มีผลงานมาก รายได้จึงสูงตามไปด้วยประมาณ 10,000 – 15,000 บาท ต่อเผา

2.4.3 ความมั่นคงในอาชีพ

การประกอบอาชีพเครื่องปั้นดินเผาของชุมชนบ้านพระปรารักษ์ ประจักษ์ ฉลวย (สัมภาษณ์ 29 มิถุนายน 2553) เล่าว่า “ เป็นการอาชีพที่มั่นคง ชาวบ้านทำอาชีพนี้มาเป็นระยะเวลามากกว่า 10 ปี โดยที่ไม่มีการเปลี่ยนแปลงไปทำอาชีพอื่นสามารถสร้างรายได้ให้กับครอบครัวโดยที่ไม่เดือดร้อน สามารถมีรายได้เพียงพอที่จะส่งเสียค่าเล่าเรียนให้กับลูกทั้ง 2 คนได้ คนโตเรียนที่มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิตย์ และคนเล็กอยู่ชั้นมัธยมปลายโรงเรียนในจังหวัดสุโขทัย ”

2.4.4 ความรู้สึกและทัศนคติในอาชีพเครื่องปั้นดินเผา

ชุมชนมีความรู้สึกต่อการผลิตเครื่องปั้นดินเผาว่ายังเป็นที่ต้องการของสังคม เนื่องจากเห็นความสำคัญของชุมชนที่เป็นแหล่งวัฒนธรรม มีประชาชนเข้ามาเยี่ยมชมชุมชนอยู่เสมอ และรู้สึกว่าการทำเครื่องปั้นดินเผาเกิดผลดีทางจิตใจ มีความภาคภูมิใจ ชีวิตมีอิสระ มีรายได้เป็นของตนเอง และได้อยู่ร่วมกับครอบครัว โดยเปรียบเทียบว่าดีกว่าการทำเกษตรกรรมหรือการไปรับจ้างก่อสร้างเพราะไม่ต้องเสี่ยงอันตราย ไม่อยู่ใต้บังคับของผู้อื่น รายได้สูงแต่ลงทุนน้อย ไม่ต้องเดินทางทำให้มีเวลาดูแลลูกได้เต็มที่

2.4.5 การตลาดกลุ่มเครื่องปั้นดินเผา

การซื้อขายเครื่องปั้นดินเผา ชาวบ้านจะเป็นกำหนดราคาซึ่งต่างจากการค้าขายผลผลิตทางเกษตรที่กำหนดราคาเองไม่ได้ เครื่องปั้นดินเผาเรากำหนดราคาได้ คนกลางไม่ต้องเลย แต่ชาวบ้านกำหนดราคาไม่ได้ เราภูมิใจตัวเราเองมากกว่า ในร้านตามราคาส่ง กลุ่มลูกค้าที่มาซื้อมีทั้งลูกค้าทั่วไป และลูกค้าที่มาซื้อไปขายที่สวนจตุจักร กรุงเทพฯ ฯ

3. ภูมิปัญญาของชุมชนด้านศิลปกรรมท้องถิ่น

3.1 กระบวนการเรียนรู้ด้านภูมิปัญญา

3.1.1 ด้านประวัติศาสตร์

ศึกษาจากชุดพบของเก่าเครื่องปั้นดินเผาของอาณาจักรสุโขทัย รูปร่างของภาชนะจากแหล่งนี้มักเป็นถ้วย ชาม จาน ครก ลูกตุ้ม ถ่วงแห่ กุณ โท เป็นต้น ลวดลายที่ใช้เขียนตกแต่งภาชนะประเภท

จานและชาม มักเป็นรูปปลา รูปปลาคู่หันหัวไปในทางเดียวกัน รูปปลาคู่แบบว่ายตามกัน ลายดอกไม้ ลายใบไม้ และลายจักร ที่เมืองโบราณศรีสัชนาลัยนับเป็นผลิตภัณฑ์ที่ใหญ่ที่สุดของอาณาจักรสุโขทัย

ระยะเวลาในการผลิตของเครื่องสังคโลกน่าจะเริ่มขึ้นตอนต้นพุทธศตวรรษที่ 19 และมีการปรับปรุงอยู่ตลอดเวลา ตอนปลายพุทธศตวรรษที่ 19 เกิดวิกฤตการณ์ในประเทศจีนทำให้การผลิตเครื่องเคลือบของจีนผลิตน้อยลงมากจนไม่อาจสนองความต้องการในตลาดต่างประเทศได้ ทำให้เครื่องปั้นเคลือบจากอาณาจักรสุโขทัยเข้าไปแทนที่ จึงได้มีการพัฒนาคุณภาพการตกแต่ง ลวดลายรูปแบบ เพื่อความเหมาะสมในการจำหน่าย และน่าจะมีการสั่งเครื่องปั้นโดยกำหนดรูปแบบจากภายนอกด้วย เช่น ถ้วยคัมภีร์ เป็นต้น เครื่องปั้นเคลือบของสุโขทัยจึงพบทั่วไปในดินแดนใกล้เคียง เช่น เกาะชวา เกาะสุมาตรา เกาะบอร์เนียว เกาะเซบู เกาะมินดาเนาในคาบสมุทรมลายู และญี่ปุ่น

เมื่อวิกฤตการณ์ในจีนสิ้นสุดลง จีนเริ่มผลิตเครื่องเคลือบออกมายังตลาดต่างประเทศตามปกติ เครื่องปั้นเคลือบสุโขทัยยังผลิตต่อมา นักประวัติศาสตร์สันนิษฐานว่า การผลิตน่าจะยังคงมีอยู่จนกระทั่งถึง พ.ศ. 2127 เมื่อสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ขณะดำรงตำแหน่งเป็นพระมหาอุปราช ยกทัพไปตีเมืองสวรรคโลก แล้วโปรดให้กวาดต้อนประชากรทั้งหมดมาไว้เมืองพิษณุโลก ทำให้การผลิตสิ้นสุดลง

3.1.2 ด้านภูมิปัญญา

การทำเครื่องปั้นดินเผาในชุมชนยังมีการทำน้ำเคลือบที่เป็นกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ ชาวบ้านต้องการสูตรน้ำเคลือบตามแบบโบราณที่ยังไม่มีการค้นพบ และต้องการสูตรน้ำเคลือบสีใหม่ จึงมักแสวงหาแหล่งดินตามที่ต่าง ๆ เพื่อนำกลับมาทำน้ำเคลือบ ประกอบกับชุมชนเกิดพฤติกรรมเก็บสูตรน้ำเคลือบที่ตนค้นพบได้เป็นความลับในกลุ่มเครือญาติ จึงเป็นการเร่งให้เกิดพฤติกรรมแสวงหาสูตรน้ำเคลือบด้วยตนเอง และถือว่าการค้นพบหาสูตรน้ำเคลือบเป็นสิ่งท้าทายความสามารถ เป็นความสนุก เป็นประเด็นในการสนทนาของชุมชนว่าใครพบเห็นดินอะไร ที่ไหน ทดลองแล้วเป็นอย่างไร ดังข้อมูลการสนทนากลุ่มว่า

“...เขาไม่บอกความจริงหรอก...เขาถามเรา ยังไม่บอกเลย...เลยทำ ด้วยตนเอง...”

“...ก็ตัวใครตัวมัน หาวาเห็นแก่ตัวก็ได้ มองว่าให้ทุกคนมีความพยายามก็ได้ ถ้าเราจะเอาของเขาทั้งหมด ก็จะทำให้ขี้เกียจ เราก็สังเกตเอา ดูเนื้อดินว่ามีแร่อะไร...”

(สนทนากลุ่ม, 20 มิถุนายน 2553)

ชาวบ้านเล่าให้ฟังว่า คนรักงานเครื่องปั้นดินเผาเพราะเป็นงานวิจัยที่ไม่มีที่สิ้นสุด และสนุกกับการค้นพบสิ่งแปลกใหม่

“...เรียนรู้ด้วยตนเอง เหมือนการทำวิจัย เราจะทำให้เหมือนเขา เราก็สังเกต เอามาทำ ทำแล้วทำอีก จนกว่าจะพอใจ...บ้านอื่นเขาไม่สังเกตดิน เขาหาว่าเราเป็นผีบ้า เราไปบ้านอื่นจะจับดินมาดูแล้วว่าจะ เอาไปทำน้ำยาสีนั้นสีนี้... เจอดินก็รู้ว่าปั้นของได้มัย ทำน้ำยาได้มัย ไปไหนก็ต้องดู...”

(สนทนากลุ่ม, 20 มิถุนายน 2553)

นอกจากการคิดค้นสูตรน้ำเคลือบแล้ว ชุมชนยังมีวิธีการผลิตที่เกี่ยวข้องกับความงามทางศิลปะ ซึ่งชุมชนจะเลียนแบบของเก่าเพื่อตอบสนองความพึงพอใจของตนเอง และประยุกต์แบบใหม่เพื่อให้เป็นตัวเลือกในการจำหน่ายมากขึ้น ชาวบ้านจะมีความสุขในการตกแต่งส่วนประกอบ และการแสวงหาลวดลายเพื่อนำมาเป็นต้นแบบในการวาด ดังที่ชาวบ้านเล่าว่า

“...ดูของเก่า เจอเศษดินหน่อยก็ดู นึกไม่ออกก็เข้าศูนย์ฯ ไปที่อื่นก็ดูของใหม่ จำลายเอาจำไม่ได้ก็เอาหนังสือปากกาไป .... ลายไม้ ลายโต๊ะ ลายตู้ เจออะไรก็สังเกตเอามาบันทึกมันก็ดัดแปลงเป็นนกบิน ไก่อนดากปีกอยู่ก็ปั้น ดอกไม้ นี่เราก็เอาไปทำได้ไม่เอาของเก่าทั้งดุ้น ต้องประยุกต์...”

(สนทนากลุ่ม, 20 มิถุนายน 2553)

3.2 กระบวนการเรียนรู้ด้านพฤติกรรมทางศิลปกรรม

3.2.1 พฤติกรรมการเรียนรู้

การที่ชาวบ้านแบ่งงานกันทำในครอบครัว โดยฝ่ายชายเป็นผู้ปั้นภาชนะที่บ้าน ฝ่ายหญิงเป็นผู้ปั้นส่วนประกอบที่ร้านจำหน่าย และจะนำมาต่อรวมกันในตอนเย็น ก่อให้เกิดการแข่งขันกันทำงานกันไปในตัว เพราะแต่ละฝ่ายจะเฝ้าระวังปริมาณของตนให้มีความเท่าเทียมกัน จนเกิดการทำงานต่อเนื่องตลอดเวลา อีกทั้งชุมชนยังมีการจัดเตรียมวัตถุดิบและอุปกรณ์ ไว้เป็นจำนวนมากเพื่อให้เพียงพอต่อการทำเครื่องปั้นดินเผาได้ตลอดทั้งปี ก่อให้เกิดความพร้อมในการผลิต ซึ่งกลายเป็นสิ่งกระตุ้นการทำงานได้เป็นอย่างดี

ในบางครั้งชุมชนรับงานจากผู้ค้าเครื่องปั้นให้ผลิตจำนวนมากในเวลาจำกัด ช่างปั้นไม่สามารถทำงานได้ทันเวลา จะมีการแบ่งงานให้ผู้อื่น ทำ บางคนไม่ถนัดการขึ้นรูปทรงด้วยแป้นหมุน หรือ

ประสบปัญหาการทำงานก็จะแลกเปลี่ยนความรู้ซึ่งกันและกันจนเกิดกลุ่มสังคมข้างป็นขึ้น การรวมกลุ่มนี้เพื่อผลประโยชน์ร่วมกันในการดำรงอยู่ของตนและชุมชน การเกิดกลุ่มทางสังคมนี้ สอดคล้องกับนักวิชาการว่าชุมชนที่มีวัฒนธรรมศิลปกรรมจะเกิดการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ มีปฏิสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมทางศิลปกรรม จะก่อให้เกิดองค์การการเรียนรู้เป็นปัญญาของชุมชน (Intellectual community) พัฒนาเป็นศูนย์พัฒนาอาชีพ พิพิธภัณฑ์ชุมชน การเชื่อมโยงยุคสมัย สังคม เป็นปีกแผ่น เกิดสำนึกความเป็นไทย เห็นคุณค่าการอยู่ร่วมกัน ไม่ต่างคน ต่างอยู่

อีกทั้งกลุ่มสังคมภายนอกยังมีแนวคิดด้านการพัฒนาการผลิตว่า ควรมีการผลิตเป็น 2 แนวทางควบคู่กันคือ การเลียนแบบของเก่า เป็นการสืบสานภูมิปัญญาชุมชน แต่จะจำกัดความคิดสร้างสรรค์ของช่างป็น และการป็นยุคปัจจุบันควรให้ช่างป็นสร้างสรรค์งานอย่างเสรี เป็นตัวแทนความคิดในยุคสมัยปัจจุบัน

3.2.2 เนื้อหาการเรียนรู้

ชุมชนพระพรางค์ มีพฤติกรรมการเรียนรู้ คือเรียนรู้การผลิตเครื่องป็นดินเผาที่ต่อเนื่องตลอดเวลา และทำงานได้ด้วยตนเองตลอดกระบวนการผลิตจนสำเร็จลุล่วง การทำงานต่อเนื่องมาจากเงื่อนไขด้านคุณสมบัติของดินที่แห้งไว ช่างป็นจะต้องรีบเร่งทำงาน เช่น การต่อส่วนประกอบต่าง ๆ ต้องต่อในขณะที่ดินมีความชื้นพอดี ไม่แข็งตัวจนเกินไป จากการสังเกตพบว่าชาวบ้านที่มีภารกิจอื่น ทำควบคู่กับการทำเครื่องป็นดินเผาก็มีความกระวนกระวายใจ รีบกลับมาทำงานต่อโดยให้เหตุผลว่าดินจะแห้ง ประกอบกับการผลิตเครื่องป็นดินเผาที่มีขั้นตอนการผลิตหลายขั้นตอน เมื่อเสร็จขั้นตอนที่ 1 จำเป็นต้องทำขั้นตอนที่ 2 - 3 จนกว่าจะแล้วเสร็จ ชาวบ้านจึงทำงาน โดยมีแผนการทำงานล่วงหน้าในแต่ละวัน ไม่สามารถทอดทิ้งงานได้ ซึ่งหากทิ้งงาน ไปจะก่อให้เกิดผลเสียทั้งหมด

3.3 กระบวนการเรียนรู้ด้านพฤติกรรมทางสังคม

3.3.1 กลุ่มสังคมภายนอก

ชุมชนบ้านพระพรางค์เป็นชุมชนวัฒนธรรมที่มีศูนย์ศึกษาเครื่องป็นดินเผาสังคโลก มีอาณาเขตติดต่อกับอุทยานประวัติศาสตร์ที่ได้รับการประกาศให้เป็นมรดกโลก จากคณะกรรมการมรดกโลก (The World Heritage Committee) องค์การยูเนสโก (UNESCO) ดังนั้นวิถีชีวิตภายในชุมชนนอกจากจะประกอบอาชีพเกษตรกรรมแล้ว ยังมีอาชีพเสริมด้านการผลิตเครื่องป็นดินเผา สังคโลก ทำให้สังคมภายนอกเข้ามาในชุมชนมากมาย กลุ่มที่มีบทบาทโดยตรงในฐานะหน่วยงานของรัฐ ได้แก่ กรมการพัฒนาชุมชน มุ่งพัฒนาด้านงานอาชีพทั่วไป ขึ้นอยู่กับนโยบายของผู้บังคับบัญชา เช่น พัฒนาการเกษตร จัดสรรงบประมาณอาชีพเครื่องป็นดินเผา จำนวน 20,000 บาทต่อปี พัฒนากลุ่มแม่บ้าน และพัฒนาสาธิตปลูกป็นต้น นอกจากนี้ยังมีพาณิชย์จังหวัด ที่มุ่งส่งเสริมการตลาดให้แก่กลุ่มอาชีพต่าง ๆ ในชุมชน เช่น การจัดแสดงสินค้าพื้นเมืองโดยการนำผลิตภัณฑ์เครื่อง สังคโลกออกแสดง

ให้แก่ผู้ส่งออกเพื่อเป็นแนวทางในการดำเนินการค้าต่อไป อีกทั้งกรมศิลปากรที่มุ่งให้การอนุรักษ์และให้การศึกษาและข้อมูลด้านโบราณสถาน โบราณวัตถุ โดยไม่เกี่ยวข้องกับการศึกษาวิถีชีวิตชุมชน และหน่วยงานด้านการปกครอง อาทิ นายอำเภอ ผู้ว่าราชการจังหวัด มักเกี่ยวข้องชุมชนในเรื่องการส่งเสริม สนับสนุน และเผยแพร่เอกลักษณ์ของชุมชนในด้านการผลิตเครื่องปั้นดินเผา โดยการจัดแสดงนิทรรศการ การสาธิตการทำเครื่องปั้นดินเผา รวมถึงหน่วยงานด้านการศึกษา เช่น โรงเรียนทั้งด้านในและนอกเขตชุมชนให้ความสนใจต่อเครื่องปั้นดินเผาในระดับที่แตกต่างกัน บางโรงเรียนจัดเป็นศูนย์วัฒนธรรมพื้นบ้าน บางโรงเรียนเปิดสอนและผลิตเครื่องปั้นดินเผาครบวงจรในระดับมัธยมศึกษา โดยเชิญชาวบ้านในชุมชนเป็นวิทยากรพิเศษ

นอกจากนี้ยังมีหน่วยงานของรัฐและเอกชนที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมและการศึกษาให้ความสนใจในการจัดกิจกรรมร่วมกับชุมชน อาทิ สำนักงานวัฒนธรรมแห่งชาตินำเยาวชนนานาชาติเข้าร่วมการผลิตเครื่องปั้นดินเผาพร้อมกับชาวบ้าน บริษัท ปูนซิเมนต์ไทย จำกัด นำพนักงานมาศึกษาการปั้นแบบปั้นหมุน เป็นต้น ตลอดจนหน่วยงานด้านการท่องเที่ยวที่เปิดศูนย์บริการด้านการท่องเที่ยวประจำจังหวัด ทำหน้าที่ประชาสัมพันธ์เผยแพร่ข้อมูลศูนย์ศึกษาและชุมชนอย่างต่อเนื่อง

กลุ่มสังคมภายนอกที่ไม่ได้สังกัดของรัฐแต่มีส่วนเข้ามาทำศนศึกษาในชุมชนเสมอคือ นักเรียนนักศึกษาที่เข้ามาศึกษาเสริมประสบการณ์เกี่ยวกับเครื่องปั้นดินเผา โดยเข้าเยี่ยมชมศูนย์ศึกษาและอนุรักษ์เตาสังคโลก และบางครั้งอยู่ร่วมกับช่างปั้นในชุมชนเพื่อศึกษากระบวนการผลิตด้วยกลุ่มที่เข้ามาเป็นประจำทุกวันคือนักท่องเที่ยว ประกอบด้วยนักท่องเที่ยวชาวไทย ซึ่งสนใจประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมไทย มักซื้อเครื่องปั้นดินเผาเป็นของที่ระลึก และนักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศ โดยเฉพาะนักท่องเที่ยวชาวญี่ปุ่นที่มีวัฒนธรรมด้านเครื่องปั้นดินเผาที่เก่าแก่ที่สุดในโลก จึงสนใจความรู้เครื่องปั้นดินเผาเป็นพิเศษ และประเทศออสเตรเลียที่เชื่อว่ามีความสัมพันธ์ทางการค้าเครื่องปั้นดินเผากับไทยในอดีต นอกจากนี้กลุ่มสื่อมวลชน ซึ่งประกอบด้วยสถานีโทรทัศน์ที่มีรายการด้านวัฒนธรรมไทยเข้ามาถ่ายทำการผลิตเครื่องปั้นดินเผา เช่น รายการรอยไทย อยู่อย่างไทย หุ่นแสงตะวัน และนักเขียนสารคดี ศิลปวัฒนธรรม และการท่องเที่ยว ต่างเข้ามาในชุมชนเพื่อบันทึกความรู้และนำไปถ่ายทอดต่อแก่มวลชน การเข้ามาของสื่อมวลชนก่อให้เกิดความตื่นตัวในชุมชนอย่างยิ่ง

กลุ่มสังคมภายนอกที่มีบทบาทต่อวิถีการผลิตอีกกลุ่มหนึ่ง คือกลุ่มผู้ค้าเครื่องปั้นดินเผาซึ่งประกอบด้วยผู้ค้าภายในประเทศที่มาจากนอกชุมชน เช่น จังหวัดสุโขทัย เชียงใหม่ พิษณุโลก กรุงเทพมหานคร มักจะมาสั่งทำเครื่องปั้นดินเผาเป็นจำนวนมากเพื่อนำไปส่งต่อแก่ค้าปลีกในสถานที่ท่องเที่ยวเขตภาคเหนือ และตลาดสวนจตุจักร กรุงเทพมหานคร การสั่งมักจะสั่งกับชาวบ้านที่ตนพอใจฝีมือเพียงคนเดียว จำนวน 200 -500 ชิ้น หลังจากนั้นชาวบ้านจะแบ่งงานให้สมาชิกในกลุ่มทำ โดยควบคุมคุณภาพให้มีความใกล้เคียงกัน รูปแบบสินค้าที่นิยมสั่งได้แก่แจกันมังกร แจกันเชิงเทียน

แจกันลายอุ โคมไฟ ตลับ สิงห์ ตุ๊กตา เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีหน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชนที่ก่อสร้างอาคารนิคมสั่งทำโคมไฟ และเครื่องประดับอาคาร ชาวบ้านเรียกการจ้างนี้ว่า ออเดอร์ ซึ่งสร้างรายได้สูง แต่การทำงานออเดอร์ชาวบ้านไม่ประณีตนัก เนื่องจากต้องแข่งกับเวลา จึงไม่ค่อยมีความสุขในการทำเหมือนการทำปกติซึ่งจะประณีตและมีความสุขในการทำมากกว่า และบางครั้งเร่งผลิตจนเผาแตกเป็นจำนวนมาก ต้องเสียเวลาในการซ่อมแซม จนเกิดความเครียดในการทำงาน ในส่วนของลูกค้าในต่างประเทศ จะติดต่อการค้าผ่านลูกค้าคนกลางในประเทศ ยังไม่มีการทำการค้าโดยตรงกับชุมชน

3.3.2 กลุ่มสังคมภายใน

พฤติกรรมของกลุ่มสังคมในชุมชนบ้านพระปรารักษ์ พิจารณาจากกลุ่มที่ไม่ได้ผลิตเครื่องปั้นดินเผาโดยตรง แต่มีส่วนร่วมในการผลิตในรูปแบบต่าง ๆ คือ กลุ่มรับจ้างผลิต เช่น รับจ้างตัดพื้น เตรียมดินปั้น เตรียมน้ำเคลือบ และช่วยเผา เป็นต้น กลุ่มนี้เป็นผู้ใหญ่ที่รับจ้างทั่วไปส่วนหนึ่งอีกส่วนหนึ่งเป็นวัยรุ่นที่ยังไม่งานทำแน่นอน กลุ่มที่สองเป็นกลุ่มนักค้าของเก่าที่รับซื้อเครื่องปั้นดินเผาเก่าชำรุดมาตกแต่งให้สมบูรณ์ โดยการจ้างชาวบ้านปั้นส่วนที่ชำรุดแล้วนำไปทำสี บางครั้งจำทำเองทั้งหมด แล้วนำไปจำหน่ายในราคาสูง อีกกลุ่มหนึ่งคือกลุ่มที่ไม่มีส่วนร่วมในการผลิต ได้แก่กลุ่มเกษตรกร ค้าขาย รับจ้างทั่วไป ที่ไม่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการผลิตเครื่องปั้นดินเผาเลย เป็นกลุ่มใหญ่ที่สุดในชุมชน มีวิถีชีวิตเช่นเดียวกับประชาชนทั่วไปในชนบท และอีกกลุ่มหนึ่งได้แก่ชาวบ้านกลุ่มริมฝั่งแม่น้ำด้านตะวันออก และอีกหมู่บ้านหนึ่งซึ่งยังมีหลักฐานทางประวัติศาสตร์ด้านเครื่องปั้นดินเผาปรากฏอยู่บ้าง แต่ไม่มีการทำเครื่องปั้นดินเผา เนื่องจากระยะทางที่ห่างไกลจากจุดท่องเที่ยว การขาดผู้นำเริ่มต้น การมีทัศนคติที่ยังนิยมความงามเครื่องปั้นดินเผาที่เป็นของแท้ เป็นต้น กลุ่มนี้บางคนมีความประสงค์ที่จะทำเครื่องปั้นดินเผา แต่ขาดความรู้และผู้ที่จะมาเริ่มก่อตั้ง

3.3.3 กลุ่มผู้ผลิต

กลุ่มเครื่องปั้นดินเผาในชุมชนบ้านพระปรารักษ์ ไม่ได้เกิดต่อเนื่องจากอดีต จากประวัติศาสตร์ไทยกล่าวว่า “...ในสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช (พ.ศ.2127) เจ้าเมืองศรีสัตนาคนหุต เมืองพระนเรศวรมหาราชทรงทัพหักเอาเมืองได้ แล้วอพยพผู้คนไปเมืองพิษณุโลก ปล่อยให้เมืองนี้ร้าง...” (ศูนย์ศึกษาและอนุรักษ์เตาเผาสังคโลก 29 มิถุนายน 2553) สืบต่อมาชุมชนได้รับการบูรณะเป็นระยะ ชาวบ้านบริเวณใกล้เคียงเริ่มอพยพเข้ามาในท้องถิ่นเพื่อจับจองที่ดินทำกิน จนกระทั่ง พ.ศ.2523 เกิดโครงการ โบราณคดีเครื่องถ้วยไทย ทำการขุดค้นเครื่องปั้นดินเผาพร้อมกับชาวต่างประเทศ และเกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม การขุดเครื่องปั้นดินเผาเพื่อจำหน่าย เป็นการผลิตเพื่อการเลียนแบบเครื่องปั้นดินเผา โดยความร่วมมือของนักสำรวจชาวต่างประเทศร่วมมือกับกรมศิลปากรถ่ายทอดความรู้ และกรมการพัฒนาชุมชนจัดวิทยากรมาเสริมความรู้ ชุมชนจึงรวมตัวตั้งเป็นกลุ่มเครื่องปั้นดินเผาตั้งแต่ พ.ศ. 2527 ผลิตเพื่อการเลียนแบบเครื่องสังคโลกและจำหน่ายตั้งแต่นั้นมา

การก่อตั้งกลุ่มครั้งแรกมีเพียงกลุ่มเดียว คือกลุ่มผู้สนใจซึ่งมีสมาชิกเริ่มต้นเพียง 3 คน หลังจากนั้นจึงเกิดการเรียนรู้ในกลุ่มเครือข่ายและถ่ายทอดความรู้สู่ครอบครัวอื่นจนมีสมาชิกมากขึ้น สามารถตั้งร้านจำหน่ายเครื่องปั้นดินเผาในชุมชนได้สำเร็จ การผลิตเครื่องปั้นดินเผาในครั้งนั้นผลิตเป็นอาชีพรอง ชาวบ้านยังคงทำการเกษตรกรรมเป็นอาชีพหลัก เนื่องจากมีที่ดินเป็นของตนเองจำนวนมาก การดำเนินงานในรูปแบบดังกล่าวสืบเนื่องมาจน พ.ศ. 2530 ความขัดแย้งเริ่มก่อตัวขึ้น จากการจำหน่ายสินค้าที่นำมาขายร่วมกันแล้วเกิดการตัดราคากันขึ้นเพื่อให้สินค้าของตนขายได้ สมาชิกส่วนหนึ่งที่เข้าร่วมในภายหลังจึงไม่พอใจแยกตัวออกมาตั้งกลุ่มใหม่

สมาชิกกลุ่มที่สองนี้เป็นกลุ่มที่ผลิตเครื่องปั้นดินเผาเป็นอาชีพหลัก ทำนาทำไร่เพียงเล็กน้อยเพื่อบริโภคในครัวเรือนเท่านั้นเนื่องจากมีที่ดินน้อย เป็นกลุ่มที่ถือว่าเป็นคนรุ่นหนุ่มสาวและในวัยแรงงานชุมชน ที่สร้างครอบครัวจากน้ำพักน้ำแรงของตนเอง สมาชิกส่วนใหญ่เป็นผู้อยู่อาศัยในชุมชนตั้งแต่เกิดหรือเป็นเครือญาติกันเช่นเดียวกับกลุ่มแรก มรสมาชิกที่อพยพมาจากถิ่นอื่นบ้างเพียงเล็กน้อย สมาชิกกลุ่มที่สองศึกษาเรียนรู้และทำเครื่องปั้นดินเผาจากการสังเกตและร่วมงานกับกลุ่มแรกในภายหลัง เนื่องจากในช่วงแรกมิได้เรียนรู้กับคณะสำรวจ เพราะบางคนไปทำงานต่างประเทศหรือทำอาชีพอื่น เมื่อแยกกลุ่มแล้วจึงเลือกหัวหน้ากลุ่มกลุ่มใหม่เป็นที่มีฐานะในชุมชน สร้างร้านจำหน่ายใหม่ของกลุ่มตน ร่างระเบียบกฎเกณฑ์ในการจำหน่ายเพื่อไม่ให้เกิดปัญหาจู้จี้จ๋อม แต่บางคนแยกไปเปิดร้านค้าแห่งใหม่เช่นกัน ใกล้ศูนย์ศึกษาและอนุรักษ์เตาเผาสังคโลก ส่วนร้านค้าเดิมหลังแรกถูกรื้อถอนออกไป เนื่องจากห่างไกลจากแหล่งท่องเที่ยวและมีสภาพทรุดโทรมแล้ว

กลุ่มเครื่องปั้นดินเผาในชุมชนจึงประกอบด้วยสองกลุ่มใหญ่ และกลุ่มอิสระที่ทำงานส่วนตัว ทุกกลุ่มดำเนินการผลิตเครื่องปั้นดินเผาไปในแนวทางเดียวกัน มีกฎระเบียบภายในกลุ่มคนที่มีลักษณะคล้ายกัน สมาชิกในกลุ่มบางคนมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกลุ่ม เช่น การแบ่งงาน การจ้างงาน การปรึกษาพูดคุยเกี่ยวกับเครื่องปั้นดินเผา การร่วมกิจกรรมชุมชน การมีปฏิสัมพันธ์ในชีวิตประจำวันร่วมกัน บางคนสมรสข้ามกลุ่ม ทั้งสองกลุ่มจึงยังมีการประสานงานและช่วยเหลือข้ามกลุ่มกันเป็นอย่างดี ยกเว้นเรื่องการค้าเท่านั้น แต่บางคนไม่มีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกลุ่ม ทั้งในเรื่องเครื่องปั้นดินเผา กิจกรรมชุมชน และชีวิตประจำวัน เพราะปัญหาส่วนตัวแต่ไม่ได้ขัดแย้งกันอย่างเด่นชัด สมาชิกทั้งสามกลุ่มจะรวมตัวกันเป็นกลุ่มเดียว โดยมีประธานที่เป็นสมาชิกในกลุ่มแรก เพื่อติดต่อประสานงานกับหน่วยงานของรัฐ เช่น การประชุมการจัดสรรงบประมาณเพื่อพัฒนากลุ่มเครื่องปั้นดินเผา

ต่อมาราว พ.ศ. 2551 เกิดความขัดแย้งระยะที่สอง สมาชิกกลุ่มที่สองเริ่มไม่พอใจกับการบริหารงานของประธานกลุ่มในเรื่องความไม่ชัดเจนในการบริหารงบประมาณที่ได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานของรัฐ กล่าวคือ งบประมาณดังกล่าวเป็นงบพัฒนากลุ่มเครื่องปั้นดินเผาในรูปแบบของเงินกองทุนให้สมาชิกกลุ่มกู้เพื่อไปทำเครื่องปั้นดินเผา แต่ผู้รับผิดชอบไม่ค่อยมีการชี้แจงรายละเอียด

ให้สมาชิกได้ทราบถึงรายรับรายจ่าย ส่งผลให้สมาชิกกลุ่มเกิดความสงสัย ความไม่เข้าใจสะสมจนเกิดแนวคิดในการแยกกลุ่มใหม่โดยรวบรวมผู้ที่สนใจรวมกลุ่มกลุ่มแม่บ้านที่ประสงค์จะทำเครื่องปั้นดินเผาตั้งเป็นกลุ่มใหม่ขึ้น และฝึกหัดทำเครื่องปั้นดินเผาด้วยการแบ่งงานให้ทำ โดยมีเงื่อนไขว่าจะต้องร่วมเป็นสมาชิกและปฏิบัติตามระเบียบกลุ่ม เมื่อจัดตั้งกลุ่มได้แล้วจึงจะเสนอรายชื่อต่อพัฒนากรเพื่อขอรับงบประมาณสนับสนุนต่อไป

การเกิดกลุ่มสังคมผู้ผลิตเครื่องปั้นดินเผาในชุมชนบ้านพระพรางค์ สอดคล้องกับแนวคิดของนักวิชาการ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (สัมภาษณ์, 15 กรกฎาคม 2553) ที่กล่าวว่า การรวมตัวกันเป็นกลุ่มผู้ผลิต จะก่อประโยชน์ต่อชุมชนมาก เป็นการสร้างเสถียรภาพควบคู่กับระบบทุน แต่การรวมตัวกันของชุมชนก่อประโยชน์และความขัดแย้งในขณะเดียวกัน ในด้านบวกการรวมตัวกันก่อให้เกิดเรียนรู้ร่วมกัน และมีพลังในการทำงาน ในด้านลบจะเกิดการระแวงกันในเรื่องผลประโยชน์ จนเกิดการแยกกลุ่มใหม่ขึ้น เพื่อแก้ไขความขัดแย้งดังกล่าว

3.3.4 กลุ่มเครือข่ายทางสังคม

กลุ่มผู้ผลิตเครื่องปั้นดินเผาในชุมชนบ้านพระพรางค์มี 2 กลุ่ม คือกลุ่มที่ผลิตเป็นอาชีพรองได้แก่กลุ่มย่อยที่ 1 ซึ่งเป็นชาวบ้านดั้งเดิมที่ก่อตั้งกลุ่มครั้งแรกทำเครื่องปั้นดินเผาในเวลาว่างในการทำเกษตรกรรมหรืองานประจำของตน และทำด้วยตนเองบางส่วนและจ้างผลิตในบางส่วน การผลิตจะทำทีละน้อยแล้วรวบรวมให้ได้มากพอเตาจึงจะเผาครั้งหนึ่ง กลุ่มนี้ไม่ค่อยรับจ้างปั้นเนื่องจากไม่มีเวลาทำได้ตามกำหนด ส่วนกลุ่มย่อยที่ 2 เป็นชาวบ้านที่มีที่นาจำนวนน้อย จึงยึดการทำเครื่องปั้นดินเผาเป็นอาชีพหลัก รูปแบบการทำงานจะทำด้วยตนเองตลอดขั้นตอนผลิตและยังรับจ้างผลิตด้วย และกลุ่มอิสระ ได้แก่ กลุ่มที่ยึดเป็นอาชีพหลัก แต่ไม่มีเครือข่ายการทำงานภายในกลุ่มเหมือนกลุ่มที่ 1 และกลุ่มที่ 2

ในระดับครอบครัวแต่ละกลุ่มมีการทำงานแตกต่างกันเล็กน้อย กล่าวคือ ช่างปั้นในกลุ่มย่อยที่ 1 ไม่มีความถนัดในการทำเป็นหมุน แต่ถนัดในการปั้นตุ๊กตาต่าง ๆ สมาชิกในครอบครัวจึงช่วยกันปั้นตามรูปแบบที่ตนถนัด ไม่มีการแบ่งหน้าที่กันชัดเจน เมื่อต้องทำงานประเภทที่ต้องใช้ปั้นหมุนจะจ้างช่างปั้นอิสระหรือช่างปั้นที่เป็นสมาชิกกลุ่มสองให้ช่วยปั้นในราคาประมาณลูกละ 5 – 10 บาท แล้วนำมาติดกับส่วนประกอบ ชุบน้ำยาเคลือบแล้วเผาเอง เวลาไปขายของหน้าร้านจะผลัดเปลี่ยนกันไปขายตามเวลาว่างของแต่ละคน ในขณะที่กลุ่มย่อยที่ 2 มีการแบ่งงานกันทำในครอบครัวอย่างชัดเจน ฝ่ายชายจะเป็นผู้ปั้นแจกันด้วยเป็นหมุนอยู่ที่บ้าน ในขณะที่ฝ่ายหญิงจะเป็นผู้ปั้นส่วนประกอบต่าง ๆ เช่น อุ ช้าง กรวยเชิงเทียน อยู่ที่ร้านในตอนกลางวัน แล้วนำมาประกอบรวมกันในตอนเย็น ซึ่งฝ่ายชายเป็นผู้สอนให้ฝ่ายหญิงปั้นและติดอุปกรณ์ติดแจกัน ส่วนฝ่ายหญิงที่ทำหน้าที่ขายของอยู่ที่ร้านจะฟังคำ

วิจารณ์จากลูกค้าและนักท่องเที่ยวมาบอกแก่ฝ่ายชายให้ปรับปรุงแก้ไขรูปแบบ ลวดลาย ให้เป็นที่ต้องการของตลาด

นอกจากนี้ครอบครัวใดที่มีบุตรหลาน ก็จะแบ่งงานให้ทำความสามารถ เช่น การเตรียมดิน การปักตุ๊กตา การเขียนลาย เป็นต้น บางครอบครัวให้ลูกหลานมีส่วนช่วยทางอ้อม คือ ช่วยล้างจาน เก็บกวาดเศษดิน ชาวบ้านหลายคนให้ความเห็นพ้องกันว่า การทำเครื่องปั้นดินเผาเป็นงานหนัก สมาชิกในครอบครัวต้องร่วมมือกันทำงานจึงจะทำได้ต่อเนื่อง บางคนให้เหตุผลของการไม่ทำเครื่องปั้นดินเผาว่า ฝ่ายชายไม่ถนัดงานเครื่องปั้นดินเผาตนจึงยังทำไม่ได้ เพราะต้องอาศัยแรงงานชายในการทำงานหนัก เช่น การขุดดิน การตัดฟืน การเผา เป็นต้น

การผลิตเครื่องปั้นดินเผาในชุมชนบ้านพระพรางค์มักเป็นการผลิตในครัวเรือน ไม่มีใครทำงานในโรงงานที่ผลิตเชิงอุตสาหกรรม อีกทั้งโรงงานยังตั้งห่างไกลจากชุมชนมากและมีจำนวนน้อย นอกจากนี้ช่างปั้นในชุมชนไม่นิยมเข้าทำงานในโรงงานเพราะมีวิธีการผลิตต่างกัน กล่าวคือ โรงงานผลิตเลียนแบบของเก่าโดยใช้สารเคมีในการกัดผิวเคลือบให้ดูคล้ายของเก่า ในขณะที่ชุมชนผลิตแบบธรรมชาติตามวิธีดั้งเดิมไม่ใช้สารเคมี อีกทั้งชุมชนเชื่อมั่นในวิธีการผลิตของตน ประกอบกับสามารถผลิตและจำหน่ายได้เองจึงไม่ต้องพึ่งพาการทำงานในโรงงาน โทน เชี่ยวชาญ(สัมภาษณ์.3 กรกฎาคม 2553) มักจะประสาสัมพันธ์กับนักท่องเที่ยวเสมอว่า “...ของที่นี่ทำแบบไม่ใช้สารเคมี ทำแบบดั้งเดิมธรรมชาติ ขายแบบของเลียนแบบราคาถูก ไม่เหมือนในโรงงาน เป็นพืชอันตรายไปใส่อาหารไม่ได้...” ส่วนช่างโรงงานเป็นช่างนอกชุมชนที่ผลิตลอกเลียนแบบของเก่าและจำหน่ายในราคาสูง

นอกจากการทำงานในครอบครัวแล้ว ชุมชนยังมีการทำงานในกลุ่มที่แตกต่างกันเล็กน้อย กล่าวคือในกลุ่มย่อยที่ 1 สมาชิกกลุ่มเป็นเครือญาติกัน บางคนมีที่อยู่ติดศูนย์อนุรักษ์เตาเผาซึ่งเป็นแหล่งท่องเที่ยว จึงให้ญาติของตนเช่าที่ทำเป็นร้านจำหน่ายโดยชำระค่าเช่าที่ 1,200 บาท ต่อปี โดยไม่หักจากยอดขาย บางคนชำระด้วยการหักจากยอดขาย ร้อยละ 9 และไม่มีเงินกองทุนประจำกลุ่ม มีสมาชิกจำนวน 10 คน มีวัตถุประสงค์ในการจ้างงานทุกคน หัวหน้ากลุ่มไม่ได้มีบทบาทในการเป็นศูนย์กลางของกลุ่ม เพียงแต่ทำหน้าที่เป็นตัวแทนกลุ่มในการประสานงานกับภาครัฐ และดูแลกิจกรรมทั่วไป สมาชิกกลุ่มให้ความช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ในขณะที่กลุ่มย่อยที่ 2 เป็นกลุ่มที่แยกออกมาตั้งกลุ่มใหม่ มีสมาชิกจำนวน 15 คน ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน โดยมีหัวหน้ากลุ่มที่มีบทบาทในการจัดตั้งและดำเนินงานกิจกรรมภายในกลุ่ม อีกทั้งยังมีบทบาทในการช่วยเหลือสมาชิกอย่างชัดเจน กล่าวคือเป็นผู้ลงทุนสร้างร้านจำหน่ายของกลุ่มบนที่ดินของตนเองซึ่งอยู่ในบริเวณแหล่งท่องเที่ยว สร้างเตาเผาและสร้างกฎระเบียบร่วมกันเพื่อเป็นแนวทางการปฏิบัติของสมาชิกในกลุ่ม ดังนี้

- สมาชิกในกลุ่มจะต้องหักยอดขายเครื่องปั้นดินเผา ไม่ว่าจะขาย ณ ที่ใด
- สมาชิกกลุ่มจะถูกหักรายได้จากยอดขายในแต่ละวัน ร้อยละ 10
- ยอดรายได้ที่หักจากการขายของแต่ละคน จะสะสมเป็นกองทุนกลาง ร้อยละ 1
- สมาชิกมีสิทธิกู้จากกองทุนกลางเพื่อทำกิจกรรมเครื่องปั้นดินเผา ในอัตราร้อยละ 2 และ
ไม่คิดดอกเบี้ย หากกู้เพื่อการรักษาพยาบาล
- สมาชิกที่ไม่มีเตาเผาเป็นของตนเอง จะให้สิทธิในการใช้เตาเผาของกลุ่มโดยไม่ต้องเสีย
ค่าเช่าเตา จำนวน 2 ครั้ง หลังจากนั้นจะเสียค่าเช่าเตาเผาในการเผาแต่ละครั้ง 200 บาท

กลุ่มอิสระ เป็นกลุ่มที่ไม่สังกัดกลุ่มใดทำงานด้วยตนเองตลอดขั้นตอนการผลิต มีจำนวน 3 คน คนหนึ่งรับจ้างปั้นเพียงอย่างเดียว ไม่มีร้านค้าจำหน่าย แต่ได้รับการสนับสนุนจากกลุ่มเครื่องปั้นดินเผาประจำชุมชนด้านเครื่องมือ อีกสองคนมีอุปกรณ์-เครื่องมือ ในการทำงานและร้านค้าจำหน่ายของตนเอง กลุ่มอิสระมีปฏิสัมพันธ์ในการทำงานกับกลุ่มย่อยทั้งสองกลุ่ม

นอกจากนี้ทุกกลุ่มจะรวมตัวกันเป็นกลุ่มเครื่องปั้นดินเผาประจำชุมชน ดำเนินงาน โดยมีคณะกรรมการฝ่ายต่าง ๆ คือ ประธาน รองประธาน เลขานุการ เภรัญญิก ประชาสัมพันธ์ และฝ่ายส่งเสริมอาชีพ กลุ่มนี้จะเป็นตัวแทนชุมชนในการติดต่อกับองค์กรของรัฐ คือพัฒนากรอำเภอในการพัฒนาอาชีพและการจัดสรรงบประมาณอุดหนุน ปีละ 20,000 บาทนำมาจัดตั้งเป็นกองทุนกู้ยืมในกิจกรรมเครื่องปั้นดินเผา ปัจจุบันประธานกลุ่มเป็นสมาชิกจากกลุ่มย่อยที่ 1

ชาวบ้านมีรูปแบบการทำงาน โดยการจ้างงานการแบ่งงานการช่วยเหลือ ในกลุ่มกันเองและระหว่างกลุ่ม โดยแบ่งงานและจ้างงานตามความสามารถของแต่ละคน สมาชิกกลุ่มย่อยที่ 1 จะมีความสัมพันธ์ส่วนบุคคล ไม่มีการประสานงานผ่านหัวหน้ากลุ่ม และมีบางคนติดต่อจ้างงานกับสมาชิกกลุ่มย่อย 2 และกลุ่มอิสระ ในขณะที่กลุ่มย่อย 2 มีการประสานงานอย่างชัดเจนกับหัวหน้ากลุ่ม และกับสมาชิกด้วยกัน และเมื่อมีกิจกรรมที่ต้องประสานงานกับรัฐ จะดำเนินงานผ่านหัวหน้ากลุ่มเครื่องปั้นดินเผาประจำชุมชน

ด้านกลุ่มสังคมภายนอกที่ส่งผลกับการทำงานของชุมชนคือ กลุ่มนักวิชาการ นักเรียน นักศึกษา หน่วยงานของรัฐ นักท่องเที่ยว และสื่อมวลชน ที่เข้ามาปฏิบัติสัมพันธ์สองทางในระดับปกติกับชุมชน กล่าวคือ เข้ามามีส่วนแลกเปลี่ยนความรู้ ความคิด ช่วยเหลือ ให้การยกย่องและประชาสัมพันธ์ชุมชน เป็นต้น ในขณะที่ผู้ค้าขายในประเทศเข้ามามีปฏิสัมพันธ์ทางเดียวอย่างมากในการสั่งซื้อสินค้าจากชุมชนเพื่อนำไปจำหน่าย ไม่ปรากฏว่ามีผู้ค้าต่างประเทศเข้ามาติดต่อซื้อขายโดยตรงกับชุมชน มีเพียงติดต่อในระดับปกติผ่านผู้ค้าในประเทศเท่านั้น

ขั้นตอนที่ 2 การพัฒนาต้นแบบผลิตภัณฑ์ประเภทเครื่องสังคโลกของชุมชนในพื้นที่มรดกโลกสุโขทัย ที่จากการต่อยอดจากวัฒนธรรมท้องถิ่นในเชิงพาณิชย์

สำหรับการวิเคราะห์ศักยภาพด้านการผลิตของสมาชิกชุมชนในพื้นที่มรดกโลกสุโขทัย นักวิจัยได้ศึกษาศักยภาพด้านปัจจัยการผลิต ความชำนาญในการผลิต และกำลังการผลิต ของสมาชิกกลุ่ม ในขั้นตอนแรกมีการระดมนักวิจัยที่เกี่ยวข้องในส่วนของ การออกแบบและการผลิต เข้าไปศึกษาภาคสนามในชุมชน เพื่อศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับศักยภาพการผลิตเพื่อใช้เป็นข้อมูลในการออกแบบ และการพัฒนาผลิตภัณฑ์แปรรูปจากเครื่องปั้นดินเผาของชุมชน ประกอบด้วย

1. ศักยภาพด้านปัจจัยการผลิต ปัจจัยการผลิตที่สำคัญของผลิตภัณฑ์จากเครื่องปั้นดินเผา ก็คือ ผลิตภัณฑ์ประเภทดินแดงและเซรามิก ที่สมาชิกสามารถผลิตได้ในกลุ่ม คณะวิจัยได้ ทำการศึกษาทั้งลักษณะและประเภทของเครื่องปั้นดินเผาที่สมาชิกสามารถผลิตได้ทั้งหมด พบว่า เครื่องปั้นดินเผาที่กลุ่มสมาชิกผลิตได้มีดังนี้

2. ความชำนาญในการผลิต จากการทำการศึกษาศักยภาพด้านความชำนาญในการทำ ผลิตภัณฑ์ของชุมชนต่างๆ ที่เข้าร่วม โครงการ พบว่าผลิตภัณฑ์เครื่องปั้นดินเผาที่สมาชิกเคยทำการ ผลิตอยู่ก่อนแล้วมีดังนี้

2.1 กลุ่มเครื่องปั้นดินเผาสังคโลกบ้านปากคลอง

ประกอบด้วย 2 ประเภท คือ 1. ประเภทของที่ระลึก เครื่องปั้นดินเผาในประเภทนี้ เป็นจำพวก ช่างทรงเครื่อง ช่างยืนชูวง ช่างนั่งจิว ช่างยืนจิว โคมไฟดินเผาช่างคู่ ช่างคู่ (ช่าง หมอบ) สิงห์หน้าตรงจิว สิงห์จีนจิว สิงห์คู่ (สิงห์หัวโลน) ม้าทรงเครื่อง หงส์ กิณี มังกร กางหัง สิงห์คู่ (สิงห์กำบัง) และตุ๊กตาเด็ก 2. ประเภทรูปเคารพ ได้แก่ พระพิฆเนศ ที่รูปแบบต่างๆ กันไปหลากหลายตามแต่ผู้ปั้นและผู้ซื้อจะมีการตอบสนองในเรื่องความเชื่อและความศรัทธา

2.2 กลุ่มเครื่องปั้นดินเผาและเครื่องสังคโลกสุโขทัยตำบลเมืองเก่า

ประกอบด้วย 4 ประเภทคือ 1. ประเภทของใช้ ได้แก่ จานลายทองสุโขทัย จานจาน ลายทอง ลายปลาสุโขทัย จานเปลลลายปลาสุโขทัย จานลายปลาสุโขทัย กาน้ำรูปกิ้งก่าลายทอง สุโขทัย ชุดกาน้ำชาลายปลา ชุดกาน้ำชาศิลาดลลายกาหงส์ลายไทย แก้วกาפהูช้าง แก้วกาפהูช้าง ลายไทย อ่างล้างหน้าลายไทย อ่างล้างหน้าสี ขันลายทองสุโขทัย และช่างใส่สบู่ศิลาดลเล็ก เครื่องปั้นดินเผาในประเภทนี้มีรูปแบบต่างๆ กันไปหลากหลายตามแต่ผู้ปั้นและผู้ซื้อจะมีการ ตอบสนองซึ่งกันและกัน เป็นที่ต้องการของตลาดเป็นอย่างมาก 2. ประเภทของประดับตกแต่ง ประกอบ โคมไฟช่างเจ็ดเศียรศิลาดล ม้าทรงเครื่องศิลาดล โคมไฟคชสีห์ ช่างชนกันศิลาดล กรูท จับนาค และกรูทเหยียบนาค ซึ่งรูปแบบต่างๆ ก็ล้วนแล้วแต่เกิดจากกลไกตลาดแทบทั้งสิ้น 3. ประเภทของที่ระลึก ได้แก่ ตลับลายทอง ตลับจุกมัจจุลลายไทย สิงห์หัวเงาะศิลาดล สิงห์กำบัง

ศิลาดลตุ๊กตาอุ้มลูกศิลาดล เศียรพญานาคศิลาดล สิ่งใหญ่ศิลาดล เครื่องปั้นดินเผาเพื่อใช้เป็นของที่ระลึกนั้นจะทำขนาดเล็ก ที่นิยมทำกันคือ ตุ๊กตาขนาดเล็ก ซึ่งไม่ค่อยได้รับความนิยมมากนัก 4. ได้แก่ ประเภทรูปเคารพ พระพุทธรูปศิลาดล พระพิฆเนศศิลาดล 4 กร พระพิฆเนศศิลาดลปางประทานพร และปี่เซี่ยะศิลาดล ผู้ซื้อจะมีการบริโภคการตอบสนองในเรื่องความเชื่อและความศรัทธา

2.3 กลุ่มเครื่องปั้นดินเผาสังคโลกบ้านเกาะน้อย

ประกอบด้วย 4 ประเภทคือ 1.ประเภทของใช้ได้แก่จานสังคโลกลายปลา ชาม ถ้วย ไห และแก้วกาแฟ 2. ประเภทของประดับตกแต่ง ได้แก่ ตะเกียง กุณที กุณโท พาน ตุ๊กตารูปคน และกาน้ำชารูปหงส์ ช้างชนกัน ช้างศึก และช้างเชิงเทียน โคมไฟ 3.ประเภทของที่ระลึกได้แก่ โคมไฟรูปดอกบัวจลุลู ตลับมีฝาปิด นกคุ้ม ไก่ เต่า เต่าคู่ และโถมีฝา 4. ประเภทรูปเคารพได้แก่ พระพิฆเนศ และแม่ธรณี สำหรับเนื้อดินที่นำมาใช้ผลิตเป็นดินเนื้อละเอียด เมื่อเผาออกสีเทา หรือสีเทาดำ การเขียนลายประดับ การเผาและการเคลือบ ทำด้วยฝีมือประณีต เครื่องปั้นเคลือบที่เป็นภาชนะมีหลายรูปแบบ เป็นต้นการเคลือบภาชนะ มีทั้งที่เคลือบสีเขียว แบบเซลาดอน (Celadon) เคลือบสีขาว เคลือบสีน้ำตาล เคลือบสองสี ส่วนการตกแต่งลวดลาย มีทั้งการเขียนลวดลายด้วยสีก่อนเคลือบ ที่เรียกว่าเขียนใต้เคลือบ กับการชุบขีดเป็นลวดลายที่ต้องการบนภาชนะ เช่น ลายดอกไม้ ลายดอกบัว ก่อน แล้วนำไปเคลือบ ลายที่ตกแต่งมีทั้งรูปปลา ดอกไม้ ดอกบัว ลายใบไม้ หอยสังข์ พันธุ์ พฤษยา และลวดลายที่เลียนแบบมาจากเครื่องลายครามจีนและอันนัม เป็นต้น

2.4 กลุ่มเครื่องปั้นดินเผาชุมชนพระปรารักษ์

ประกอบด้วย มีทั้งเครื่องปั้นเคลือบและเผาเนื้อแกร่งไม่เคลือบ เนื้อดินที่นำมาใช้ผลิตเป็นดินเนื้อละเอียด เมื่อเผาออกสีเทา หรือสีเทาดำ การเขียนลายประดับ การเผาและการเคลือบ ทำด้วยฝีมือประณีต เครื่องปั้นเคลือบที่เป็นภาชนะมีหลายรูปแบบ เช่น กุณที กุณโท จาน ชาม ถ้วย ไห โคมไฟรูปดอกบัวจลุลู ตลับมีฝาปิด โถมีฝา พาน ตุ๊กตารูปคนและรูปสัตว์ต่างๆ ตะเกียง ช้างศึก เป็นต้นการเคลือบภาชนะ มีทั้งที่เคลือบสีเขียว แบบเซลาดอน (Celadon) เคลือบสีขาว เคลือบสีน้ำตาล เคลือบสองสี ส่วนการตกแต่งลวดลาย มีทั้งการเขียนลวดลายด้วยสีก่อนเคลือบ ที่เรียกว่าเขียนใต้เคลือบ กับการชุบขีดเป็นลวดลายที่ต้องการบนภาชนะ เช่น ลายดอกไม้ ลายดอกบัวก่อน แล้วนำไปเคลือบ ลายที่ตกแต่งมีทั้งรูปปลา ดอกไม้ ดอกบัว ลายใบไม้ หอยสังข์ พันธุ์ พฤษยา และลวดลายที่เลียนแบบมาจากเครื่องลายครามจีนและอันนัม

3. กำลังการผลิต ศักยภาพด้านกำลังการผลิตของสมาชิกที่ทำการผลิตพัฒนาต้นแบบวัฒนธรรมประเภทเครื่องสังคโลกของชุมชนในพื้นที่มรดกโลกสุโขทัย ที่สามารถแปรรูปผลิตภัณฑ์จากเครื่องปั้นดินเผาส่วนหนึ่งเป็นกลุ่มสมาชิก ที่เคยเข้ารับการฝึกอบรมมาก่อน มีจำนวนประมาณ 76

จากการร่วมกันออกแบบ คณะวิจัยได้รูปแบบผลิตภัณฑ์ที่หลากหลาย ซึ่งการออกแบบผลิตภัณฑ์แต่ละกลุ่มประเภทนั้น คณะผู้ร่วมวิจัยได้สร้างแบบผลิตภัณฑ์เครื่องปั้นดินเผาที่สอดคล้องกับความต้องการของตลาดตามที่ได้ศึกษาวิเคราะห์ไว้ให้หลากหลายที่สุด เพื่อเป็นประเด็นตัวเลือกในการนำมาสร้างเป็นต้นแบบจริง ในแต่ละชนิดของผลิตภัณฑ์ได้ออกแบบให้มีลักษณะเฉพาะแตกต่างกันออกไปเป็นรายผลิตภัณฑ์ย่อย

1.2 การวิเคราะห์ต้นแบบผลิตภัณฑ์

หลังจากนั้นคณะวิจัยร่วมกับที่ปรึกษาซึ่งเป็นผู้เชี่ยวชาญด้านการออกแบบ ด้านการพัฒนาผลิตภัณฑ์และด้านการตลาดจากเครื่องปั้นดินเผาประกอบด้วยกลุ่มพัฒนาผลิตภัณฑ์เครื่องปั้นดินเผา และคณะผู้ร่วมโครงการวิจัยที่เกี่ยวข้องในขั้นการพัฒนาผลิตภัณฑ์ ได้ร่วมกันวิเคราะห์เพื่อคัดเลือกรูปแบบผลิตภัณฑ์ที่มีความเป็นไปได้ในการผลิตและสอดคล้องกับแนวโน้ม ความต้องการของตลาด โดยได้คำนึงถึง 9 ประเด็นหลัก ดังนี้

1. แสวงหาจุดแข็ง- จุดเด่นของชุมชน รวมทั้งหลีกเลี่ยงผลิตภัณฑ์ซ้ำซ้อนกับกลุ่มอื่น
2. เป็นฐานสำคัญในการกำหนดทิศทาง และเอกลักษณ์แต่ให้สอดคล้องกับความต้องการของตลาดกลุ่มต่างๆอย่างแท้จริง
3. พัฒนาความคิดและมุมมองใหม่ๆให้ผลิตภัณฑ์
4. คำนึงลักษณะผลิตภัณฑ์ที่ทันสมัย
5. สอดคล้องกับแนวโน้มตลาดและโอกาสในการจำหน่าย
6. ผลิตภัณฑ์จะต้องมีศักยภาพด้านการแข่งขันกับคู่แข่ง
7. การกำหนดภาพพจน์และความประทับใจในผลิตภัณฑ์
8. ส่วนแบ่งตลาด ช่องทางการจำหน่าย และการนำเสนอผลิตภัณฑ์
9. เป็นทางเลือกของผู้บริโภคอย่างมีประสิทธิภาพ

1.3 การออกแบบและการสร้างต้นแบบเครื่องปั้นดินเผา

จากแบบที่ทำการออกแบบไว้เพื่อคัดเลือกแบบที่เหมาะสมมาทำการผลิตเป็นผลิตภัณฑ์ต้นแบบในขั้นต่อไป และให้ข้อเสนอแนะพัฒนาแบบที่ยังมีข้อบกพร่อง โดยให้นักออกแบบประจำโครงการเป็นผู้รับผิดชอบการพัฒนาแบบ ผู้ร่วมโครงการวิจัยที่มีส่วนเกี่ยวข้องทั้งหมดร่วมกันพิจารณาแบบผลิตภัณฑ์ที่กลุ่มที่ทำงานออกแบบสร้างขึ้น ผลการพิจารณาคัดเลือกแบบที่เหมาะสมและสอดคล้องกับทิศทางกการพัฒนาผลิตภัณฑ์จากเครื่องปั้นดินเผาและศักยภาพด้านการผลิตของสมาชิกกลุ่มเครื่องปั้นดินเผาผลิตภัณฑ์วัฒนธรรมเครื่องสังคโลกในพื้นที่มรดกโลกสุโขทัย และเป็นแบบที่เป็นไปได้ในแง่ของการผลิตและการจำหน่ายต่อไป

ภาพ 1 แสดงตัวอย่างแบบร่างเครื่องปั้นดินเผาประเภทสังคโลก

2. การผลิตต้นแบบผลิตภัณฑ์

คณะนักวิจัยทำการคัดเลือกสมาชิกที่มีความสามารถในการการปั้นในชุมชน เพื่อแลกเปลี่ยนความรู้เกี่ยวกับการออกแบบ การใช้สี วัสดุดิบที่จะเลือกใช้ และวิธีการออกแบบ และมีความพร้อมที่จะร่วมกันทำกิจกรรมการพัฒนาและสร้างต้นแบบผลิตภัณฑ์กับคณะวิจัย

จากผลการวิเคราะห์เพื่อคัดเลือกผลิตภัณฑ์ต้นแบบที่จะนำมาผลิต 4 กลุ่มสินค้าตามวัตถุประสงค์การวิจัยที่ตั้งไว้ คณะวิจัยดำเนินการผลิตต้นแบบแบบผลิตภัณฑ์เครื่องปั้นดินเผาในจำนวนที่เหมาะสม เพื่อใช้ในทดสอบตลาดในขั้นตอนวิจัยที่ 3 สำหรับในขั้นตอนการสร้างต้นแบบผลิตภัณฑ์ คณะวิจัยได้ดำเนินงานตามขั้นตอนดังนี้

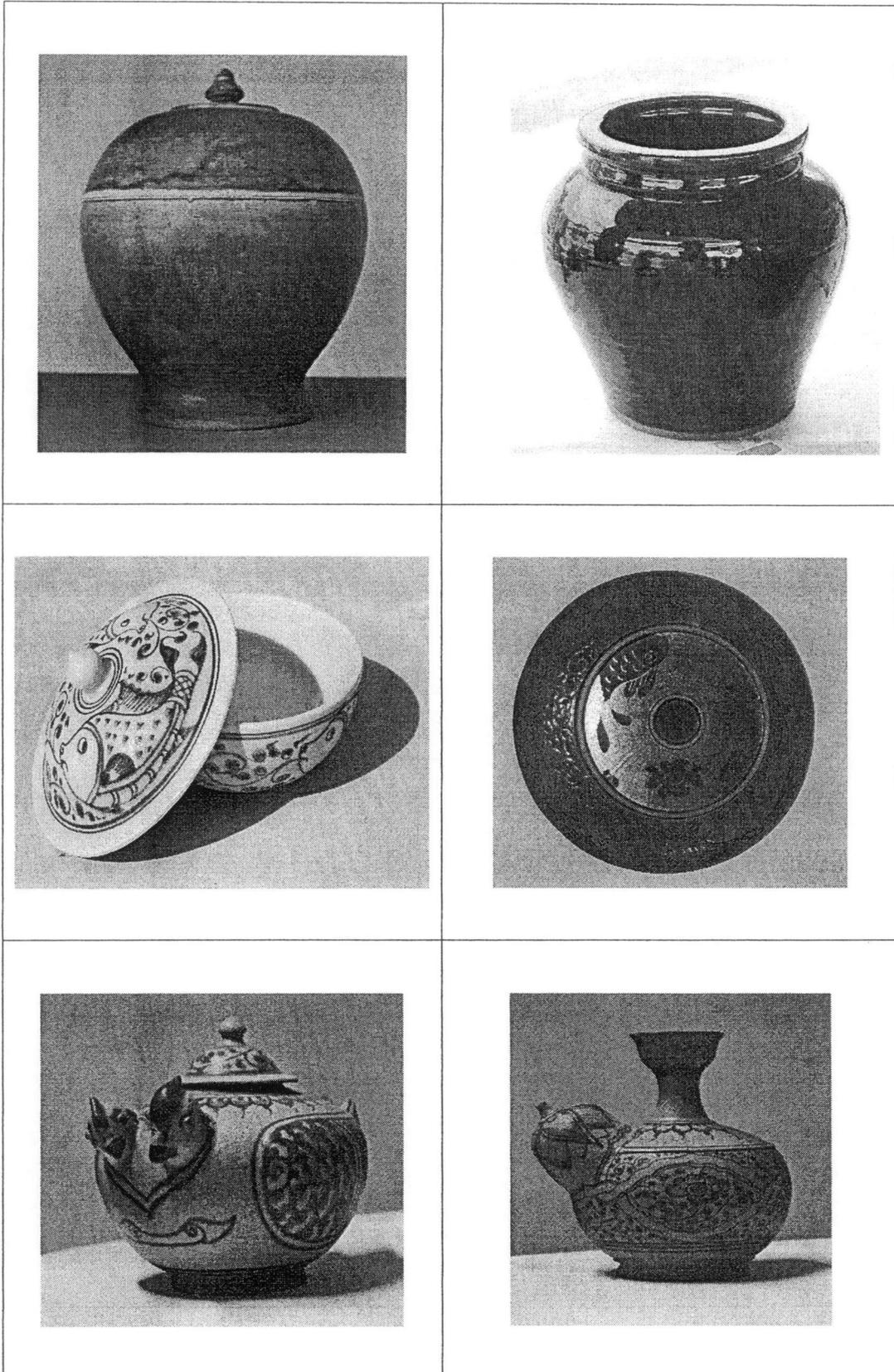
2.1 รวบรวมผลิตภัณฑ์ของแต่ละชุมชนมาใช้เป็นวัตถุดิบในการสร้างต้นแบบผลิตภัณฑ์เครื่องปั้นดินเผาที่ลักษณะแตกต่างกันเป็นจำนวนมาก จากการวิเคราะห์รูปแบบของต้นแบบที่ผ่านการคัดเลือก ของนักวิจัยที่รับผิดชอบด้านการออกแบบนำมาสู่การวางแผนการผลิตให้ได้ผลงานที่ต้องการ จากทรัพยากรต่างๆที่มีอยู่ และเตรียมวัสดุอุปกรณ์ต่างๆที่จำเป็นต้องใช้

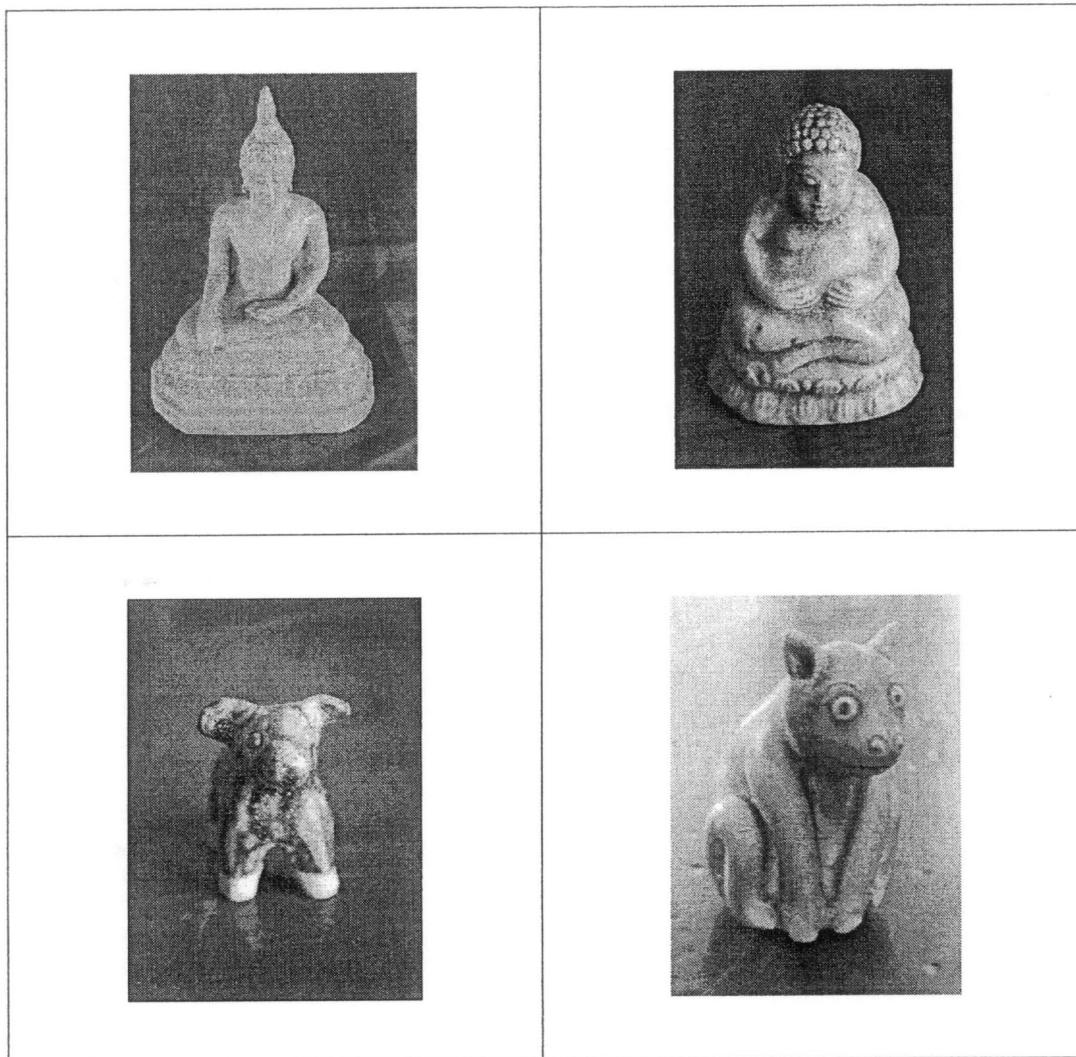
2.2 คณะวิจัยที่รับผิดชอบด้านการออกแบบร่วมกับสมาชิกชุมชนที่ได้รับการคัดเลือกและสมาชิกอื่นที่มีความสนใจ ทำการออกแบบในขั้นที่สอง คือ การคัดเลือกผลิตภัณฑ์ ให้ได้ผลิตภัณฑ์ที่มีองค์ประกอบสวยงาม น่าสนใจ เพื่อเตรียมการผลิตขั้นต่อไป

2.3 คณะนักวิจัยที่รับผิดชอบด้านการออกแบบร่วมกับสมาชิกทำการผลิตต้นแบบผลิตภัณฑ์ต่างๆ ตามรูปแบบที่วางไว้ พร้อมกับปรับปรุงและพัฒนาส่วนที่เห็นควรใช้ระยะเวลาประมาณ 1 เดือน จนได้ผลิตภัณฑ์ตามแผนการผลิตผลิตภัณฑ์ต้นแบบตามจำนวนที่ต้องการ เพื่อนำไปสู่ขั้นตอนการวิเคราะห์ผลิตภัณฑ์และการทดสอบตลาดต่อไป

ขั้นตอนนี้ซึ่งคณะวิจัยได้คัดเลือกแบบผลิตภัณฑ์มาผลิตเป็นผลิตภัณฑ์ต้นแบบ ที่เกิดจากการผสมผสานกับเอกลักษณ์ร่วมสมัยของทั้ง 4 ชุมชน โดยยึดหลักการของ CoAP คือการแลกเปลี่ยนความรู้ร่วมกันระหว่างเครือข่ายๆเพื่อให้เกิดการพัฒนาที่อยู่บนพื้นฐานของภูมิปัญญาของตนเอง พร้อม ๆ กับการทำงานและความรู้ของนักวิชาการจำนวน 80 ผลงาน

ภาพ 2 ตัวอย่างภาพผลิตภัณฑ์เครื่องปั้นดินเผาต้นแบบ

3. การพัฒนาต้นแบบผลิตภัณฑ์

จากนั้นผู้วิจัยจะนำผลงานทั้งหมดจัดแสดงงานนิทรรศการที่หอศิลป์ มหาวิทยาลัยนเรศวร เมื่อวันที่ 9 สิงหาคม 2553 โดยมีพลตรีयरยง สิริสุนทร รองผู้ว่าราชการจังหวัดพิษณุโลก มาเป็นประธานในพิธีเปิด .

ภาพ 3 แสดงการจัดแสดงงานนิทรรศการที่หอศิลป์ มหาวิทยาลัยนเรศวร

สำหรับผู้ทรงคุณวุฒิประเมินคุณภาพผลิตภัณฑ์ ประกอบด้วยปราชญ์ท้องถิ่น นักวิชาการ นักออกแบบ และศิลปินพื้นบ้าน จากผลิตภัณฑ์เครื่องปั้นดินเผา 100 รูปแบบให้เหลือจำนวน 80 รูปแบบ ผู้ทรงคุณวุฒิประกอบด้วย

- ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ชุติรัตน์ จันทร์เชื้อ (มหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงคราม)
- นายรัชช พะยิม (มหาวิทยาลัยราชภัฏนครสวรรค์)
- นางสมศรี สมบูรณ์ (มหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงคราม)
- ดร.พีรธร บุญยรัตพันธุ์ (มหาวิทยาลัยนเรศวร)
- นายบุญหลาย ศรีนาง (มหาวิทยาลัยนเรศวร)
- นางจิระภา วสุวัต (ผู้อำนวยการ ททท.ภาคเหนือ เขต 3)
- นางจุฑาทิพย์ สิทธิวงษ์ (บริษัท BRAVO VOYAGE จำกัด)
- นายเจษฎ์ อุไทย (รองประธานสภาวัฒนธรรมจังหวัดพิษณุโลก)
- นาย Taiitsu Oba (ผู้เชี่ยวชาญประเทศญี่ปุ่น)

ภาพ 4 แสดงผู้ทรงคุณวุฒิร่วมประเมินคุณภาพผลิตภัณฑ์

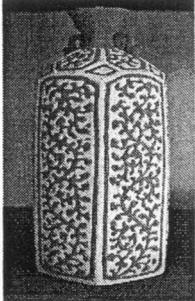
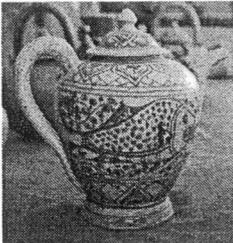
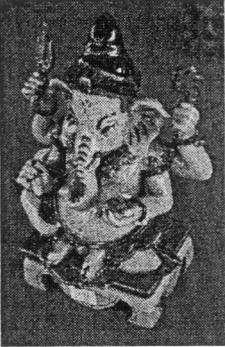
เกณฑ์การตัดสิน

เกณฑ์การตัดสินพัฒนาต้นแบบผลิตภัณฑ์วัฒนธรรมประเภทเครื่องสังคโลกของชุมชนในพื้นที่มรดกโลกสุโขทัยให้ผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบ ประกอบด้วยผู้ที่มีความชำนาญในการตรวจสอบเครื่องปั้นดินเผา นักวิชาการ นักการตลาด จำนวน 10 คน แต่ละคนจะแยกกันตรวจและให้คะแนนโดยอิสระ จากการประชุมเมื่อวันที่ 9 เมษายน 2553 มีเกณฑ์การสามารถสรุปได้ดังนี้

ตาราง 9 แสดงหลักเกณฑ์การให้คะแนน

ลักษณะที่ ตรวจสอบ	เกณฑ์ที่กำหนด	ระดับการตัดสิน (คะแนน)			
		ดีมาก	ดี	พอใช้	ต้อง ปรับปรุง
ลักษณะทั่วไป	ต้องประณีต สวยงาม มีลวดลายที่เหมาะสม กับรูปทรงของภาชนะ	4	3	2	1
เครื่องปั้นดินเผา	ต้องสะอาด ไม่แตก ร้าวหรือบิ่น	4	3	2	1
สี	ต้องไม่ด่าง หลุด ลอก หรือเปื้อนในส่วน ที่ไม่ต้องการ และเมื่อลูบผลิตภัณฑ์แล้วสีต้อง ไม่ติดมือ	4	3	2	1
การประกอบด้วย วัสดุอื่น (ถ้ามี)	ต้องประณีต ติดแน่น คงทน กลมกลืน และ เหมาะสมกับชิ้นงาน	4	3	2	1
การเคลือบเงา (ถ้ามี)	ต้องเรียบ สม่ำเสมอ ไม่เป็นเม็ด เป็นคราบ กรอบ แตก หลุด หรือลอกและไม่หนาเกินไป จนทำให้ชิ้นงานขาดความสวยงาม	4	3	2	1
รูปแบบ	ต้องสะท้อนความเป็นเอกลักษณ์ในท้องถิ่นหรือ ต่อยอดจากภูมิปัญญาของชุมชน	4	3	2	1

ตาราง 10 แสดงผลงานที่ได้รับการคัดเลือกจากผู้ทรงคุณวุฒิ 4 อันดับแรก

ที่	รูปผลิตภัณฑ์	คะแนน	ชุมชน
1		96	ชุมชนบ้านเกาะน้อย
2		94	ชุมชนเกาะน้อย
3		83	รูปแบบที่พัฒนาแล้ว
4		75	รูปแบบที่พัฒนาแล้ว

ผลงานที่คณะผู้วิจัยได้จัดทำทั้งหมดมี 80 ชิ้น แบ่งเป็นกลุ่มเครื่องปั้นดินเผาสังคโลก บ้านปากคลอง จำนวน 20 ชิ้น กลุ่มเครื่องปั้นดินเผาและเครื่องสังคโลกสุโขทัย จำนวน 20 ชิ้น กลุ่มเครื่องปั้นดินเผาสังคโลกบ้านเกาะน้อย จำนวน 20 ชิ้น และกลุ่มเครื่องปั้นดินเผาชุมชนพระปรารักษ์ จำนวน 20 ชิ้น (ปรากฏในภาคผนวก) ที่จะทดลองตลาดในขั้นตอนต่อไป

ขั้นตอนการพัฒนาด้านแบบผลิตภัณฑ์

แม้ว่าจะเป็นขั้นตอนที่ตามแผนการวิจัยแล้วจะดำเนินการการวิจัย แต่จากการที่คณะผู้วิจัยได้จัดให้มีการทดสอบตลาดย่อยในเบื้องต้นก่อนตามวาระโอกาสที่เหมาะสม นอกเหนือจากการทดสอบตลาดตามที่ได้กำหนดไว้ในกระบวนการวิจัย และได้ทำการวิเคราะห์ข้อมูลการวิจัยตลาดในเบื้องต้นแล้ว จึงได้นำเอาผลการวิเคราะห์ดังกล่าวมาทำการพัฒนาสินค้าอย่างต่อเนื่อง ในกระบวนการพัฒนาด้านแบบผลิตภัณฑ์ คณะผู้วิจัยแบ่งขั้นตอนการดำเนินงานเป็นดังนี้

1. การวิเคราะห์แนวทางการพัฒนา

หลังจากได้นำผลิตภัณฑ์ไปทดลองจำหน่ายและเก็บข้อมูลจากการสอบถามผู้บริโภค ที่ให้ความสนใจผลิตภัณฑ์ ณ จุดวางแสดงสินค้าเพื่อทดสอบตลาดหลัก 3 ส่วนคือ

- การทดสอบตลาดที่งานเกษตรแฟร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร
- การทดสอบตลาดที่งานกาชาดจังหวัดพิษณุโลก
- การทดสอบตลาดที่งานกาชาดจังหวัดสุโขทัย

จากข้อมูลและผู้ช่วยวิจัยด้านการตลาดร่วมกับตัวแทนสมาชิกชุมชนที่รับผิดชอบด้านการจำหน่ายสินค้าทำการรวบรวม นำมาทำการประมวลวิเคราะห์ คณะผู้วิจัยที่เกี่ยวข้องทุกฝ่ายอันประกอบด้วยคณะผู้วิจัยจากมหาวิทยาลัยและจาก 4 ชุมชน จังหวัดสุโขทัย ร่วมกันวิเคราะห์ผลตอบรับของผลิตภัณฑ์ของตลาดและศักยภาพของสมาชิกชุมชนยิ่งขึ้นต่อไป จากการร่วมกันวิเคราะห์ถึงกลุ่มตลาด ลักษณะความสอดคล้องและความต้องการของผู้บริโภคแต่ละกลุ่ม แต่ละระดับ วิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างการตอบรับของตลาดกับผลิตภัณฑ์ต้นแบบของโครงการวิจัย และนำข้อมูลข้างต้นมา นำเข้าสู่กระบวนการปรับปรุงต้นแบบผลิตภัณฑ์ของโครงการวิจัย สรุปผลการวิเคราะห์ผลิตภัณฑ์จากข้อมูลที่ได้ในการทดสอบตลาด เป็น 4 ลักษณะ ดังนี้

1. ผลิตภัณฑ์ชุดเดิมที่จำหน่ายได้ดีเป็นที่ต้องการของตลาด คู่แข่งกับการผลิตและจำหน่ายของชุมชนผลิตภัณฑ์กลุ่มนี้ คณะผู้วิจัยได้คัดเลือกเป็นผลิตภัณฑ์ที่พร้อมจะนำมาถ่ายทอดได้
2. ผลิตภัณฑ์ชุดเดิมที่ต้องปรับปรุงองค์ประกอบบางอย่าง ผลิตภัณฑ์กลุ่มนี้คณะผู้วิจัยได้นำมาพิจารณาเพื่อทำการออกแบบปรับปรุงผลิตภัณฑ์เป็นรายชิ้น ตามองค์ประกอบที่ควรปรับปรุงหรือพัฒนาองค์ประกอบอื่นๆ เสริมให้ได้ผลิตภัณฑ์ที่มีความเหมาะสมที่ดียิ่งขึ้น

3. การพัฒนาโครงสร้างเครื่องปั้นดินเผา ที่กลุ่มชุมชนผลิตภัณฑ์วัฒนธรรมประเภทเครื่องสังคโลกของชุมชนในพื้นที่มรดกโลกสุโขทัยมีความถนัดและมีทุนทางวัฒนธรรมรองรับการออกแบบและพัฒนาเป็นผลิตภัณฑ์ใหม่

4. คัดผลิตภัณฑ์ที่ไม่เป็นที่นิยมของตลาด หรือผลิตแล้วไม่คุ้มค่าออกจากการผลิตปรับปรุงต้นแบบเป็นผลิตภัณฑ์

4. การทดลองตลาด

คณะผู้วิจัยนำเครื่องปั้นดินเผาในแต่ละท้องถิ่น พร้อมทั้งพัฒนาเครื่องปั้นดินเผาด้วยการจำหน่ายจริงจำนวน 6 เดือนจาก 7 แห่ง ประกอบไปด้วย กลุ่มเครื่องปั้นดินเผาชุมชน ร้านจำหน่ายเครื่องปั้นดินเผา และร้านจำหน่ายผลิตภัณฑ์ของชุมชน ได้แก่

1. กลุ่มเครื่องปั้นดินเผาสังคโลก บ้านปากคลอง
2. กลุ่มเครื่องปั้นดินเผาและเครื่องสังคโลกสุโขทัย
3. กลุ่มเครื่องปั้นดินเผาสังคโลกบ้านเกาะน้อย
4. กลุ่มเครื่องปั้นดินเผาชุมชนพระปรารักษ์
5. เทศกาลผลิตภัณฑ์ OTOP จังหวัดสุโขทัย
6. การแสดงนิทรรศการศิลปกรรม ณ หอศิลป์มหาวิทยาลัยนเรศวร

เป้าหมายให้ได้รูปแบบเครื่องปั้นดินเผาที่มีเอกลักษณ์ท้องถิ่นผสมผสานระหว่างชุมชน รวมทั้งเอกลักษณ์ศิลปกรรมร่วมสมัย รวมทั้งหาความสัมพันธ์ระหว่างผลิตภัณฑ์และความต้องการของตลาดเป้าหมายโดยใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพ

สรุปผลการศึกษาเชิงวิเคราะห์ลักษณะของตลาดและการบริโภคผลิตภัณฑ์ เป็นตลาด 3 กลุ่ม ซึ่งจะใช้เป็นฐานคิดรองรับการพัฒนาต้นแบบผลิตภัณฑ์โครงการวิจัย ดังนี้

ตลาดระดับล่าง

ลักษณะตลาด เป็นตลาดที่อาศัยความสะดวกด้านการจัดจำหน่าย อาศัยพื้นที่ตามการจัดงานเทศกาลของทางจังหวัด อำเภอ งานเปิดพื้นที่ตลาดนัด การวางจำหน่ายตามร้านค้าไม่ถาวร หรือแผงเช่าที่สะดวกต่อการพบปะลูกค้าสัญจร หรือร้านค้าที่ซื้อผลิตภัณฑ์จากผู้ผลิตต่างๆ ไปมาไว้จำหน่ายต่อนักท่องเที่ยว ที่ต้องการซื้อสินค้าไปเป็นของฝาก โดยไม่จำเป็นต้องมีราคาแพง โดยการปิดบังสถานที่ผลิต จึงเป็นรูปแบบการจำหน่ายที่ไม่ได้ผูกขาดและการ์นต์กับลูกค้าต่อผลิตภัณฑ์ของตน

ตลาดกลุ่มนี้จึงเป็นตลาดที่จำหน่ายสินค้าราคาต่ำมีลักษณะโดยรวม คือ สินค้าคุณภาพค่อนข้างต่ำ จำหน่ายราคาถูกทั้งปลีกและส่ง ไม่มีการออกแบบรูปแบบมากนักแต่แต่ละแบบมีการผลิต

สินค้าออกมาเป็นจำนวนมาก และไม่มีการสร้างตราสินค้าของผลิตภัณฑ์ ลูกค้าส่วนมากเป็นพ่อค้าคนกลางที่ต้องการซื้อของราคาถูกไปจำหน่ายยังแหล่งอื่น นักท่องเที่ยวที่ซื้อสินค้าเป็นของฝากญาติพี่น้องเป็นที่ระลึก และกลุ่มผู้บริโภคที่มีรายได้น้อย แหล่งจำหน่ายสินค้าลักษณะนี้ส่วนมากอยู่ที่ตลาดกลางที่ทางจังหวัด อำเภอจัดให้ หรือตามงานกาชาดและงานออกร้าน ต่างๆ

แนวการออกแบบการผลิตของตลาดระดับล่างของผลิตภัณฑ์จากเครื่องปั้นดินเผาที่ปรากฏจะอาศัยรูปแบบ 3 ลักษณะใหญ่ๆ คือ

1. ตามยึดถือรูปแบบเดิมที่ทำต่อเนื่องสืบทอดมาจากบรรพชน โดยไม่ได้มีการพัฒนารูปแบบหรือเทคนิคให้สอดคล้องกับบริบทการบริโภคของคนยุคใหม่ หากมีการปรับสีสันทันทีจะมีการใช้สีที่ฉูดฉาด ชัดแจ้ง หรือแวววาว เอรานิยมของชาวบ้านที่ทำเป็นเกณฑ์ประเมิน ทั้งนี้ลักษณะรูปแบบที่แวววาว ฉูดฉาด มีสีสันทันชัดแจ้ง มีการตกแต่งคือความงาม

2. งานลักษณะนี้บางกลุ่มจะพยายามเลียนแบบด้านรูปแบบภายนอกของผลิตภัณฑ์ แต่ไม่ได้คำนึงถึงคุณภาพด้านอื่น เพราะไม่ได้แสดงที่ผลิตที่ชัดเจน โดยเฉพาะความประณีตบรรจงหรือคุณภาพของเครื่องปั้นดินเผา งานกลุ่มนี้จึงมักจะไม่น่าสนใจความชื่นชมจากการตามกระแสหรือคนเด่นดังในสังคมเป็นผู้นำพา โดยจรรยาบรรณด้านการออกแบบและแปรรูปแล้ว งานกลุ่มนี้จึงเป็นงานที่มีการสร้างสรรค์น้อย หากแต่เป็นการฉกฉวยโอกาสด้านความนิยม และราคาการจำหน่ายที่ถูกลงเมื่อเปรียบเทียบกับผลิตภัณฑ์ต้นแบบ กระนั้นก็สามารถตอบสนองความต้องการของผู้บริโภครายได้ต่ำได้เป็นอย่างดี

ตลาดระดับกลาง

ลักษณะตลาด เป็นตลาดที่มีความมั่นคง ต้องการความชัดเจนด้านผู้บริโภคที่เป็นขาประจำ ซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ของสังคม เช่น ข้าราชการ พนักงานรัฐ เจ้าหน้าที่ พนักงานเอกชนหรือคนที่มีเงินเดือนตั้งแต่ประมาณ 7,000 – 15,000 บาท ผู้บริโภคกลุ่มนี้จะเป็นคนที่มีความรู้ มีรสนิยม แต่ยังมีรายได้ที่จำกัด การใช้จ่ายจะต้องมีความระมัดระวังเพื่อให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ในสังคมทุนนิยมได้อย่างเหมาะสม

มีการจำหน่ายสินค้าราคาปานกลาง เป็นผลิตภัณฑ์ที่เน้นการพัฒนาคุณภาพไปสู่ระดับที่ดีขึ้น มุ่งในการพัฒนาอนาคตด้านการผลิตของตน ส่วนมากเป็นตลาดผลิตภัณฑ์เครื่องปั้นดินเผาที่มีคุณภาพดี มีการออกแบบที่หลากหลายโดดเด่น และมีทั้งการสร้างและยังไม่สร้างตราสินค้าให้แก่ผลิตภัณฑ์ แต่ต่างก็มีความชัดเจนในเป้าหมาย และการรักษาและรับประกันคุณภาพ มีความพยายามในการออกแบบผลิตภัณฑ์ของตน ผสานไปกับการอิงอยู่กับลักษณะรูปแบบผลิตภัณฑ์หลักที่อยู่ในกระแสความนิยม และมีคุณภาพในระดับที่สามารถนำไปใช้ในชีวิตและสังคมได้

นอกจากนี้ กระบวนการผลิตภัณฑ์เพื่อตอบสนองตลาดระดับกลาง ร้านค้าหรือนักธุรกิจ เครื่องปั้นดินเผาที่มีตราสินค้าของตนเองส่วนหนึ่ง ได้มาอาศัยชุมชนที่มีความสามารถด้านการผลิตแปรรูปผลิตภัณฑ์ภายใต้ตราสินค้าของตน โดยการมาว่าจ้างผลิตสินค้าภายใต้ตราสินค้าและการออกแบบของตนเอง เพราะทำให้ได้ต้นทุนต่ำกว่าการผลิตเองและสามารถควบคุมคุณภาพได้

ตลาดระดับสูง หรือตลาดบน

ตลาดระดับสูง หรือตลาดบน หมายถึง ตลาดที่จำหน่ายสินค้าในราคาสูง เป็นสินค้าคุณภาพดี มีการออกแบบ และพัฒนาระบบห่วงโซ่ผลิตภัณฑ์ ทั้งด้านการผลิต การจำหน่าย นำเสนอและการโฆษณาอย่างครบวงจร ผลงานกลุ่มตลาดบนจะมีความเป็นเอกลักษณ์ที่มีจุดขายเฉพาะตนอย่างโดดเด่น กล่าวคือ เมื่อสัมผัสแล้วจะรู้ทันทีว่าเป็นผลิตภัณฑ์ที่มาจากที่ใด

ความเป็นตราสินค้าที่มีการพัฒนาและการทำตลาดอย่างมีระบบ และกลยุทธ์ทางการตลาดดังกล่าว ส่งผลต่อการมีลูกค้าประจำ ที่ต้องการใช้ผลิตภัณฑ์ดังกล่าวเพื่อให้สินค้าได้เสริมสร้างบุคลิกของตนเองภายใต้ มโนทัศน์ของผลิตภัณฑ์ชนิดนั้นๆ

ด้วยความพร้อมของผู้ผลิต ที่มีระบบการผลิตอย่างชัดเจน ผลงานจึงมีความหลากหลายภายใต้ มโนทัศน์ต่างๆ ในแบบฉบับของตราสินค้าตนเอง ผลิตภัณฑ์สินค้าส่วนนี้ ทั้งหมดล้วนมีตราสินค้าของตนเอง ได้มีการพัฒนาตราสินค้าจนเป็นที่ยอมรับ เป็นสินค้าที่ได้รับการยอมรับทั้งด้านคุณค่า และคุณภาพของสินค้า รวมถึงคุณค่าในตราสินค้าของสินค้าหรือคุณค่าด้านศิลปะ หัตถกรรม มีลูกค้าประจำที่ภักดี เชื่อมั่นต่อสินค้า เช่น เครื่องปั้นดินเผาจากโรงงานเซรามิกและสินค้าแปรรูปจากเครื่องปั้นดินเผา เป็นต้น ผู้บริโภคหลักจะเป็นบุคคลที่มีรายได้สูงและมีรสนิยมที่มีแบบฉบับเฉพาะตัว เช่น ข้าราชการระดับสูง นักธุรกิจ หรือนักท่องเที่ยว บุคคลเหล่านี้ต่างรู้จัก ติดตาม และชื่นชมผลิตภัณฑ์ ลักษณะของการบริโภคสินค้ากลุ่มนี้ นัยหนึ่งจึงเป็นการบริโภคตราสินค้า ด้วยการคาดหวังให้ผลิตภัณฑ์ได้ส่งเสริมภาพลักษณ์ของตนเอง และต้องการให้ผลิตภัณฑ์กลุ่มนี้ได้จำแนกตนเองออกจากคนทั่วไป โดยไม่นิยมผลิตภัณฑ์ที่ผู้บริโภคส่วนใหญ่ หรือตลาดกลุ่มกลาง และล่างบริโภคด้วย ตลาดกลุ่มบนหรือตลาดระดับสูงเป็นหนึ่งในเป้าหมายการพัฒนาผลิตภัณฑ์ของโครงการวิจัย ที่จะพัฒนาไปถึง โดยเฉพาะในส่วนของพัฒนาการแปรรูปลายที่มีเอกลักษณ์ และมีสีที่แปลกสะดุดตา

5. การปรับปรุงและพัฒนาต้นแบบ

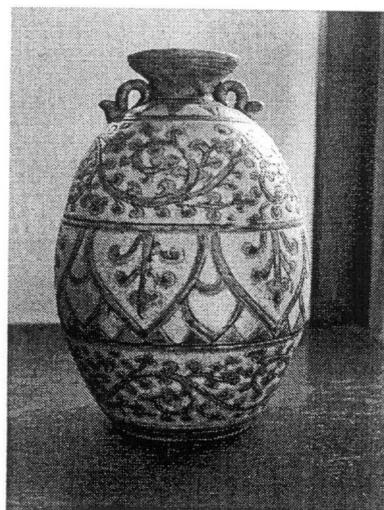
จากทำการวิเคราะห์และคณะวิจัยได้กำหนดแนวทางและแผนการพัฒนาผลิตภัณฑ์ โดยได้แบ่งกิจกรรมการพัฒนาเป็น 2 กิจกรรม ประกอบด้วย กิจกรรมพัฒนาต้นแบบเดิมและกิจกรรมสร้าง

ต้นแบบใหม่ โดยทั้งสองกิจกรรมนักวิจัยจะทำงานร่วมกับสมาชิกชุมชนผู้ผลิตต้นแบบ เพื่อให้เกิดกระบวนการถ่ายทอดและเรียนรู้กระบวนการพัฒนาผลิตภัณฑ์อย่างเข้าใจ และนำไปปฏิบัติได้ต่อไป

5.1 การพัฒนาต้นแบบเดิม เป็นกิจกรรมที่นำเอาผลิตภัณฑ์ต้นแบบครั้งที่ 1 คณะวิจัยได้วิเคราะห์และตัดสินใจว่าเป็นกลุ่มสินค้าที่ต้องนำมาพัฒนาในองค์ประกอบที่ยังไม่สมบูรณ์ นักออกแบบจะร่วมกับสมาชิกผู้ร่วมกันพัฒนาต้นแบบ ทำการออกแบบเพื่อพัฒนาผลิตภัณฑ์ตามแต่ละรายการก่อนทำการปรับปรุงผลิตภัณฑ์ตามแบบ จำนวน 100 แบบ

5.2 การสร้างต้นแบบใหม่ กิจกรรมนี้มีขั้นตอนเช่นเดียวกับการสร้างผลิตภัณฑ์ต้นแบบในครั้งแรก หากแต่เป็นการออกแบบและผลิตเสริมจากการสำรวจความต้องการของผู้บริโภคเพิ่มเติมจากผลการทดสอบตลาด ผลิตภัณฑ์ที่คณะวิจัยได้ทำการพัฒนาในขั้นที่สองส่วนใหญ่เป็นผลิตภัณฑ์ที่นักออกแบบร่วมกับสมาชิกชุมชนทำการออกแบบและพัฒนา และสร้างเป็นต้นแบบในครั้งที่ 2 ตามแผนการวิจัย

ผลิตภัณฑ์ที่พัฒนาใหม่ครั้งนี้มีจำนวน 80 แบบ การสร้างต้นแบบใหม่นี้เป็นไปตามความต้องการของตลาด เช่น กลุ่มที่ให้ข้อมูลว่าต้องการผลิตภัณฑ์เครื่องปั้นดินเผา ที่ แต่ต้องการให้เป็นผลิตภัณฑ์ขนาดเล็ก ที่สามารถซื้อหาได้ในราคาไม่สูงเกินไป รวมทั้งการพัฒนาผลิตภัณฑ์ด้วยการรื้อฟื้นภูมิปัญญา ในกลุ่มชุมชน ซึ่งเป็นชุมชนหลักในการผลิตเครื่องปั้นดินเผาประเภทต่างๆ

ภาพ 5 แสดงรูปผลิตภัณฑ์ที่พัฒนาใหม่

การปรับปรุงผลิตภัณฑ์ตามองค์ประกอบการออกแบบเพื่อพัฒนาผลิตภัณฑ์

1. การปรับปรุงรูปแบบผลิตภัณฑ์ ในส่วนของการปรับปรุงรูปแบบของผลิตภัณฑ์นี้คณะวิจัยได้ทำการปรับปรุงในหลายประเด็น ได้แก่ ผลิตภัณฑ์ด้วยการรื้อฟื้นภูมิปัญญาการใช้สี ในกลุ่มชุมชนเครื่องปั้นดินเผาในพื้นที่มรดกโลกสุโขทัย ซึ่งเป็นชุมชนหลักในการผลิตเครื่องปั้นดินเผาประเภทต่างๆ

2. การปรับปรุงสีสันทและลวดลาย เป็นการออกแบบและพัฒนาสีเนื่องมาจากการพัฒนาเครื่องปั้นดินเผาให้ได้สีสันทและลวดลายที่สอดคล้องกับความต้องการของผู้บริโภคและการออกแบบหลังจากนั้นก็เครื่องปั้นที่ออกแบบสีสันทและลวดลายใหม่มาทำการออกแบบเพื่อให้เป็นผลิตภัณฑ์ตามกลุ่มที่ต้องการปรับปรุงในองค์ประกอบนี้

3. การปรับปรุงตกแต่งผลิตภัณฑ์ เป็นการพัฒนาผลิตภัณฑ์ที่ผลิตมาได้สอดคล้องกับความต้องการของผู้บริโภคแล้วเพียงแต่ขาดจุดเด่นของผลิตภัณฑ์ หรือเป็นผลิตภัณฑ์ที่จำหน่ายได้ในราคาไม่ดีนัก ซึ่งหากเพิ่มการประดับตกแต่งผลิตภัณฑ์แล้วจะทำให้สามารถเพิ่มความน่าสนใจให้แก่ผลิตภัณฑ์ และในขณะเดียวกันก็สามารถเพิ่มมูลค่าของผลิตภัณฑ์ให้สามารถจำหน่ายได้ในราคาที่ดีขึ้นอีกด้วย

4. การปรับปรุงคุณภาพและความประณีต เนื่องจากการผลิตผลิตภัณฑ์ต้นแบบในครั้งแรกเป็นการทดลองผลิตผลิตภัณฑ์ต่างๆเป็นครั้งแรก ทำให้สมาชิกผู้ทำการผลิตต้นแบบยังไม่มีควมชำนาญในการผลิต ผลิตภัณฑ์จึงยังไม่สามารถควบคุมคุณภาพได้ดีเท่าที่ควร ดังนั้นในการพัฒนาผลิตภัณฑ์ต้นแบบครั้งนี้ คณะวิจัยจึงได้วางโครงสร้างการผลิตให้มีระบบควบคุมคุณภาพในการผลิตด้วย เพื่อให้ผลิตภัณฑ์ที่พัฒนาใหม่เป็นผลิตภัณฑ์ที่มีคุณภาพและความประณีต สอดคล้องกับความต้องการของกลุ่มตลาดระดับกลางและบน มากยิ่งขึ้น เนื่องจากเป็นกลุ่มผู้บริโภคที่ตัดสินใจเลือกซื้อสินค้าโดยการพิจารณาคุณภาพของผลิตภัณฑ์เป็นองค์ประกอบด้วย

5. การพัฒนาผลิตภัณฑ์ใหม่ เมื่อคณะวิจัยได้ทำงานร่วมกับชุมชนในการผลิตในโครงการวิจัยระยะเวลาหนึ่ง ทำให้คณะวิจัยได้เรียนรู้ถึงภูมิปัญญาดั้งเดิมต่างๆที่มีอยู่ภายในชุมชน ทั้งที่ยังมีกลมเหลื่ออยู่ภายในชุมชนและที่ชุมชนได้ละทิ้งไปแล้ว เมื่อนำภูมิปัญญาดังกล่าวมาบูรณาการเข้ากับข้อมูลการวิเคราะห์ความต้องการของผู้บริโภคที่มีความต้องการบริโภคสินค้าหัตถกรรมภูมิปัญญาต่างๆ อยู่อย่างหลากหลาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งภูมิปัญญาที่เก่าแก่ หายาก และเป็นผลิตภัณฑ์ที่เป็นธรรมชาติปลอดจากสารเคมี คณะวิจัยจึงได้ทำการวิเคราะห์และสรุปเป็นกระบวนการพัฒนาให้ได้ผลิตภัณฑ์ต้นแบบชุดใหม่ ที่สามารถเพิ่มทางเลือกแก่ผู้บริโภคที่ต้องการซื้อผลิตภัณฑ์แปรรูปจากเครื่องปั้นดินเผาพื้นบ้านของชุมชน และพัฒนาผลิตภัณฑ์ให้สามารถตอบสนองความต้องการของผู้บริโภคได้อย่างกว้างขวางมากขึ้น

ตอนที่ 3 การจัดทำชุมชนปฏิบัติการด้านการเรียนรู้นาร่อง ให้เป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้ทางด้านผลิตภัณฑ์วัฒนธรรมในพื้นที่มรดกโลกสุโขทัย

ถึงแม้ว่าในปัจจุบันนี้ การจัดการความรู้จะไม่ใช่นวัตกรรมใหม่อีกต่อไป แต่ก็นับว่าเป็นแนวคิดพื้นฐานที่สำคัญประการหนึ่ง ในการพัฒนาท้องถิ่นหรือนำพาชุมชนต่าง ๆ ไปสู่การเป็นชุมชนปฏิบัติการด้านการเรียนรู้ (Community of Practice / COP) ซึ่ง COP นี้ถือเป็นอีกรูปแบบหนึ่งของการพัฒนา ที่ผู้เขียนเห็นว่าน่าจะนำมาใช้เพื่อปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ของสังคมได้ เพื่อให้สังคมไทยพัฒนาไปสู่การเป็นสังคมฐานรากทางปัญญา (Wisdom – based Society) ซึ่งมีชุมชน/หมู่บ้านและประชาชนเป็นกลไกสำคัญในการขับเคลื่อนกระบวนการพัฒนา ในรูปของเครือข่ายทางปัญญา บนมิติของการบูรณาการความหลากหลายของภูมิปัญญาท้องถิ่น การบริหารจัดการทุนทางสังคมวัฒนธรรม การสื่อสารสาธารณะ และความตระหนักของบุคคล ชุมชน และเครือข่ายถึงความสำคัญของทุนทางปัญญา

คณะนักวิจัยจัดทำชุมชนปฏิบัติการด้านความรู้นาร่อง ให้เป็นชุมชนแห่งความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นทางด้านเครื่องปั้นดินเผาในเขตภาคเหนือตอนล่าง โดยการถ่ายทอดความรู้สู่ชุมชนโดยวิธี CoAP ให้เป็นชุมชนปฏิบัติการทางด้านศิลปกรรมเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ รวมทั้งการพัฒนาเครื่องปั้นดินเผาของชุมชน ที่เป็นการจัดการเชื่อมโยงความรู้จากปราชญ์ชาวบ้าน

สำหรับความรู้ในกระบวนการจัดการความรู้ของชุมชนปฏิบัติการด้านการพัฒนาผลิตภัณฑ์วัฒนธรรมเครื่องสังคโลกของชุมชนในพื้นที่มรดกโลกสุโขทัย ที่รวมกลุ่มประกอบอาชีพในการผลิตเครื่องปั้นดินเผา ดังนั้น คณะผู้วิจัยจึงพัฒนาเครือข่ายการเรียนรู้ โดยเชิงสมาชิกภายในกลุ่มเครื่องปั้นดินเผาไปคูงานกับกลุ่มเครื่องปั้นดินเผายังแหล่งอื่น ๆ ประกอบด้วย

1. กลุ่มเครื่องปั้นดินเผาสังคโลก บ้านปากคลอง
2. กลุ่มเครื่องปั้นดินเผาและเครื่องสังคโลกสุโขทัย
3. กลุ่มเครื่องปั้นดินเผาสังคโลกบ้านเกาะน้อย
4. กลุ่มเครื่องปั้นดินเผาชุมชนพระปรางค์

จากการไปศึกษาดูงานดังกล่าวทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน (Interactive Learning to Action) เพื่อกำหนดยุทธศาสตร์ ซึ่งได้แก่ การนำผลแห่งการเรียนรู้ไปสู่การปฏิบัติ โดยอาศัยกระบวนการทางสังคมที่มีเครือข่ายทางปัญญา เป็นชุมชนอิสระซึ่งทำหน้าที่จัดการความรู้ เพื่อประโยชน์สุขของคนในชุมชนท้องถิ่น สามารถสรุปประเด็นสำคัญได้ดังนี้

1. จากการศึกษาดูงานทำให้เกิดเครือข่ายการเรียนรู้ การร่วมมือกับกลุ่มอื่น ๆ ในการพัฒนาคุณภาพผลิตภัณฑ์ นับว่าเป็นประโยชน์ในการเรียนรู้เพิ่มขึ้นในสิ่งที่ไม่เคยรู้และก่อให้เกิดแนวคิดที่จะทำสิ่งใหม่
2. การแลกเปลี่ยนความรู้กับเครือข่าย นอกจากจะได้ความรู้แล้วผลทางอ้อมก็จะได้เทคนิคในการลดต้นทุนการผลิตและการจัดการกับกระบวนการผลิต โดยผลที่เกิดขึ้นทำให้ผลิตทันกับความต้องการของตลาด
3. การแลกเปลี่ยนความรู้กับเครือข่าย ทำให้ความรู้ความชำนาญในการทำเครื่องปั้นดินเผาได้พัฒนาไปอีกรูปแบบหนึ่ง ทำให้เกิดช่องทางทางด้านการตลาดเพิ่มมากขึ้น รวมทั้งเป็นการเพิ่มศักยภาพในการผลิตเพื่อการแข่งขันกับกลุ่มอื่น ๆ ได้
4. ทำให้เกิดช่องทางทางด้านการตลาดเพิ่มมากขึ้น รวมทั้งเป็นการสร้างความแตกต่างในการผลิตเพื่อการแข่งขันกับกลุ่มอื่น ๆ ได้

บทสรุปชุมชนปฏิบัติการด้านการเรียนรู้

ชุมชนปฏิบัติการด้านการเรียนรู้ พัฒนาขึ้นจากการเชื่อมโยงข้อมูลและองค์ความรู้ด้านภูมิปัญญาท้องถิ่นในชุมชนที่มีผลิตภัณฑ์วัฒนธรรมประเภทเครื่องสังคโลกของชุมชนในพื้นที่มรดกโลกสุโขทัย จากการศึกษาสืบค้นข้อมูลภาคสนามทำให้ได้ทราบว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นในแต่ละมิติเชื่อมโยงเข้าด้วยกัน โดยวิถีการดำเนินชีวิตของผู้คนในสังคม ผ่านการปฏิสัมพันธ์กัน ในรูปของเครือข่ายทางสังคม เพื่อคัดสรร แลกเปลี่ยนเรียนรู้ ประดิษฐ์คิดค้น พัฒนา ปรับปรุงและสืบทอดภูมิปัญญาในแต่ละมิติที่สอดคล้องกับบริบททางสังคมวัฒนธรรม ตลอดจนความต้องการของคนในสังคม การเชื่อมโยงของภูมิปัญญาเป็นสิ่งที่อยู่เหนือขอบเขตทางกายภาพและการจำแนกเขตการปกครอง โดยสาระองค์ประกอบและรูปแบบของภูมิปัญญาแต่ละมิติจะเลื่อนไหลและเปลี่ยนแปลงไปตามปริมาณและคุณภาพของการปฏิสัมพันธ์ของเครือข่ายทางสังคมของผู้คน เช่น เครือข่ายความสัมพันธ์เชิงอำนาจ เครือข่ายสายตระกูล เครือข่ายการผลิต เครือข่ายความเชื่อและเครือข่ายของปัญหาและความต้องการของผู้ผลิตและผู้ใช้ปัญญา

จากการศึกษาพบว่า ภูมิปัญญาในทุกมิติล้วนมีพลวัต ดังนั้น ชุมชนปฏิบัติการด้านการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นจึงเป็นชุมชนที่มีพลวัตและเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาแต่ความมีพลวัตนี้เอง ที่ช่วยทำให้ภูมิปัญญาในแต่ละมิติมีคุณลักษณะที่พิเศษที่สามารถตอบสนองความต้องการของผู้คนในสังคม และในทุกขั้นตอนของการเปลี่ยนแปลงและปรับตัว ได้นำมาซึ่งกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ของคนในชุมชนภาวะผู้นำ และศักยภาพของบุคคล กลุ่ม และชุมชนในการจัดความรู้ที่มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น

หัวใจสำคัญของการพัฒนาสังคมจึงอยู่ที่การเข้าใจในความซับซ้อนของการเคลื่อนไหวของกระบวนการทางสังคม (Social Movement) วิถีชีวิตของผู้คนที่ดำเนินไปอย่างไม่หยุดนิ่งในชุมชน ปฏิบัติการด้านการเรียนรู้ ตลอดจนองค์ความรู้ที่บุคคลสร้าง ผิดขึ้น และเป็นเจ้าของ จากการศึกษาภาคสนามในชุมชนด้านภูมิปัญญาท้องถิ่นในชุมชนที่มีผลิตภัณฑ์วัฒนธรรมประเภทเครื่องสังคโลกของชุมชนในพื้นที่มรดกโลกสุโขทัย พบว่า ผู้คนที่อยู่ในชุมชนได้มีการรวมกลุ่มและแสดงพฤติกรรมซึ่งฉายภาพของอัตลักษณ์ร่วม (Collective Identity) ในหลากหลายลักษณะ โดยมีเป้าหมายร่วมกันคือ การดำรงชีวิตอย่างมีความสุขในนิยามของตนเอง ซึ่งได้แก่ “การไม่มีหนี้สิน ไม่เจ็บป่วย และมีกินมีใช้” การรวมกลุ่มจึงดำเนินไปเพื่อรักษาการเปลี่ยนแปลงหรือตำแหน่งทางสังคมให้อยู่ในระดับที่บุคคลยังสามารถควบคุมและกำหนดทิศทางที่ตนเองต้องการ ตลอดจนรับรู้ถึงการคงอยู่ของอำนาจส่วนตนได้ เพียงแต่รูปแบบของกระบวนการทางสังคมที่ปรากฏเป็นการผสมผสานระหว่างกระบวนการคิดอย่างมีเหตุผล ความคาดหวัง และความเดือดร้อนจากสภาพที่ไม่พึงปรารถนา การประสานความร่วมมือระหว่างกลุ่มและองค์กรต่างๆ

แต่อย่างไรก็ตาม เป็นที่น่าสังเกตว่าสำนึกสาธารณะที่เกิดขึ้นในชุมชนปฏิบัติการด้านการเรียนรู้ มิได้ดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง แต่เกิดขึ้นชั่วขณะเพื่อการระดมทรัพยากรผ่านแรงกระตุ้นที่สำคัญ 3 ประการ ประการแรกคือ การวิเคราะห์ต้นทุนทั้งทางเศรษฐกิจและทุนทางสังคม ถ้าไรหรือผลประโยชน์ร่วมที่กลุ่มซึ่งอยู่ในเครือข่ายทางสังคมนั้นรูปแบบต่างๆจะได้รับ (Collective Goods) ประการที่สอง คือ การคงอยู่ของกลุ่มหรือองค์กร และประการสุดท้ายคือ ความเกี่ยวข้องโดยตรงของความสำเร็จกับจำนวนผู้ที่จะเข้าร่วม ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่า กระบวนการทางสังคมที่พบในชุมชนพื้นที่มรดกโลกสุโขทัย เป็นองค์ประกอบสำคัญที่ผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลง การเชื่อมประสานและการคงอยู่ในรูปเครือข่าย ตลอดจนการคิดค้นกลวิธีใหม่ๆ ในขบวนการที่จะรวบรวมการกระทำร่วมกันให้เกิดขึ้น

นอกจากนี้ กระบวนการทางสังคมที่ดำเนินไปในชุมชนปฏิบัติการด้านการพัฒนาผลิตภัณฑ์วัฒนธรรมเครื่องสังคโลกของชุมชนในพื้นที่มรดกโลกสุโขทัย มีลักษณะเชิงสังคมที่มีจุดเน้นอยู่ที่พื้นที่ทางวัฒนธรรม (Cultural Sphere) มากกว่าเป็นประเด็นทางการเมือง และมีเป้าหมายเพื่อสร้างค่านิยมและวิถีชีวิตที่พึงประสงค์ เพื่อการระดมประชาสังคมที่อยู่ภายใต้ร่มนโยบายของรัฐ มากกว่าความพยายามให้ได้มาซึ่งอำนาจ สิทธิพลเมือง หรือการต่อรองทางการเมือง และเป็นที่น่าสังเกตว่า การพัฒนาทางเลือกสำหรับชีวิตและนวัตกรรมทางวัฒนธรรมได้กลายเป็นสิ่งที่พบในหลายโอกาสพร้อมๆกับความพยายามที่จะทำลายวัฒนธรรมเดิมของท้องถิ่น แต่การที่ชุมชนปฏิบัติการด้านการเรียนรู้ของสุโขทัย ยึดโยงกันด้วยเครือข่ายของสายตระกูลใหญ่ๆ เพียงไม่กี่ตระกูล ที่มีบทบาทสำคัญ และมีอำนาจกว้างขวางทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง ทำให้การขยายพื้นที่สาธารณะทางสังคม

และเสรีภาพของกลุ่มที่อยู่ในชุมชนฯ ถูกครอบงำจากระบบของความสัมพันธ์เชิงอำนาจทั้งภายในและภายนอกชุมชน นอกจากนี้ผลกระทบจากระบบการภาครัฐผ่านโครงการ กิจกรรมการพัฒนามากมายในรอบทศวรรษที่ผ่านมา ทำให้กลไกภาคประชาชนที่เคยทำหน้าที่ตรวจสอบอำนาจรัฐผ่านเครือข่ายความสัมพันธ์ของคนและกลุ่มบุคคลได้อ่อนแอลง นอกจากนี้ กลไกของระบบประชาธิปไตยแบบตัวแทนหรือแบบทางการ (Formal Representation Democracy) ได้สร้างความเชื่อมโยงเชิงอำนาจกับระบบและสถาบันทางการเมือง ทั้งในระดับท้องถิ่นและระดับประเทศทั้งในเชิงโครงสร้างชั้นทางสังคม และค่านิยมร่วมในระดับบุคคล ซึ่งในท้ายที่สุด ระบบความสัมพันธ์ดังกล่าวได้ทำให้การให้ความหมาย การรับรู้ ตลอดจนความสนใจของบุคคลและกลุ่ม ในท้องถิ่นจำกัดอยู่เฉพาะประเด็นปัญหาที่เกิดขึ้นภายในท้องถิ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ส่วนที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับปัญหาปากท้องเฉพาะหน้า และผลประโยชน์ที่ตนเองและกลุ่มจะได้รับ

ชุมชนปฏิบัติการด้านการเรียนรู้จึงอยู่ในฐานะของพื้นที่ทางสังคม ซึ่งมีประวัติความเป็นมาและบริบทแวดล้อม ซึ่งเคลื่อนตัวผ่านรอยต่อของเวลาและประสบการณ์ของผู้อยู่อาศัย ดังนั้นในการกำหนดนวัตกรรมการพัฒนาใดๆ นักพัฒนาสังคมจึงควรทำความเข้าใจกับเครือข่ายทางสังคมนรูปแบบต่างๆ ที่ดำเนินอยู่ในชุมชนปฏิบัติการด้านภูมิปัญญาท้องถิ่นในชุมชนที่มีผลิตภัณฑ์วัฒนธรรมประเภทเครื่องสังคโลกของชุมชนในพื้นที่มรดกโลกสุโขทัย องค์ความรู้ที่ถูกสร้างขึ้น ผ่านเรื่องเล่า ประสบการณ์ชีวิต และการเดินทางของคนในชุมชน นักพัฒนาสังคมในอดีตมักมองคนในท้องถิ่นเสมือนสิ่งมีชีวิตที่ติดอยู่ในชุมชน รอเวลาให้คนนอก (Outsiders) มาพบและทำการพัฒนา เพื่อให้หลุดพ้นจากความยากจน ฐานคิดดังกล่าวนำมาซึ่งนโยบายการพัฒนา ที่เน้นความทันสมัยและการพึ่งพิง ซึ่งนับว่าไม่สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงของชุมชนในปัจจุบัน ที่การเดินทางและความเคลื่อนไหวเป็นเรื่องปกติ ในขณะที่การเป็น “ชาวบ้าน” ไม่มีอยู่อีกต่อไป

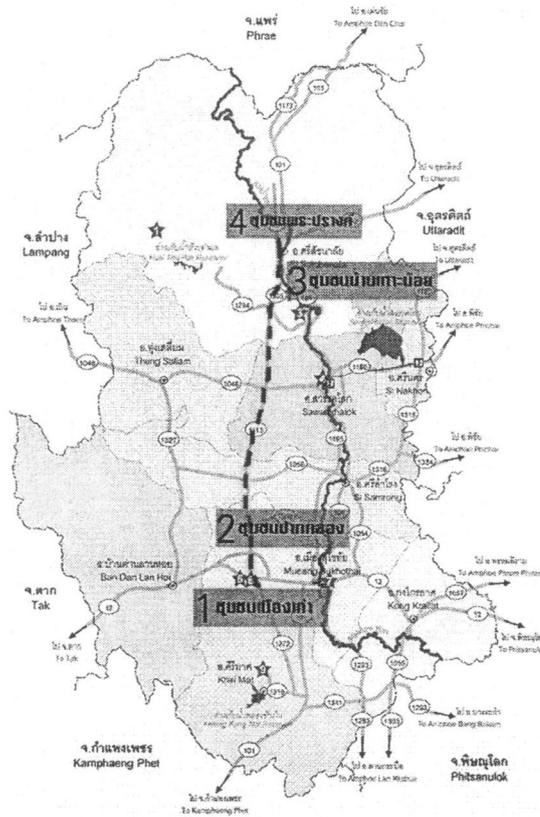
ตอนที่ 4 การจัดทำแผนที่การท่องเที่ยวเชิงศิลปวัฒนธรรมทางด้านการพัฒนาผลิตภัณฑ์วัฒนธรรมประเภทเครื่องสังคโลกของชุมชนในพื้นที่มรดกโลกสุโขทัย

การจัดทำเส้นทางการท่องเที่ยวที่เป็นการจัดการเชื่อมโยงความรู้จากศิลปินพื้นบ้านสู่นักท่องเที่ยว และผู้ประกอบการการท่องเที่ยว อย่างเป็นระบบโดยวิธีพรรณนาวิเคราะห์เชิงเนื้อหาเส้นทางการท่องเที่ยวด้านภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนในพื้นที่มรดกโลกสุโขทัย ประกอบด้วย ส่วนที่เป็นรูปแบบและเนื้อหาของเส้นทางการท่องเที่ยว ทั้ง 4 ชุมชน ได้แก่

1. กลุ่มเครื่องปั้นดินเผาสังคโลก หมู่ 5 บ้านปากคลอง ตำบลเมืองเก่า อำเภอเมือง จังหวัดสุโขทัย

2. กลุ่มเครื่องปั้นดินเผาและเครื่องสังคโลกสุโขทัย หมู่ที่ 3 ตำบลเมืองเก่า อำเภอเมือง จังหวัดสุโขทัย
3. กลุ่มเครื่องปั้นดินเผาสังคโลกบ้านเกาะน้อย หมู่ 5 บ้านเกาะน้อย ตำบลหนองอ้อ อำเภอศรีสัชนาลัยจังหวัดสุโขทัย
4. กลุ่มชุมชนพระปรารักษ์ หมู่ที่ 6 ตำบลศรีสัชนาลัย อำเภอศรีสัชนาลัย จังหวัดสุโขทัย

แผนที่จังหวัดสุโขทัย

ภาพ 6 แสดงแผนที่การท่องเที่ยวชุมชนปฏิบัติการด้านการเรียนรู้ในพื้นที่มรดกโลกสุโขทัย

เส้นทางการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมทางด้านเครื่องปั้นดินเผาของชุมชนปฏิบัติการทางด้านศิลปกรรม ในเขตภาคเหนือตอนล่าง

เช้า ชุมชนกลุ่มเครื่องปั้นดินเผาและเครื่องสังคโลกสุโขทัย ตำบลเมืองเก่า อำเภอเมือง จังหวัดสุโขทัย จังหวัดนครสวรรค์ ริมทางหลวงหมายเลข 1182 ห่างจาก อำเภอเมืองสุโขทัย 16 กิโลเมตร เป็นที่ตั้งของชุมชนทางด้านเครื่องปั้นดินเผา เป็นมรดกตกทอดมากกว่า 100 ปี สมัยโบราณ เครื่องปั้นดินเผาที่ปั้นขายกันนั้นมีเพียง โองใส่ น้ำ อ่างนวดขนมจีน กระจุกดับถ่าน หวดนึ่งข้าวเหนียว เต้าขนมกรก และอ่างรองน้ำข้าว พอมาถึงในยุคปัจจุบันได้มีการพัฒนารูปแบบให้เหมาะสมกับความต้องการของตลาด จนเป็นสินค้าออกไปยังต่างประเทศสร้างรายได้ให้กับชุมชนนี้ได้เป็นอย่างดี ในปัจจุบันมีศูนย์สาธิตด้านกระบวนการเรียนรู้และถ่ายทอดด้านภูมิปัญญาการทำเครื่องปั้นดินเผาแก่เยาวชนและผู้มาเยี่ยมชม อีกทั้งยังมีกิจกรรมท่องเที่ยวบ้านมอญ แบบโฮมสเตย์ ช่วงเช้า เจ้าของบ้านจะพานักท่องเที่ยววัดกษัตริย์ ช่วงสายพาชมการผลิตเครื่องปั้นดินเผาตั้งแต่ดินจนออกจากเตาเผา ตั้งแต่ขั้นตอนแรกจนออกมาจากเตา ซึ่งนักท่องเที่ยวจะได้ลงมือปั้นดินเองด้วย

สาย เดินทางไปยังชุมชนกลุ่มเครื่องปั้นดินเผาสังคโลกบ้านปากคลอง ตำบลเมืองเก่า อำเภอเมือง จังหวัดสุโขทัย ริมทางหลวงหมายเลข 1182 ห่างจาก อำเภอเมืองสุโขทัย 20 กิโลเมตร จะพบว่า รูปแบบของเครื่องปั้นดินเผาในชุมชน ได้มีการพัฒนารูปแบบที่หลากหลายเพื่อให้ได้ทันกับความต้องการของตลาด แหล่งเครื่องปั้นดินเผาที่นี่คนทั่วไปได้เรียกขานว่า“บ้านปากคลอง” เพราะชาวบ้านปากคลองมีฝีมือในการปั้นดินที่มีความละเอียดอ่อนและมีความชำนาญ จึงสามารถคิดรูปแบบต่าง ๆ ออกมาจากความรู้สึก เป็นเอกลักษณ์ของคนบ้านปากคลอง รูปแบบการปั้นในสมัยปัจจุบันพบว่า ส่วนมากจะขึ้นรูปด้วยการใช้แป้นหมุน ในลักษณะค่อยๆปั้นดินเหนียวให้เป็นรูปภาชนะที่ต้องการ

บ่าย เดินทางไปยังชุมชนบ้านพระปรางค์ หมู่บ้านตั้งอยู่ในตำบลศรีสัชชาลัย อำเภอศรีสัชชาลัย จังหวัดสุโขทัยอยู่ห่างจากตัวเมืองสุโขทัย ประมาณ 17 กิโลเมตร เป็นแหล่งผลิตเครื่องปั้นดินเผาที่มีชื่อเสียงของจังหวัดสุโขทัย ชุมชนมีประวัติศาสตร์ด้านการผลิตเครื่องปั้นดินเผามาตั้งแต่อาณาจักรสุโขทัย และกลุ่มอาชีพที่มีลักษณะเด่น จึงเป็นกลุ่มผลิตเครื่องปั้นดินเผาซึ่งมีการติดต่อกับสังคมภายนอก เช่น นักวิชาการ นักท่องเที่ยว และหน่วยงานของรัฐในรูปแบบต่าง ๆ เช่น การเป็นวิทยากร การค้าขายเครื่องปั้นดินเผา การได้รับงบประมาณสนับสนุน ในขณะที่ชุมชนเองมีกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับเครื่องปั้นดินเผาอยู่เสมอ เช่น การตั้งกลุ่มผลิตเครื่องปั้นดินเผาประจำหมู่บ้าน การมีศูนย์ศึกษาและอนุรักษ์เตาสังคโลก เป็นต้น

เย็น เดินทางไปยังชุมชนเกาะน้อย เป็นชุมชนทางด้านเครื่องปั้นดินเผาที่สำคัญของจังหวัดสุโขทัยห่างจากตัวเมืองเก่าศรีสัชชาลัย เลียบแม่น้ำยมไปทางทิศเหนือ 6.5 กิโลเมตร จากบริเวณ

อุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย ไปทางทิศเหนือ ทางประตูล้อมไปถึงบ้านเกาะน้อย ราว 5 กิโลเมตร จะเห็นซากเตาเผาโบราณเรียงรายอยู่ทั่วไป หรือจากตัวอำเภอศรีสัชนาลัย ใช้เส้นทางหลวงจังหวัดหมายเลข 1201 ลงมาที่ บ้านเกาะน้อย ประมาณ 7 กิโลเมตร จะเห็นอาคาร ศูนย์ฯ เป็นพิพิธภัณฑ์ เปิดสร้างคลุมเตาทุเรียงบ้านเกาะน้อย เตาทุเรียง เป็นชื่อเรียกเตาเผาเครื่องถ้วยชามสังคโลกสมัยสุโขทัย ลักษณะของเตาเป็นเตาก่ออิฐ แบ่งเป็น 3 ตอน เป็นที่ใส่ไฟ ที่วางชามและปล่องไฟ เตาทุเรียงที่สำรวจพบมีอยู่ 3 บริเวณด้วยกันคือ เตาทุเรียงบริเวณเมืองเก่าสุโขทัย เตาทุเรียงป่ายาง เมืองศรีสัชนาลัย และเตาทุเรียงบ้านเกาะน้อย เมืองศรีสัชนาลัย กลุ่มเตาทุเรียงบ้านเกาะน้อยมีจำนวน 500 เตา ในระยะทาง 1 กิโลเมตร ศูนย์ศึกษาและอนุรักษ์เตาสังคโลกตั้งอยู่บริเวณเตาที่ขุดพบและใช้เป็นที่ปริกษา 2 เตา คือเตาที่ 42 และเตาที่ 61 โดยจัดสร้างเป็นอาคาร 2 หลัง มีการแสดงโบราณวัตถุ เอกสารทางวิชาการ ตลอดจนนิทรรศการเครื่องถ้วยสมัยโบราณให้นักท่องเที่ยวชมอีกด้วย